

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקא

[הקדמה - שמונה פרקים]

כבר ביארנו בהקדמת החבור הזה (עו) מה הסבה שהביאה את המחבר הזה (עז) לקבוע את המסכתא הזאת (עח) בסדר הזה (עט). והזכרנו גם את גודל התועלת במסכתא הזאת (פ). וכבר הבטחנו כמה פעמים במה שקדם מן החבור הזה (פא) שנדבר במסכתא הזאת בעניינים מועילים, ושנאריך בהם מקצת אריכות (פב), כי אע"פ שהיא ברורה וקלה להבנה כפי הפשט, אין עשיית כל הכלול בה קל לכל בני אדם, וכן לא כל ענייניה מובנים מבלי פירוש כראוי, מלבד היותה מביאה לידי שלמות גדולה ואושר (פג) אמיתי,

ועל כן ראיתי להרחיב בה בדברים (פד). וכבר אמרו עליהם השלום [צ"ק ל ע"ה] **האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות** (פה). ואין אצלנו מעלה מעל החסידות (פז) אלא הנבואה, והיא המביאה אליה, כמו שאמרו [עכו"ז כ ע"ה] **חסידות מביאה לידי רוח הקודש** (זפ), הרי נתברר מדבריהם שהתנהגות על פי מוסרי המסכתא הזאת מביאה לידי נבואה (פח), ועוד נבאר אמיתות דבר זה (פט), מפני שהיא מתפרשת על חלק נכבד של המדות (צ).

וראיתי להקדים - לפני שאתחיל לפרש הלכה הלכה (צא) - פרקים מועילים, ששיג האדם מהן

הערות וביאורים

במסילת ישרים (פי"ט) נראה שמילי דאבות הם עצמם מילי דחסידות, עיי"ש. (פז) עיי' מש"כ רבינו בפירושו [לקמן פ"ה מ"ו] מי הוא הנקרא חסיד. (פז) **נראה** דכ"ה נוסחת רבינו בגמ' שם. וכ"ה בירושלמי (שקלים פ"ג ה"ג), ועיי' בכס"מ (הל' טומאת אוכלין פט"ז ה"ג). (פח) **משמע** מדברי רבינו שרוה"ק היינו נבואה. ובמורה הנבוכים (ח"ז פמ"ה) כתב רבינו שרוח הקודש היא ממעלות הנבואה אבל אינה נבואה, וגם המדברים ברוח הקודש יקראו נביאים. ע"כ. וכ"כ רבנו בחיי (דניס לג, ח): שרוח הקודש היא מדה במדות הנביא. ועיי"ש ביאור ההבדל ביניהם. ולפי"ז נראה לבאר דברי רבינו כאן דמש"ה קראו לנבואה רוח"ק, אף שהם שתי דרגות נפרדות. ויתכן לומר עוד, דעיי' חסידות וזכה לרוה"ק, ומש"כ רבינו כאן נבואה היינו מעלה ממעלות הנבואה. [ורבנו בחיי שם הביא בשם הרמב"ן שרוח הקודש גדולה מכולם, ומה שאנו קורין הנבואה רוח הקודש לפי שהוא המקור שכל המעלות משתלשלות ממנה. ע"כ. והגר"א (משלי כג, ט) כתב: כי עצה כולל שני דברים, האחד שהקב"ה מדבר עמו ונותן לו עצה וזהו נבואה. והשני שהקב"ה נותן בלבו העצה, וזהו רוח הקודש. ע"כ. ועיי' ארחות יושר (להגר"ם קנייסקי, פכ"ו)]. (פט) **כ"ה בכת"י** אוקספורד ובד"ו. ובמהד' שילת אינו כאן אלא להלן, ראה הערה הבאה. (צ) **במהד'** שילת העתיק כאן: והננו עתידים לבאר אמיתות דבר זה. (צא) דרך רבינו לקרות הלכה למה שאנו קורין משנה. וכ"כ בהקדמתו (פ"ק יג) כשבא לבאר סדר המשניות: וכאשר דקדק בששת החלקים השונים הללו הכוללים את כלל המצות, ראה לחלק כל חלק מהם לפרטיו השונים כפי הראוי וקרא לכל פרט מסכתא, אח"כ חלק את האמור בכל פרט לחלקים וקרא לכל חלק פרק, אח"כ חלק את האמור בכל פרק לפסקאות קטנות שהן קלות יותר לקליטה כדי לזכרן ולדעת אותן, וקרא לכל פסקה מאותן הפסקאות הקטנות **'הלכה'**. ע"כ. ועיי' בהערותנו שם.

(עו) **פ"י** בחסד אברהם: היא ההקדמה שהקדים הרמב"ם ז"ל לפרוש המשניות בסדר זרעים. [בחלוקתנו שם ס"ק יז]. (עז) **פ"י** בחסד אברהם: הוא רבי שחיבר וסידר הסדרים והמסכתות בזה הסדר. (עח) **פ"י** בחסד אברהם: מסכת אבות. (עט) **פ"י** בחסד אברהם: סדר נזיקין. ע"כ. וז"ל רבינו בהקדמתו (פ"ק ח): וכאשר השלים כל מה שהדיין זקוק לו התחיל באבות, ועשה זאת משני טעמים, האחד כדי להודיעך את אמתות המסורת והקבלה שהן אמת, כת מכת וכו' והטעם השני לומר במסכתא הזאת מוסרי כל חכם מן החכמים עליהם השלום כדי שנלמד מהם את מיטב המדות, והנצרכים לזה ביותר מבני אדם הם הדיינים, כי המון העם אם לא יקחו מוסר אין זה מזיק לכלל, כי לא נזוק אלא בעצמו בלבד, אבל אם לא יהיה הדיין בעל מוסר ורצוי הרי הוא אבוד ואיבד את העם בנוזקו, ולכן פתח תחלה באבות במוסרי הדיינים וכו', א"כ מה נאה סודר אבות אחרי סנהדרין והנלוה אליה, שהיא כוללת את כל המוסרים האלה, ונוסף על כך מוסרים המביאים לידי פרישות מן העולם, ובכור החכמה ואנשיה, ולכל מעשי היושר ויראת השם. ע"כ. (פ) **עיי"ש** מה שהרחיב רבינו בזה. (פא) **פ"י** בחסד אברהם: הוא הקדמת סדר זרעים. ע"כ. ועיי' מש"כ רבינו שם (פ"ק ג) ובפירושו (ניטו פ"ט סוף מ"ו). (פב) **בד"ו** נוסף: אע"פ שהיא קטנה. (פג) **בד"ו**: והצלחה. (פד) **וכ"כ** רבינו בפירושו [לקמן פ"ה מ"ה]: ואין הכונה כאן אלא לפרש את המוסרים האלה בלבד, ולזרז על קנין מקצת מדות מהן שתועלתן מרובה, וכן נאריך להזהיר ממקצת חסרונות שנזקן מרובה, והשאר אפרש המלים בלבד ומקצת ענינים לפי שעניניה ברורים זולת המעט. (פה) **משמע** דכוונת רבינו למה שכתב לעיל 'היותה מביאה לידי שלמות גדולה ואושר אמיתי', וא"כ מבאר מאמר חז"ל 'האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות' פירוש דמילי דאבות הם רק הכשר להגיע למידת החסידות. ומדברי רמח"ל

תקב פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

הקדמות (צב), ויהיו לו גם כמפתח למה שאני עתיד לפרש (צג).

ודע כי הדברים אשר אומר בפרקים אלו, ובמה שיבוא מן הפירוש, אינם עניינים שהתעוררתי עליהם מעצמי, ולא פירושים שחדשתי, אלא הם עניינים מלוקטים מדברי חכמים במדרשות ובתלמוד וזולתו

מחבוריהם (צד), וכן מדברי הפילוסופים (צה) הקדמונים והחדשים, ומחבורי הרבה מבני אדם, וקבל האמת ממי שאמרה (צו). ופעמים אפשר שאביא מאמר שלם שהוא לשון ספר מפורסם (צי), ואין בכל זה רוע, ואיני אומר בשמי מה שאמרו מי שקדמני (צה), שהרי כבר הודעתי על כך (צט), אע"פ שאיני מזכיר אמר

הערות

וביאורים

(צב) כתב האברכנאל בהקדמתו לספרו נחלת אבות, שיש מן הראשונים הסוברים שהיו המוסרים האלה סברות ודברים מושגים מפאת החקירה והעיון, ואל הדרך הזה נטה רבינו ולכן הקדים בפירוש המסכתא הזאת שמונה פרקים מטבע הנפש וכוחותיה ודברים מחכמת הטבע והאלהות. עכ"ד. ועי"ש שהרחיב בזה. (צג) עי' להלן (פנ"ט פ"א מ"ז, גט"ז, ופ"ג מ"א, דט"ז, ופ"ד מ"ב, דט"ז, ופ"ה מ"ג, ט"א, גט"ז) שמפנה לדבריו בשמונה פרקים. (צד) צ"ב מה הוא 'זולתו מחבוריהם' [של 'דברי חכמים'] שאינו מדרש ואינו תלמוד. [ואין לומר דקאי על חכמי הדורות שאחרי התלמוד, דהרי לקמיה כותב 'ומחבורי הרבה מבני אדם']. ויתכן דמש"כ רבינו בתחילה 'מדרשות' כוונתו דקא למדרשי האגדה (רנ"ה ומחמ"א ומד') ו'זולתו מחבוריהם' כוונתו למדרשי ההלכה (מחמ"א ספרא וספרי ומד'). (צה) עי' לרבינו בפירושו לקמן (פ"ג מ"י) שכתב: אמר 'למד דברים שתשיב בהם לאפיקורוסים מן האומות ותתנצח אתם ותשיב להם אם יטענו כנגדך. ואמרו (פנ"ד ל"ג ע"ג) לא שנו אלא אפיקורוס גוי אבל ישראל כל שכן דפקר, כלומר שבא לידי יתר זלזול וביזוי. ולפיכך אין ראוי להתוכח אתו כלל כי אין לו תקנה ולא רפואה בזה כלל, כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (משלי ג, יט). ואמר שאע"פ שתלמד דעות הגוים כדי שתדע איך להשיב כנגדם, השמר שלא ידבק בלבך כלום מזה. ע"כ. וראה עוד בדברי רבינו להלן (הפיק ה"ט"ז): והשמות הללו משתמשים בהם הרבה הפילוסופים. ושם (הפיק ה"ט"ז): כי כבר אמרו הפילוסופים קשה ורחוק שימצא מי שהוא בטבעו מוכשר לכל המעלות. ושם (הפיק ה"ט"ז): אמרו הפילוסופים שהכובש את יצרו אע"פ שהוא עושה מעשים טובים, הרי הוא עושה טובות בעודו מתאוה למעשים רעים ומשתוקק אליהם, והוא מתגבר על תאוותו ופועל בניגוד למה שמעוררים אותו אליו כוחותיו ותאוותיו ותכונות נפשו, ועושה הטובות כשהוא מצטער בעשייתם. אבל החסיד הוא נמשך במעשיו אחר מה שמעוררת אותו תאוותו ותכונותו, ועושה הטובות כשהוא מתאוה ומשתוקק אליהם. והסכמת הפילוסופים היא שהחסיד נעלה ושלם יותר מן הכובש את יצרו וכו' זהו הנראה מדברי תורה התואם למה שהזכירו הפילוסופים. ע"כ. ושם (פ"ג מ"ט): וכן ידוע אצל הפילוסופים והרופאים שהנפש המתעוררת

היא בלב. ושם (פ"ג מ"ט): זה דבר שמוסכם עליו גם בין הפילוסופים, שההרגל במעלות כשהוא קודם לחכמה עד שנקנה לו הרגל חזק, ולמד חכמה לאחר מכן אשר תזרוהו על אותן הטובות, יוסיף לו בזה הצלחה בחכמה. ושם (פ"ה מ"ג): ואמרו הפילוסופים שמן הנמנע שימצא אדם שמקובצות בו הפחיתויות כולן עד האחרונה שבהן, המדותיות וההגיוניות, עד שלא תהיה בו מעלה כלל. (צו) כתב רבינו בחיבורו (כ"ל קדוש המושג פ"א ה"כ): ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם גוים, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראיה שנתגלתה או על הטעם שנודע. ע"כ. ועי' מורה הנבוכים (ח"ג פ"ח). [וראה עוד בשר"ת מחנה חיים (ח"ג לו"ח ס"י י"א) מש"כ בענין אם מותר לומר דבר שמועה בשם אדם רשע]. (צי) בד"ו: מספר המפורסם בלשוננו. [ומן הראוי להביא כאן דברי רבינו באגרתו לרבינו יהונתן מלוניל (משנות רצ"ט מהד' לפס"א ס"י מט): ומודיע אני משה להדרת הרב רבנו יהונתן הכהן וכל החכמים והחכמים הקוראים את כתבי שאע"פ שבטרם נוצרתי בבטן התורה ידעתי וברטרם אצא מרחם הקדשתי ולהפיץ מעינותיה חוצה נתנתני והיא אילת אהבי ואשת נעורי אשר באהבה שגיתי מבחורי, ואף גם זו נשים נכריות נעשו לה צרות מואביות עמוניות צדוניות אדומיות חתיות, והאל יודע כי לא נלקחו מתחילה אלא להיותן לה לרקחות ולטבחות ולאופות, להראות העמים והשרים את יפיה כי טובת מראה היא עד מאד. ע"כ]. (צח) כונת רבינו לבאר שמן הדין היה שיאמר דבר בשם אמרו. [עי' מג"א (לו"ח ס"י קט"ק ג) דכל שאינו אומר דבר בשם אמרו עובר בלאו. ובשר"ת נוב"י (מחמ"א לו"ח ס"י כ) בתשובה להגר"י פיק כתב דמקורו במדרש תנחומא (מנצח ס"י כג, ע"ה) בפסיקא המתחלת ילמדנו רבינו תינוק שנולד לששה חדשים וכו', ושם קרוב לסוף הפסיקא זה נוסחה: אמר ר' חזקיה אר"ח ב"א בשם ר' יוחנן כל שאינו אומר דבר בשם אמרו עליו הכתוב אומר אל תגזל דל]. ועי' הערה הבאה. (צט) נראה מדברי רבינו שמכיון שהודיע קודם שמה שאומר אינו מעצמו, א"צ לומר דבר בשם אמרו. ובספר פדות יעקב (עמ' ט) הביא בשם הגר"ח

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקנ

פלוני אמר פלוני, הואיל וזו אריכות שאין תועלת בה (ק). וגם אפשר שאכנסים בזה בלב מי שאין מקובל עליו שם אותו האיש (קא), שהמאמר ההוא נפסד וטמונה בו איזו רעה שאינה ידועה לו. ולפיכך ראיתי שלא להזכיר את האומר, הואיל ומטירתי שתושג תועלת לקורא (קב), ולבאר לו את העניינים הטמונים במסכתא הזאת.

ועתה אתחיל בהזכרת הפרקים שראיתי להקדימם כאן

על פי מטירתי, והם שמונה פרקים (קא).
הפרק הראשון - בנפש האדם וכוחותיה
דע כי נפש האדם (קד) היא נפש אחת (קה), ולה פעולות רבות משתנות. ופעמים נקראות מקצת אותן פעולות נפשות, ומחמת כן ניתן לחשוב שיש לאדם נפשות רבות כפי שחושבים הרופאים (קו), עד שפתח הגדול שבהם וכתב שהנפשות הן שלש (קי), טבעית וחיונית (קח) ונפשית (קט). ופעמים הן נקראות כוחות

הערות

וביאורים

ונשמה וכל אחת יש לה ספירה ידועה למשכילים המתעסקים באותה חכמה. ע"כ. ועי' להלן. (קי) עי' אבן עזרא (סז), וכעיי' ברמב"ן (סז) שפירשו שהם נפש הגדול כצומח, ובו עוד נפש התנועה, שהזכירה הכתוב בדגים ובחיה ובכל רומש על הארץ, והשלישית הנפש המשכלת. וברבנו בחיי (סז) ביתר ביאור: ויש מהם אומרים כי הם באדם שלוש נפשות שונות חלוקות זו מזו, הנפש החכמה לעצמה, והצומחת לעצמה, והבהמית לעצמה. הנפש הבהמית היא הנפש המתאוה וכו'. בה ישתתף האדם עם הבהמות והחיות וכל בעלי נפש התנועה וכו'. הנפש הצומחת היא הכח המגדל באדם, בה ישתתף האדם עם האילנות והצמחים, וענין הנפש הזאת שתגדל גוף הצמח והאילן, ותגביהנו ותרחיבנו, וכן באדם. הנפש החכמה נמצאת באדם לבדו בה משתתף עם העליונים הקדושים העומדים לעד לעולם בחכמה ושכל. ע"כ. (קה) רבינו במורה הנבוכים (ח"א פ"א) כתב, כי שם נפש הוא שם הנפש החיונית, והוא גם שם הנפש המדברת, וע"ש כל הפרק (סז פ"א). (קט) פ"א בחד אברהם: טבעית היא צומחת, חיונית היא המרגשת, ונפשית היא המשכלת. ע"כ. ועי' בדרך חיים למהר"ל מפראג (פ"ג מ"ט ופ"ד מ"ג) מש"כ לבאר בדברי רבינו, ויסוד דבריו עפ"ד הראשונים שבהערה הקודמת, ועי' שם שחלקים אלו הם הנקראים נפש רוח ונשמה. וכ"כ המהרש"א (יומא לו ע"ג נחיוני לגדות): שג' נפשות אלו בעלי קבלה קראום נפש רוח ונשמה. [וכ"כ הגר"א (משלי כג, ה), והיינו ע"פ המבואר במדרש רבה (נחלת פ"ד ס' ט): חמשה שמות נקראו לה, נפש, רוח, נשמה, יחידה, חיה. ועי' ביפה תואר שם שמביא ראייה מדברי המדרש, כדעת האומרים שנפש האדם אחת]. ורבינו בחיבורו (ה' יסו"ט פ"ד ה"ח) כתב: נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל וכו' ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה, שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר. ע"כ. ובפירוש שם: זאת הנפש יש לה חלקים, ונקראים כוחות, והם הנפש הטבעית והנפש החיונית והנפש הנפשית. והנפש הטבעית היא שבה אוכל ושותה ומוליד, והחיונית היא המכילה האברים לקבל ההרגשה והתנועה, והיא השומרת צורת האיברים וכשתבטל מיד ימות האבר ולא ירגיש

קנייבסקי לבאר דברי רבינו, דכיון שאמר שאינו אומר מעצמו, וגם בקל יוכל לדעת מאיזה ספר באו הדברים, אין נפק"מ אם אינו מזכיר להדיא שם אומר. ועי' להלן בסמוך. (ק) עי' בחשובת רבינו לר' פנחס הדיין (משניות רנ"ו מה' נפסא ס' קמ) מש"כ לבאר מדוע לא הזכיר בחיבורו ההלכות בשם אומרם. (קא) בד"ו: מי שאין לו חן. (קב) מבואר מדברי רבינו שבמקום שמכוין לתועלת, א"צ לומר דבר בשם אומר. ומשמע מדברי רבינו שכל האיסור שלא לומר דבר בשם אומר הוא מחמת שלא יתכסה בטלית שאינה שלו ולא מחמת שאין מזכיר שם אומר. (קג) ברור שאכן כוונת רבינו לקרוא להקדמה זו 'שמונה פרקים', אלא רק מקדים כאן שהם שמונה פרקים. ובמורה הנבוכים (ח"א פ"א) כתב רבינו: כמו שבארנו בפתיחת אבות מפירוש המשנה. (קד) עי' לרבינו בחיבורו (ה' יסו"ט פ"ד ה"ח) בביאור מהות נפש האדם. (קה) עי' במורה הנבוכים (ח"א פ"א) שהנפש והשכל אינם נחלקים כלל. (קי) כתב הרמב"ן (נחלת פ"ג, ז): ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם מהם יאמרו כי באדם שלוש נפשות וכו', ומהם יאמרו כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון ימצאו בה שלוש הכוחות האלה ורק היא יחידה. ע"כ. ויש מן הראשונים הסוברים כדעה זו ששלוש נפשות באדם, עי' רמב"ן ורבנו בחיי (סז), אבן עזרא (קהל ז, א) בשם רב סעדיה גאון, ומה שמובא להלן מהקדמת בית הבחירה למאירי. ועי' בעקדת יצחק (שער סג הערה ב). ובשו"ת יכין וברעז (ח"א ס' קלד) כתב: וכבר נפל בין המעיינים מחלוקת בזה יש מהם אומרים שהם באדם שתי נפשות האחת היא הנפש החיונית אשר הוא משתתף בה עם הבעלי חיים והשניה היא הנפש המשכלת, וכן היא דעת הרמב"ן ז"ל. ויש מהם מי שאומר שהנפש הזאת היא אחת וממנה יצאו כל כחות, וכן היא דעת רב סעדיה גאון ז"ל בספר האמונות וכן היא דעת הרמב"ם ז"ל. והרמב"ן ז"ל שחלק אותה לשני חלקים חיוני ושכלי, כבר האריך לבאר זה בחדושי התורה שלו בפסוק וייצר ה' אלהים את האדם וגו' ואמר שכן הוא דעת רז"ל בתלמוד והביא כמה מעשיות שיורו כך, יקחם משם המעיין. והמקובלים אומרים שהם שלשה נפש רוח

לרמב"ם

אבות הקדמה

פיהמ"ש תקד

לו, ואין אומרים על כל אותם הפרטים ניזון אלא בשתוף השם בלבד, לא שהוא אותו ענין עצמו (יא). וכן אומרים על (יב) פרט האדם ובעל (יג) חיים - מרגיש, בשתוף השם בלבד, לא שההרגש אשר באדם פלוני הוא ההרגש אשר בסוס (יד), ולא ההרגש אשר במין זה הוא אותו הרגש עצמו אשר במין האחר, אלא כל מין ומין שיש לו נפש (טו) יש לו נפש יחודית שאינה נפש האחר. ומתחייב שתהיינה מנפש זה פעולות ומנפש זה פעולות, ופעמים תדמה פעולה לפעולה וסבורים בשתי הפעולות שהן אותו דבר עצמו, ואינו כך. משל למה הדבר דומה, לשלשה מקומות חשוכים, האחד זרחה עליו השמש והוא, והשני האיר עליו הירח והוא, והשלישי הודלק בו נר והוא, הנה כל אחד מהם נמצא בו האור, אבל סבת האור הזה ופועלו השמש, ופועל האחר הירח, ופועל האחר האש. כך פועל רגש האדם היא נפש האדם, ופועל רגש החמור היא נפש החמור, ופועל רגש הפרס היא נפש הפרס, ואין להם ענין המחובר ביניהם זולת שתוף השם בלבד (יז). והבן את הענין הזה כי הוא נפלא מאד, ונשלים בו הרבה מן המתפלספים (יח), ומסיקים מכך רעיונות שאינם מקובלים ודעות בלתי נכונות (יט).

וחלקים, עד שאומרים חלקי הנפש (ק). והשמות הללו משתמשים בהם הרבה הפילוסופים, ואין כונתם באמרם חלקים שהיא מתחלקת כהתחלקות הגופים (א), אלא שהם מונים את פעולותיה השונות, שהן לגבי כלל הנפש כחלקים לגבי ה'כל' המחובר מאותם החלקים (ב).

ואתה יודע שתקון המדות אינו אלא רפואת הנפש וכוחותיה, כשם שהרופא המרפא את הגופים צריך שידע תחלה את הגוף שהוא מרפא אותו בכללותו, ומה הם חלקי הגוף, כלומר גוף האדם, וצריך שידע אלו הם הדברים המחליאים אותו וישמר מהם, ואלו הם הדברים המבריאים אותו ויזדקק להם, כך המרפא את הנפש ורוצה לישר (ג) את המדות (ד), צריך שידע את כלל הנפש וחלקיה, ומה מחליאה (ה) ומה מבריאה (ו).

ועל כן אומר שחלקי הנפש הם חמשה, הזן (ז) והמרגיש והמדמה והמתעורר וההגיוני (ח).

וכבר הקדמנו בפרק הזה שדברינו אינם אלא בנפש האדם, כי התזונה למשל (ט) אשר לאדם אינה התזונה אשר לחמור ולסוס, כי האדם ניזון בחלק הזן של הנפש האנושית, והחמור ניזון בחלק הזן של הנפש החמורית, והדקל (י) ניזון בחלק הזן של הנפש אשר

הערות וביאורים

תכונתה ותכונות חלקיה תכונה שתעשה בה לעולם רעות ורשעות ומעשים מגונים. ע"כ. (ו) פ' בחסד אברהם: הם המצוות והמעשים טובים אשר יעשה אותם האדם כמו שמפורש בפ"ד. [וכוונתו להלן בפרק הרביעי]. וע"ע מהרש"א (מענין ז ע"א חידושי אגדות ד"ה נעשים) מש"כ עפ"ד רבינו כאן. (ז) בד"ו נוסף כאן: והוא הנקרא צומח. [וע' חסד אברהם]. (ח) בד"ו: והשכלי. (ט) בד"ו ליתא. (י) בד"ו: והנשר. (יא) ע' רמב"ן (נלאשית א, מ. וע' שם, כג. ושם ג, ו) שכתב: כי יצירת האדם ברוחו הוא הנפש אשר בדם, נעשה מן הארץ במאמר החיה והבהמה כי כל נפשות התנועה נעשו יחד ואח"כ ברא להם גופות עשה תחילה גופי החיה והבהמה ואח"כ גוף האדם ונתן בו הנפש הזו ואח"כ נפח בו נשמה עליונית. ע"כ. ולכאורה זהו רק לדעת הסוברים שג' נפשות באדם שהביא הרמב"ן (שם ג, ו). וע"ע. (יב) במהד' שילת: איש. ובאחרים ליתא. (יג) בד"ו: ושאר בעל. (יד) בד"ו: בשאר בעלי חיים. (טו) פ' בחסד אברהם: אותם מינים שהם בעלי חיים, לאפוקי הצומח והדומם שאין להם נפש. (טז) בד"ו ובמהד' שילת: הנשר. [וכן בסמוך]. (יז) וב"כ ספר העיקרים (מאמר רביעי פכ"ט), ועי"ש שיש שאמרו שג' נפשות האדם אינה שונה במהותה מנפש בע"ח, ונמשכו מזה לכפירה בשכר ועונש. (יח) בד"ו: הפילוסופים. (יט) בד"ו: ויתחייבו מכך

ולא ינוע, והנפשית שבה מרגיש ומהרהר ומתנועע. וכל אלו העניינים שקראנו אותם נפשות או כוחות, אינם הענין שקראנו אותו נפש המדברת שבו נפרד האדם מכל מין החי. ע"כ. (ק) המאירי בהקדמתו לבית הבחירה כתב: שכבר ידעת שנפש האדם עם היותה אחת תחלק לשלשה חלקים, יאמר על כל אחת נפש, עד שיאמר דרך העברה שיש לאדם ג' נפשות, והם הצומחת העיונית והמשכלת. ע"כ. (א) פ' בחסד אברהם: ר"ל אותם שקראו הפעולות חלקי הנפש אינם רוצים בקריאת זה השם שהיא מתחלקת וכו' ר"ל שיהא כל חלק מהנפש מיוחד לפעולתו עד שיהא לכל פועל ופועל נפש בפני עצמו זה אינו. (ב) פ' בחסד אברהם: פ' הם מונים פעולות הנפש, שאותן הפעולות הם לכלל הנפש כחלקים של איזה דבר גשמי, שהם בלי ספק חלקים לאותו כלל דבר גשמי המחובר מהחלקים ההם, ע"ד משל קורות הבית הם חלקים לכל הבית, כן פעולות הנפש הם חלקים לכל הנפש, ר"ל הנפש ההיא כלל שממנה נמשכים הפעולות כולם. ע"כ. (ג) בד"ו: לתקן. (ד) בד"ו: מדות האדם. (ה) פ' בחסד אברהם: העבירות והמדות רעות הם מחלים את הנפש כמו שמפורש לקמן בפ"ג. ע"כ. וביאור הדברים ע"פ מש"כ רבינו לקמן (ספק השלישי): אמרו הקדמונים שיש לנפש בריאות וחולי כמו שיש לגוף בריאות וחולי וכו' וחליה הוא שתהיה

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקה

- והוא נמצא בכל שטח הגוף ואין לו אבר מיוחד כמו שיש לארבעת הכוחות (כב).

והחלק המדמה הוא הכח הזוכר את רשמי המוחשים לאחר היעלמם מקרבת החושים אשר השיגום, והוא מרכיבם זה בזה ומפרידם זה מזה, ועל כן הכח הזה מרכיב מן הדברים שהשיגם דברים שלא השיגם כלל ואי אפשר להשיגם, כמו שמדמה האדם ספינת ברזל רצה באויר (כג), ואדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, ובעל חיים למשל באלף עינים, והרבה מאלו הנמנעות מרכיבם הכח המדמה וממציאם בדמיון. וכאן טעו "אלמתכלמון" (כד) את הטעות

ואשוב לענייננו בחלקי הנפש, ואומר, החלק הזן (כ) ממנו הכח המושך, והמחזיק, והמעכל, והדוחה את המותרות, והמגדל, והמוליד בדמות, והמבדיל את הלחיות עד שמפריש את הראוי להיות ניזון בו ואת הראוי לדחותו לחוץ. והדברים על שבעת הכוחות הללו, ובמה הם פועלים, ואיך הם פועלים, ובאיזה איברים פעולתם נראית וניכרת יותר, ומה מהם מצוי תמיד, ומה מהם ממלא תפקיד (כא) בזמן מוגדר, כל זה נדרש למלאכת הרפואה ואין צורך בו במקום הזה. והחלק המרגיש ממנו חמשת הכוחות המפורסמים אצל ההמון, הראות, והשמע, והטעם, והריח, והמוש

הערות וביאורים

ענין הנפש האנושית אשר באדם יחשוב שהפעולות הרבות אמנם ימשכו מכחות רבות מתחלפות, ומי שיתבונן ענין הכח המדבר וישכיל שעם שהוא אחד פשוט אין רבוי בו נאמר באדם שהוא בנה הבית הפלוני והמדנינה הפלונית והחריבה וכבש המדינה הפלונית והמציא החכמה הפלונית, וכל זה לא יחייב רבוי בעצמות הכח המדבר כלל, יבין איך ימשכו מן הפועל האחד פעולות רבות מתחלפות, ואם נמצא זה בפועלים המוחשים החלשים אשר אצלנו, כל שכן שימצא זה בחק הפועל הראשון אשר הוא סבת כל הפעולות הטבעיות והרצוניות, ולזה נאמר שאע"פ שנשיג היות נמשכות ממנו יתברך פעולות רבות מתחלפות, אין זה ממה שיחייבו רבוי בו יתברך. ע"כ. ופי' בחסד אברהם: ר"ל הם מניחים הנחה מזויפת שפעולות אדם ובהמה שוין, ולפי זאת ההנחה יהיו הנפשות ג"כ שוין, ולא יהיה א"כ מותר האדם מן הבהמה, וזה רחוק מן השכל. וגם הוא בלתי אמיתי מצד התורה האלהית שנאמר בה (נלאשית ה, ט) בצלם אלהים עשה את האדם, ופרש"י ז"ל בצלמו של הקב"ה ודפוסו נברא האדם. וזהו שאמר המחבר ויתחייב ממנו הרחקות ודעות בלתי אמיתיות, כפל לשון. ע"כ. (כ) ע"י מש"כ רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"ג מ"ט) שכן הזן נובע מן הלב אל הכבד. (כא) בד"ו [במקום] ממלא תפקיד: יכלה. (כב) ע"י מש"כ רבינו במורה הנבוכים (ח"ג פ"ו) בהבדל שבין חוש המשוש לשאר החושים. (כג) ע"י בשו"ת חלקת יעקב (א"ח סי' נה) שכתב על יסוד דברי רבינו כאן דבר חדש, והוא שא"צ לברך הגומל לאחר נסיעה באוירון, היות ולא היה בזמן חז"ל, כמבואר ממש"כ רבינו כאן שספינת ברזל רצה באויר הוא דבר הנמנע. וא"כ אינו בכלל התקנה נובנדון זה, ע"י שו"ת בצל החכמה (ח"א סי' כ) ומה שהביא שם בשם הרב מטשעבין, וע"ע אגרות משה (א"ח ח"ג סי' מט) ומנחת יצחק (ח"ג סי' מז). (כד) כ"ה הלשון הערבי. ובד"ו ומהד' שילת תרגמו: המדברים. ויש מי שתרגם: כת המדברים. נובתרגמו למורה הנבוכים העתיק בלשון

הרחקות ודעות בלתי אמיתיות. נכתב ספר העיקרים (מאמר ט"ז פ"ח) בביאור דברי רבינו כאן וז"ל: כי הכח המדבר שבאדם הפועל ברצון עם היותו אחד יפעל פעולות מתחלפות, כי בו יקנה החכמות והמלאכות וינהיג המדינות ויקרע ויתפור ויתור ויבנה, וכאלו רבות עמו מפעולות הפכיות או מתחלפות עם היותו אחד פשוט, כי אין מי שיאמר שכן המדבר שבאדם הוא מורכב, וכן הנפש האנושית בכלל ימשכו ממנה פעולות טבעיות מתחלפות כהזנה והצמיחה וההרגש, ופעולות רצוניות כפעולות הכח המתעורר והכח המדבר, ולא נמצא מן הפילוסופים מי שאמר שהנפש האנושית מורכבת, אבל לפי שנמצא פעל הצמיחה בפני עצמו בצמח ופעל ההרגש בחי ופעל ההשכלה בפני עצמו בשכלים הנבדלים, יביא זה לחשוב היות הנפש האנושית מורכבת, כמו שכתבו קצת מהרופאים שבאדם שלש נפשות, ואינו כן, כי הנפש האנושית אחת ימשכו ממנה פעולות מתחלפות. וזה דבר באר אותו הרמב"ם ז"ל בפתיחת פירוש אבות, והביא משל לזה שלש מקומות אפלים, באחד הודלק הנר והאיר ובאחד זרח אור הירח והאיר ובאחד זרח השמש והאיר, שאע"פ שכל אחד מאלו המקומות נמצא בו האור, שהוא הדבר המוציא הראות מן הכח אל הפועל, ושם מאור נאמר עליהם בהסכמה ובלי קדימה ואיחור, מ"מ אחר שאין סבותיהם שוות הם מתחלפים בבחינת סבותיהם, וכן כח הצמיחה וההרגש הנמצאים באדם איננו כח הצמיחה וההרגש הנמצאים בבעל חי ובצמח, אבל מנפש האדם ימשכו ממנה הפעולות ההן כמו שימשכו מנפש החמור ומנפש הנשר עם שסבותיהם מתחלפות. ואמר עוד שם שאין ענין יקבצם אלא שתוף השם בלבד, ואמר עוד בסוף דבריו והבן זה הענין שהוא נפלא מאד יכשלו בו הרבה מן המתפלספים ויחייבו ממנו הרחקות ודעות בלתי אמיתיות, עד כאן לשונו שם. ונראה מדבריו אלו שכבר אפשר שימצא נמצא אחד ימשכו ממנו פעולות רבות מתחלפות מהן טבעיות ומהן רצוניות, ומי שלא יבין

לרמב"ם

אבות הקדמה

פיהמ"ש תקן

יבדיל בין המגונה והנאה (לח) שבפעולות. ואלו הפעולות מהן מעשי ומהן עיוני. והמעשי, ממנו מלאכתי וממנו מחשבתי. והעיוני, הוא אשר בו ידע האדם את הנמצאים שאינם משתנים מכמות שהם (לט), והם הנקראים חכמות (מ) בסתם. והמלאכתי, הוא הכח אשר בו נקנה את המלאכות, כגון הנגרות ועבודת האדמה והרפואה והמלחות (מא). והמחשבתי, הוא אשר בו מתבונן בדבר שהוא רוצה לעשותו אם אפשר לעשותו אם לאו, ואם אפשר לעשותו איך ראוי שיעשה. זהו כפי הראוי להזכירו מענין הנפש כאן. ודע שזאת הנפש האחת אשר קדם תיאור כוחותיה או חלקיה (מב), היא כחומר, והשכל לה צורה (מג). וכשלא תושג לה הצורה נמצא שמציאות ההכנה שבה לקבלת אותה הצורה לבטלה, וכאילו היא מציאות לשוא, והוא אמרו [משלי יט, ג] **גם בלא דעת נפש לא טוב**, כלומר שמציאות נפש שלא הושגה לה צורה אלא היא **נפש בלא דעת, לא טוב**. והנה הדבור על הצורה והחומר (מד) והשכלים כמה

המשונה (כה) הגדולה אשר בנו עליה את יסוד הטעייתם בחלוקת המחויב והאפשר והנמנע, שהם חשבו או דמיינו לבני אדם (כו) כי כל שמדמים אותו יתכן (כז), ולא ידעו שהכח הזה מרכיב עניינים שמציאותם נמנעת כמו שהזכרנו (כח). והחלק המתעורר הוא הכח אשר בו ישתוקק האדם לאיזה דבר או ימאסוהו. ומן הכח הזה יופיעו מכלל הפעולות - הבקשה והבריחה, וביכור דבר מה או התרחקות ממנו, והכעס והרצון (כט), והפחד וההעזה (ל), והאכזריות והרחמנות, והאהבה והשנאה, והרבה מן המקרים הנפשיים (לא). וכלי הכח הזה הם כל איברי הגוף, כגון כח היד על המעשה (לב), וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראייה, וכח הלב להיות אמיץ (לג) או לפחד (לד), וכן שאר האיברים הפנימיים והחיצוניים הם וכוחותיהם הרי הם כלים לכח המתעורר הזה (לה).

והחלק ההגיוני (לו) הוא הכח המצוי לאדם אשר בו ישכיל, ובו יהיה העיון, ובו יקנה החכמות (לז), ובו

הערות וביאורים

ערכי ולא תרגם). והם כת מחכמי הנוצרים והמוסלמים. ועי' במורה הנבוכים (ח"א פ"א פ"ג) ופי' בחסד אברהם: המדברים, הוא שם לכת המתחכמים בלא חכמה, וגוזרים בנמצאות לא לפי השכל ולא לפי המציאות רק לפי דמיונם, הטעו בני אדם בהנחותיהם מוטעות. לכן נקרא חכמתם חכמת הדברים, כלומר שאינו חכמת שכלות. כך מצאתי בפירושו המילות בהקדמת מורה הנבוכים. ע"כ. (כה) בד"ו ומהד' שילת: המגונה. (כו) בד"ו [במקום] או דמיינו לבני אדם: או הביאו בני אדם לחשוב. (כז) עי' במורה הנבוכים (ח"א פ"ג נהקדמה העשירית) שהאריך רבינו להפריך שיטתם. ועוד ביאר רבינו שם שהדמיון נמצא לרוב בעלי החיים (וכ"כ נחיצונו ה' יסודות פ"ד ה"ט). וע"ש ההבדל שבין השכל לדמיון. ושם במורה הנבוכים (ח"א פ"ג) כתב רבינו שהדמיון הוא גם יצר הרע באמת, וכל חסרון בדבר או במדות הוא פועל הדמיון או נמשך אחר פעלו. ע"כ. ועי' שם (ח"א פ"ו) מש"כ רבינו שהדמיון משמש כסיבה לנבואה, כאשר הנביא ראוי לזה לפי דרגתו. ע"כ. (כח) עי' חסד אברהם. (כט) כ"ה בד"ו. ובמהד' שילת: וההתרחקות. (ל) בד"ו: והגבורה. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: העז. [אך הלשון הערבי כאן 'אקדאס' כתרגומנו]. (לא) פ"י בחסד אברהם: פ"י אלו הכוחות הם מקריים לנפש לא עצמיים. (לב) בד"ו: לקחת דבר ונגיעתו. ובמהד' שילת: התפישוה. ויש מי שתרגם: הפעולה. (לג) במהד' שילת וכן יש מי שתרגם: לעז. (לד) בד"ו: להתגבר או לירא בעת הפחד. (לה) עי' מש"כ רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"ג מ"ט) שכח המתעורר מקורו בלב, ושונה משאר הכוחות בזה שאינו נובע לאבר אחר

בגוף. (לז) בד"ו ומהד' שילת: השכלי. (לח) כ"ה במהד' שילת. ובד"ו: חכמה. ויש מי שתרגם: מדעים. (לה) יש מי שתרגם [במקום] 'המגונה והנאה': הרע והטוב. (לט) בחסד אברהם פ"י שהם המלאכים. (מ) בד"ו: חכמה. ויש מי שתרגם: מדעים. ובמהד' שילת כתרגומנו. (מא) כ"ה בד"ו. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: והספנות. (מב) בד"ו: וחלקיה. (מג) מפשטות דברי רבינו כאן נראה שהנפש כח הכנה, ואין בה מצד עצמה כלום. וכן נראה מדבריו בחיבורו (הל' יסוד המורה פ"ד ה"ט) שכתב: נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתירה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הצורות שאין להם גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם, עד שידמה להן. ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעיניים וכו' אלא הדעה שהיא צורת הנפש, ובצורת הנפש הכתוב מדבר בצלמנו כדמותנו. ע"כ. ובחיבורו (הל' משנה פ"א ה"ג) כתב רבינו: כל נפש האמורה בענין זה אינה הנשמה הצריכה לגוף, אלא צורת הנפש שהיא הדעה שהשיגה מהבורא כפי כוחה, והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים, והיא הצורה שביארנו ענינה בפרק רביעי מהל' יסודי התורה, היא הנקראת נפש בענין זה. ע"כ. ובשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' קי) הביא מספר האמונות לרבנו שם טוב שהשיג על דברי רבינו, ועי"ש למהר"ם אלשקר מה שביאר דברי רבינו. ובתפארת למשה (ספרי מהר"ן חיות ח"א עמ' מלא) הביא יסוד לשיטת רבינו מדברי חז"ל, וע"ש מה שציין בזה. וע"ע ציונים בספר המפתח (מהד' רש"י ה' יסודות טס). (מד) עי' לרבינו

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקו

הם ואיך יושגו אין זה מקומו, ואין צורך בו במה שנרצה לדבר על המדות, והוא מתאים יותר בספר הנבואה שהזכרנו [נהקדמת פרק חלק, יסוד השני (מז)]. וכאן אפסיק בפרק הזה ואתחיל באחר (מז).

הפרק השני - במרידות (מז) כוחות הנפש, ובידיעת החלק אשר בו, או לו (מח), ימצאו המעלות והחסרונות. דע שהמרידות והציותים (מט) בענייני התורה אינם מצויים אלא בשני חלקים מחלקי הנפש, והם החלק המרגיש והחלק המתעורר בלבד, ובשני החלקים הללו יהיו כל העבירות והמצוות. אבל החלק הזן והחלק

המדמה אין ציות בהם (נ) ולא מרי, הואיל ואין למחשבה ולבחירה בהם שום פעולה (נא), ולא יוכל האדם על פי מחשבתו להשבית את פעולתם או להגבילם באיזו פעולה. הלוא תראה כי שני החלקים האלה, כלומר הזן והמדמה, פועלים בעת השינה, שלא כשאר כוחות הנפש (נב). אבל החלק ההגיוני הנה יש בו מבוכה (נג), אבל אני אומר כי אפשר שימצאו בכח הזה גם כן הציות והמרי באופן של אמונה ברעיון נפסד (נד) או אמונה ברעיון נכון (נה), אבל אין בהם מעשה (נו) שיאמר עליו בסתם שם

הערות וביאורים

במילות ההגיון (שער ט) מש"כ לבאר מהו חומר וצורה. (מה) ועי' בהערה שם. (מז) וכן בכל השבעה פרקים דלהלן מסיים רבינו במשפט האומר דכעת מפסיק הפרק דגמר ענינו וכדו'. (מז) בד"ו: בעניני. (מה) בד"ו ליתא 'או לו'. (מט) בד"ו [במקום 'שהמרידות והציותים']: שהעבירות והמצוות. [וכן בכל מקום דלהלן, ולא נעיר בזה יותר]. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: כי המרי והמשמעת. (ג) לכאורה צ"ב דהרי יש כמה מצוות אכילה, ולכאורה נראה דס"ל לרבינו שמצות אכילה אינם בהנאת מעיו אלא במעשה אכילה. (נא) פ'י' בחסד אברהם: לפיכך אין בהם מצוה ועבירה, לפי שגמול המצוה ועושה העבירה הם תלויים בדעת ובבחירה, כמ"ש (דברים ל, טו-טז) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו' ובחרת בחיים. (נג) בהגהות יעב"ץ: נ"ב, אומר אני שכבר ימצא לזה הכח עבירה, כמ"ש חז"ל (מנחות מו ע"א, עז"ז כ ע"ב) עה"פ (דברים כ, י) ונשמרת מכל דבר רע" שלא תהרהר ביום ותבוא לידי קרי בלילה. וכן הרהור דבר טוב מחזיק הכח ההוא לחשב תמיד בדברים טובים, ועל זה באו מצוות רבות במקרא. ע"כ. והנה מדברי רבינו בחיבורו (ה' אסו"ז פכ"א ה"ה וה"ט) נראה שנאסר בדברים המביאים לידי הרהור, וא"כ לכאורה י"ל שבפועל אינו תלוי בכח המדמה, וצ"ע. [והנה רבינו בחיבורו (שם ה"ט) לא הזכיר הא דמבואר בגמ' (מנחות מו ע"א) שמקור האיסור הוא מקרא ד"ונשמרת מכל דבר רע". והאחיעזר (ח"ג סי' מד אות ה) נקט בדעת רבינו דקרא אסמכתא. ועי' ספר המצות (ל"ט לדעם הנמצין יא), ובחידושי הרמב"ן (חולין לו ע"ב) כתב להדיא שהוא דאורייתא. ועי' ציונים בספר המפתח (מהד' נש"פ ה' אסו"ז שם ה"ט) בטעם הדבר שהשמיט רבינו הקרא ד"ונשמרת" ורבינו במורה הנבוכים (ח"ג פ"ח) כתב לבאר מאמר חז"ל (יומא ט ע"ב) הרהורי עבירה קשים מעבירה, דכיון שעבר והרהר בעבירה בנכבד שבחלקיו שהוא כח המחשבה, חמור ממי שעבר בגופו. ע"כ. ומזה משמע דאיכא איסור בעצם ההרהור, ומכלל זה נאסר להביא עצמו לידי כך. ועי' שם (ח"ג פ"ג) שכל חסרון בדבר או במדות הוא פועל הדמיון או נמשך אחר פעלו. ועי' מש"כ בזה הגר"מ גיפטר בביאורים לשמונה פרקים (שו"ת נח"י. (נג) שם

כונת רבינו כאן, שיש לדון שמה האמת כבה"ג שלא מנה מצות אמונה במנין המצוות, מפני שהאמונה שורש לכל המצוות, וכמש"כ בדעתו הרמב"ן בספר המצות (מ"ע א, וע"ש נ"ו"ס). (נד) פ'י' בחסד אברהם: היא אמונה שאינה אמת, כמו אמונות העובדי כוכבים והמינים. ע"כ. ועי' לרבינו בחיבורו (ה' עז"ז פ"ג ה"א): ולא עבודת כוכבים בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה, אלא כל מחשבה שהוא גורם לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה מוזהרין אנו שלא להעלותה על לבנו וכו'. ע"כ. ובחיבורו (ה' יסו"ט פ"א ה"ו) כתב: וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה עובר בלא תעשה שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. ע"כ. ועי' ספר המצות (ל"ט ב). ובתפארת ישראל למהר"ל מפראג (פ"ט) הקשה על דברי רבינו ש"לא יהיה לך" הוא במחשבה, שלא מצינו ציווי רק במעשה ולא במחשבה, עי"ש. אמנם רבינו בספר המצות (ש"ט ט) כתב: דע שכל ציווי התורה ואזהרותיה הנה הם בארבעה דברים בדעות ובפעולות ובמדות ובדיבור, וזה שהוא ציונו להאמין יחוד ה' [ע"ש מ"ע ב], ואהבת האל ויראתו, או שהזהירנו מהאמין דעת אחת מהדיעות כמו מה שהזהירנו מהאדנות לזולתו. ע"כ. ומבואר שאף מצות אהבת ה' ויראתו נכללו במצוות שבשכל. עוד כתב רבינו בספר המצות שם: היא שצונו באהבתו יתעלה, וזה 'שנחשוב' ונתבונן במעשיו ומצותיו וכו'. ע"כ. וכ"ה בחיבורו (ה' יסו"ט פ"ג ה"ב-ג): האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו וכו', והיאך היא הדרך לאהבתו וליראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים וכו', וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד וידע שהוא בריה קטנה וכו' עומדת לפני תמים דעות. ע"כ. הרי להדיא שמצות אהבת ה' תלויה במחשבה. (נה) כונת רבינו למצות האמונה במציאות ה' וביחוד ה' ובכל עיקרי האמונה שמנאם בפירושו (סנהדרין פ"י מ"א). ורבינו בחיבורו (ה' יסו"ט פ"א ה"א) כתב: יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא מציא כל נמצא וכו'. ע"כ. ושם (ה"ו) כתב: וידעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' אלהיך. ע"כ. ועי' ספר המצות (מ"ע א-ב). (נו) עי'

לרמב"ם

אבות הקדמה

פיהמ"ש תקח

או כנגדן (ס). אבל המעלות המדותיות הרי הן מצויות לחלק המתעורר לבדו (סו). והחלק המרגיש בענין הזה אינו אלא משמש לחלק המתעורר. ומעלות החלק הזה רבות מאד, כגון הפרישות (סח) והנדיבות והצדק והוותרנות (ט) והענוה (טז) וההסתפקות במועט (עא) והתעוזה (עב) וההתאמצות (עג) וזולתם. וחסרונות החלק הזה הוא למעט בהן או להפליג בהן (עד). אבל החלק הזן והמדמה לא יאמר בו מעלה ולא פחיתות, אלא אומרים שהוא נוהג כתקנו או שלא כתקנו, כמו שאומרים פלוני עכולו טוב או בטל עכולו או השתבש (עה), או נשתבש דמיונו או שהוא נוהג כתקנו. ואין בכל זה לא מעלה ולא פחיתות. זהו מה שרצינו לכלול בפרק הזה.

מעשה (נו) מצוה או עבירה, ועל כן אמרתי לעיל שבאותם שני החלקים מצויות העבירות והמצוות (נח). אבל המעלות הרי הן שני מינים, מעלות מדותיות (נט) ומעלות הגיוניות (ס). וכנגדן שני מיני חסרונות. והנה המעלות ההגיוניות הרי הן מצויות לחלק ההגיוני. מהם החכמה (סא), והיא ידיעת הסבות הרחוקות והקרובות (סב), לאחר ידיעת מציאות הדבר שחוקרים את סבותיו. והשכל, וממנו השכל העיוני, והוא הנמצא לנו בטבע (סג), כלומר המושכלות הראשוניים. וממנו השכל הנקנה (סד), ואין זה מקומו. וממנו הנפח (סה) וטוב ההבנה, והוא טוב הכשרון להבין דבר במהרה בלא זמן או בזמן קצר מאד. וחסרונות הכח הזה הן הפך אלו

הערות וביאורים

ובמהד' שילת: החריפות. (סו) ע"י חסד אברהם. (סז) וב"ב רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"ג מ"ט): וכבר ביארנו בפרק השני מן הפרקים שהקדמנו לפירוש מסכתא זו שמעלות המדות כולן אינן מצויות אלא בחלק המתעורר מחלקי הנפש, ובו גם כן מצויות פחיתויות המדות. ע"כ. וכ"כ המאירי (סז): וידוע אצל החכמים שמעלות המדות ופחיתותם יצאו מאחד מכוחות הנפש והוא הכח המתעורר, ומכאן זה הכח בלבד וכשהוא בטוב ימצאו בו כלל המעלות והמדות. (סח) בד"ו ומהד' שילת: בזהירות, כלומר יראת חטא. אך לקמן (אבות פ"ג מ"ח) פי' רבינו שיראת חטא היינו פרישות. [כ"ה לתרגומו, ועי' נוסחת ד"ו שם]. ולקמן (אבות פ"ג מ"א) פי' רבינו שפרישות ענינה להשמר מן הטמאות. ולקמן (סז פ"ה מ"ו) פירש רבינו 'ונפש שפלה הפרישות'. וצ"ב. [וע"ע להלן ריש הפרק הרביעי, ובהערתנו שם, וכן לקמיה שם כמה פעמים, ובפ"ה מ"ג]. (סט) בד"ו [במקום 'והוצדק והוותרנות': והיושר. ובמהד' שילת [במקום 'והוותרנות']: והסבלנות. ויש מי שתרגם: והמתנות. (ע) בד"ו נוסף כאן: והשפלות. (עא) בד"ו ליתא תיבת 'במועט'. ושם נוסף: והוא שקראו חכמים עשירות באמרם איזהו עשיר השמח בחלקו. ע"כ. ויש מי שתרגם: ועין טובה. וראה הערתו שם שתרגם ע"פ פירוש רבינו לקמן (אבות פ"ג מ"ט) שעין טובה הוא 'אל קנאעה', וכ"ה הלשון הערבי כאן 'קנאעה'. ע"כ. אלא שלפ"ז היה לו לתרגם כאן 'הסתפקות', וכפי שאכן תרגם לקמן (סז). וע"ע להלן (פ"ו). (עב) בד"ו ומהד' שילת: והגבורה. ויש מי שתרגם: והאומץ. (עג) [הלשון הערבי: ואלג'ד]. ובד"ו: והאמונה. ובמהד' שילת: והנאמנות. ויש מי שתרגם [ע"פ המקור הערבי שבכת"י תימן: ואלגבן]: והמורץ. (עד) פי' בחסד אברהם פי' דהיינו המידות שהזכיר למעלה הם נקראים מעלות המידות לפי שהם ממוצעים בין שני קצוות ששתיהן רע, ועי' לקמן (הפסק הדין). (עה) בד"ו ליתא 'או השתבש'.

בעקידת יצחק (שע"ל נגד ע"ד רבינו כאן. (נז) בד"ו ליתא. (נח) בהגהות יעב"ץ: נ"ב, ואם כח המתעורר והמרגיש עושים פעולותיהם לבדם בלי סיוע השכל, על מה זה יצטוו ויענשו, ומדוע לא יענש המדמה בעשותו דמיון כזב בלי דעת, ולא תענש הבהמה על חטא המרגיש והמתעורר שבה. אך האמת אין עונש כי אם לשכל לבדו כי הכל נתון בידו, המרגיש והמתעורר נתונים המה לו לעבדו, ולכן העובר בלי התראה ובלי כוונה והסכמת דעתו ושכלו הוא לא יענש, כי אם בדברים שבממון ובנוקי אדם לחבירו שבהם אדם מועד לעולם לא זולת, גם על הבושת אינו חייב עד שיתכוין, ועי' באוצר הטוב ובחלון צורי. ע"כ. ועי' מש"כ בזה הגר"מ גיפטר בביאורים לשמונה פרקים (שו"ת נ"ז). (נט) עי' במורה הנבוכים (פ"ג פ"ד) שהמין השלישי מארבע השלימויות שבאדם הוא מעלות המידות שיהיו מידות האדם בתכלית מעלתם, ע"ש. (ס) עי' במורה הנבוכים (סז) שהמין הרביעי מארבע השלימויות שבאדם הוא המעלות השכליות, ע"ש. ורבינו בפירושו לקמן (אבות פ"ה מ"ג) כתב: ואם ידעת את המעלות ההגיוניות והמעלות המדותיות, וידעת כל מין מהן, ואם תרצה תאמר הלמוד והמעשה. ע"כ. ומבואר שהמעלות ההגיוניות והמעלות המדותיות הם הלמוד והמעשה. (סא) עי' במורה הנבוכים (סז) שביאר שם רבינו מה כולל שם 'חכמה'. (סב) רבינו במורה הנבוכים (פ"ה פ"ט ו"ז פ"ח) כתב שהסיבות הקרובות הם הסיבות הנראות לנו, והסיבות הרחוקות הם הסיבות המוקדמות לזה, והסיבה הראשונה היא רצון ה'. (סג) וב"ב רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"ה מ"ה): ואינו אומר על המתקשה בהבנת הענינים המרבה לשכוח רשע, לפי שאין זה בידו, ואינה מן המעלות שאפשר לרכוש, כמו שביארנו בפרק השני. (סד) פי' בחסד אברהם: פי' הם הדברים שצריך לאמתם או להכחישם במופת, ואין כל אדם זוכה לזה, כי לא רבים יחכמו, ונקראים שכל נקנה לפי שהם נקנים מהמושכלות הראשונות. (סה) בד"ו: זכות התבונה.

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקט

פרק שלישי - בחליי הנפש

אמרו הקדמונים שיש לנפש בריאות וחולי כמו שיש לגוף בריאות וחולי (טו). בריאות הנפש היא שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהן לעולם טובות וחסדים (עז) ומעשים נאים. וחליה הוא שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהן לעולם רעות ורשעות (עח) ומעשים מגונים (עט). והנה בריאות הגוף וחליו הרי מלאכת הרפואה חוקרת על זה, וכמו שבעלי חולי הגופים נדמה להם, בגלל הרגישם הנפסד, בזה שהוא מתוק שהוא מר, ובזה שהוא מר שהוא מתוק, ומציירים לעצמם את הנאות בצירוי בלתי נאות, ותחזק תאותם ותתעצם הנאתם בדברים שאין הנאה בהם כלל לבריאים, ואפשר גם (פ) שיש בהם מכאוב (פא), כגון אכילת נתר (פב) ופחמים ועפר, ודברים המרים (פג) מאד והחמוצים מאד וכיוצא באלו מן הטעמים (פד), אשר לא יתאוו להם הבריאים אלא מואסים אותם, כן חולי הנפשות, כלומר הרשעים (פה) ובעלי החסרונות (פו), נדמה להם באותן שהן רעות שהן טובות, ובאותן שהן טובות שהן רעות. והרשע מתאוה לעולם לאותן שתכליתן היא לפי האמת רעות, ונדמין לו בגלל חולי נפשו שהן טובות.

וכמו שהחולים (פו) כשידעו את חליים ואינם יודעים היטב את מלאכת הרפואה שואלים את הרופאים והם

מודיעים להם מה שראוי לעשות, ומזהירים אותם ממה שהם מדמים אותו ערב (פח), ומכריחים אותם להשתמש בדברים מאוסים ומרים שיכריאו את גופיהם, וישבו לבחור בטוב ולמאוס במאוס, כך חולי הנפשות ראוי להם לשאול את החכמים שהם רופאי הנפשות, והם יזהירום מאותן הרעות שהם חושבים אותן טובות, וירפאו אותם במלאכה שמרפאים בה את מדות הנפש (פט), שנבאר אותן בפרק שאחר זה. אבל חולי הנפשות שאינם מרגישים בחליים ומדמים שהוא בריאות, או שמרגישים בו ואינם מתרפאים, אחריתם תהיה כאחרית החולה שהלך אחר הנאותיו ואינו מתרפא, שהוא יאבד בלי ספק. אבל המרגישים והם הולכים אחר הנאותיהם אמר ספר האמת (צ) עליהם ותיאר את דבריהם [דברים כט, יז] כי בשרירות לבי אלך וכו', כלומר שהוא מתכוון לרוות צמאו והוא מוסיף לעצמו צמאון (צא). אבל אלה שאינם מרגישים דבר בהם שלמה הרבה, אמר [משלי יב, טו] דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה חכם, כלומר השומע לעצת החכם (צב) שמודיע לו את הדרך שהוא ישר באמת, לא זה שהוא חושב אותו ישר. ואמר [שם יב, יג] יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות (צג). ואמר באותם חולי הנפשות על שאינם יודעים מה מזיק להם ולא מה מועיל להם [שם ד, טז] דרך רשעים כאפלה לא ידעו

הערות וביאורים

(עו) וכ"ב רבנו יונה בשערי תשובה (ט"ז אות ב): כדרך שיש לגוף חולי ומדוה, כן יש לנפש. ומדוה הנפש וחליה, מידותיה הרעות וחטאיה. (עז) בד"ו ליתא. (עח) בד"ו ליתא. [ובמהד' שילת: והפשעים. ויש מי שתרגם: והנוקים]. (עט) כתב רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ב): כך בני אדם שנפשותיהם חולות, מתאווים ואוהבים הדעות הרעות, ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה, והיא כבידה עליהם במאד לפי חליים. ע"כ. ונראה שכן גם כונת רבינו כאן, שחולי הנפשות הוא בנטיה לריבוי תאוה, ואהבת הדעות הרעות. (פ) יש מי שתרגם [במקום 'ואפשר גם']: ולא עוד אלא. (פא) בד"ו ומהד' שילת: צער. ויש מי שתרגם: נזק. (פב) במהד' שילת: הטיט. (פג) בד"ו: העפוצים (ס"ב העפוש). ובחסד אברהם פ"י שהוא דבר המקשה השניים. (פד) בד"ו ומהד' שילת: המזונות. ויש מי שתרגם: הדברים. וראה הערתו שם שבלשון הערבי הוא 'אטעמה' ותרגמו המילולי 'טעמים'. ע"כ. [והוא כתרומנו]. ולא טרח לבאר לנו שם למה לא תרגם כן. עוד העיר שם על נוסחת ד"ו, שטעות היא, כי המדובר בנתיב ופחם ועפר. ע"כ. אמנם לא דק דהנה רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ב) כתב: ויש מן החולים שמתאוה ותאב 'למאכלות' שאינן ראויין לאכילה כגון העפר והפחם. ע"כ. הרי

שקראם מאכלות אף שאין ראויים לאכילה. (פה) בד"ו ומהד' שילת: הרעים. (פו) בד"ו: מדות הרעות. (פז) בד"ו נוסף: הגופניים. (פח) בד"ו נוסף: והוא בהיפך חליים. (פט) לשון רבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ו ה"ג): שנתחייבו למנוע מהם התשובה שהיא המרפא. (צ) כך מכנה רבינו לפעמים את התורה, ע"י להלן (הפסוק השמיני [פעמיים]) ובפירושו (סנהדרין פ"ג מ"א), ובהערה שם. (צא) וכ"ב הרמב"ן (סס) כדברי רבינו: והטעם כי נפש האדם הרוה שאיננה מתאוה לדברים הרעים לה, כאשר תבוא בלבד קצת התאוה והוא ימלא תאוותו, אז יוסיף בנפשו תאוה יתירה ותהיה צמאה מאד לדבר ההוא שאכל או שעשה יותר מבראשונה, ומתאוה עוד לדברים רעים שלא היתה מתאוה להם מתחילה וכו' וכענין שהזכירו חכמים (סו"ט נ"ב ע"ב, סנהדרין ק"ו ע"ב) משביעו רעב מרעיבו שבע וכו' ואין למען במקום הזה, טעם שאלך בשרירות לבי, בעבור שאספה הרוה עם הצמאה. אבל הוא כמו לספוט, יאמר הכתוב כי בעבור זה יהיה כך כי בכל סיבה עם עלול יאמר למען. ע"כ. וכ"כ חסד אברהם כאן, וכל דבריו בכלל דברי הרמב"ן. (צב) בד"ו נוסף: חכם. (צג) בחסד אברהם מבאר ע"פ דברי רבינו את ההבדל בין חולי הנפשות המרגישים ובין אינם מרגישים, שאותם שאינם מרגישים יש להם חלק לעוה"ב,

לרמב"ם

אבות הקדמה

תקי פיהמ"ש

היא מן המעשים הטובים, ותכונת הנפש שממנה מתחייבת הפרישות (קג) היא מעלה מידותית, אבל רוב התאווה הוא הקצה הראשון, והעדר הרגש ההנאה לגמרי הוא הקצה האחרון, ושתייהן רע מוחלט (קד). ושתי תכונות הנפש הגורמות לרוב התאווה, והיא התכונה היתירה, והעדר ההרגש והיא התכונה החסרה, שתייהן יחד פחיתות מפחיתויות המדות. וכן הנדיבות ממוצעת בין הכיליות והפיזור. ואמירות הלב ממוצעת בין ההסתכנות ורכות הלב. והשחוק ממוצע בין מלוי הפה בצחוק גס לאטימותו (קה). והענוה (קו) ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח (קי). והאצילות ממוצעת בין

במה יכשלו (צד). אולם מלאכת רפואת הנפשות הרי היא כפי שאפרש בפרק הרביעי הזה.

הפרק הרביעי - ברפואת מחלות הנפש

המעשים שהם טובים הם המעשים השקולים (צה) הממוצעים בין שני קצוות ששניהם רע. האחד מהן הפלגה (צו) והשני המעטה (צז). והמעלות (צה) הן תכונות נפשיות והרגלים (צט) ממוצעים בין שתי תכונות רעות, האחת מהן יתירה והאחרת חסרה. ומן התכונות האלו יהיו בהכרח אותם המעשים. המשל בזה, הפרישות (ק) הרי היא מדה ממוצעת בין רוב התאווה ובין העדר הרגש ההנאה (קא). והנה הפרישות (קב)

הערות וביאורים

מכל ממונו אלא מקצתו, שכן כתוב אך כל חרם אשר יחרים איש לה' מכל אשר לו, ואמרו מקבלי השמועה מכל אשר לו ולא כל אשר לו, ושמו לנדבה גדר וגבול והוא החומש, אמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ע"כ. וע"ע מש"כ רבינו בפירושו (פלא פ"א מ"א). (קב) בד"ו ומהד' שילת: הזהירות. [ועי' הערתנו לעיל בסמוך, ובסוף הפרק השני]. (קג) כנ"ל הערה קודמת. (קד) מבוואר מדברי רבינו שענין הפרישות אינו העדר הרגשת הנאה, אלא שיש לו הרגשת הנאה ואעפ"כ פורש, זו מעלת הפרישות. ורש"י (עני"ז כ ע"ג) פירש דפרישות היינו שאף מדבר המותר פורש להחמיר על עצמו. (קה) ורבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ד) כתב: הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה וכו' ולא יהא מהולל ושחוק ולא עצב ואונן, אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות. ושם (פ"ג ה"ז) כתב: לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח, כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה, וצויו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. ע"כ. (קו) משמע מדברי רבינו שענוה אינה שפלות הרוח, ומכאן ראייה למש"כ הנצי"ב בהרחב דבר (ממזג יג, ג) כנ"ל, עי"ש. אמנם המהר"ל מפראג בגור אריה (ויקרא יד, ז) כתב בדעת רבינו כאן שענוה היא ג"כ שפלות, אלא שאינה כל כך. [ועי' בתפארת ישראל (לכות פ"ד מ"ד) מש"כ בביאור החילוק בין עניו לשפל רוח]. (קי) במשנה לקמן (לכות פ"ד מ"ד) איתא: ר' לויטס איש יבנה אומר, מאד מאד הוי שפל רוח. ע"כ. וכתב רבינו בפירושו (סג): כבר הזכרנו בפרקים הקודמים שהענוה היא מן המדות המעולות והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח וכו'. והגאווה יש לה שמות רבים, גבה לב, ועינים רמות, וגאה, ורם. ומן השמות שנקנו חכמים, רוח גבוהה, וגסות הרוח, ומתגאה. ו"אלתכ"ס" היא שפלות הרוח. וכבר ביארנו בפרק הרביעי כי האדם ראוי לו לנטות לאחד משני הקצוות - עד שיִקבע

כי המיתה ממרקת כמו שדרשו חז"ל (יומא פו ע"ב). אבל הנמשכים אחר מעשיהם בשרירות לבם, עליהם נאמר באותה פרשה לא יאבה ה' סלוח לו, ר"ל שאין להם מחילה בעוה"ז, כי אם ע"י יסורים בעולם הבא. ע"כ. (צד) ע"י לרבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"א) ששם חזר ושנה כל דבריו בפרק זה. (צה) בד"ו: השוים. ויש מי שתרגם: המאוזנים. (צז) בד"ו: תוספת. (צז) בד"ו: חסרון. (צח) בד"ו נוסף: המדות. (צט) בד"ו ומהד' שילת: וקנינים. (ק) בד"ו ומהד' שילת: הזהירות. אמנם הפרישות והזהירות שני דברים הם, כדמשמע בברייתא דר' פנחס בן יאיר (עני"ז כ ע"ג). ויש בנותן ענין להביא כאן לשון רבינו בחיבורו (הל' טומאת אהל פ"ז ה"ג): חסידים הראשונים היו אוכלים חולין בטהרה, ונוהגים מן הטומאות כולן כל ימיהם, והן הנקראים פרושים. ודבר זה קדושה יתירה הוא, ודרך חסידות שיהא נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמהם, שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים וכו'. ע"כ. ולקמן (לכות פ"ג מ"ג) תנן: נדרים סייג לפרישות. ועי' מש"כ רבינו בפירושו שם, ולעיל (סוף הפקד השני, והערתנו סג) ולקמיה (נפקין כמה פעמים, לכות פ"א מ"ו) ובחיבורו (הל' נדרים פ"ג ה"ג-ה"ד) ובמורה הנבוכים (פ"ג פמ"ט). (קא) ורבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ד) כתב: הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה וכו' ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך. ע"כ. ושם (הל' ערכין פ"א ה"ג) כתב: לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו וכו' ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיו"ב אמרו חכמים חסיד שוטט מכלל מבלי עולם, אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש. ע"כ. ושם (הל' ממנוט עניי"ן פ"ו ה"ה) כתב: בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת, נותן לו כפי השגת ידו, וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר. ע"כ. ובאגרת תימן כתב רבינו: ואין ראוי לתורתנו לעשות צדקה

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקיא

אמיצים (ב), וכשהם רואים מי שהוא בתכלית ההסתכנות וההליכה לקראת אבדן, ומסכן עצמו בכונה, ואפשר שינצל במקרה, הם משבחים אותו וזוהי האומרים זהו אמיץ (ג). ופעם הם חושבים על הקצה האחרון ואומרים על האדיש שהוא ארך אפים (ד), ועל העצלן שהוא מסתפק במועט (ה), ועל חסר ההרגש בהנאות בגלל יובש (ו) טבעו שהוא פרוש (ז). ועל דרך זו של טעות הם חושבים גם כן את הפזרנות וההתנשאות (ח) שהן מן המעשים המשובחים, וכל זה טעות (ט), ואין

ההתנשאות (ק) וההתבזות. וההסתפקות ממוצעת בין החמדה והעצלנות. וארך אפים (קט) ממוצע בין הרוגז והאדישות (קי). והביישנות ממוצעת בין העזות וההזדלזלות. וכן השאר (א). ואינן צריכות לשמות המונחים להם דוקא אם העניינים הם ידועים ומובנים. ובני אדם טועים לרוב במעשים הללו וחושבים את אחד הקצוות טובה ומעלה ממעלות הנפש, פעם הם חושבים את הקצה הראשון טובה, כפי שהם חושבים את ההסתכנות מעלה ומכנים את המסתכנים

הערות וביאורים

הקטרוג והקנטרנות ובין רכות הטבע, והוא מי שהוא בלא דיבור ובלא מעשה לכבודו טבעו וקור מזגו, והוא כנגד הקטרוג שיכוא מחדוד טבעו וחוס מזגו. והענוה ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח. וההסתפקות ממוצעת בין אהבת הממון ובין העצלנות. וטוב הלב ממוצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב. (ומפני שאין למדות האלה שם ידוע בלשוננו, צריך לפרש עניניהם, ומה שרוצים בו הפילוסופים, לב טוב קורים מי שכל כוונתו להיטיב לבני אדם בגופו ועצתו ובממונו ובכל יכלתו, בלתי שישגיגהו נזק או בזיון והוא האמצעי. והנבל הוא הפך זה, והוא מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר אפילו במה שאין לו בו חסרון ולא טורח ולא נזק והוא הנזכרים האחרון. ויתרון טוב הלבב הוא שעושה דברים הנזכרים בלב טוב ואפילו אם ישיגהו בזה נזק גדול או בזיון או טורח רב והפסד מרובה, והוא הקצה הראשון. והסבלנות ממוצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובו. ובושת פנים ממוצע בין העזות והביישנות. (פירוש נ"ל מדברי רז"ל שהביישן הוא אצלם מי שיש לו רוב בושת, ובושת פנים הוא הממוצע, ממאמרם [אבות פ"ב מ"ה] ולא הביישן למד, ולא אמרו אין בושת פנים למד. ואמרו [שם פ"ה מ"ח] בושת פנים לג"ע ולא אמרו הביישן. ולזה סידרתם כך, וכן שאר המידות יצטרכו על כל פנים לשמות מונחים להם מההסכמה, כדי שיהיו העניינים מובנים). והרבה פעמים יטעו בני אדם באלו הפעולות, ויחשבו אחד מן הקצוות טוב ומעלה ממעלות הנפש וכו'. ע"כ. ונראים הדברים שחלקים מקטע זה הם הוספת המתרגם, לכן הסגרנום בסוגרims ע"פ הנראה לפי הענין. (ב) בד"ו: גיבורים. (ג) בד"ו: גיבור. (ד) בד"ו [במקום 'ואומרים על האדיש שהוא ארך אפים']: שהוא טוב ויאמרו על פחות הנפש שהוא סבלן. ע"כ. ובחסד אברהם פ"י שפחות הנפש היינו נעדר הרגש הבז. (ה) בד"ו [במקום 'מסתפק במועט']: שמח בחלקו. (ו) בד"ו: עובי. (ז) בד"ו: נזהר כלומר ירא חטא. [וע"י הערתנו לעיל ריש פרקין ובסוף הפרק השני]. (ח) בד"ו: ויתרון טוב הלב. (ט) וכו"כ רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ד): הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל

בהתנהגות ממוצעת - על דרך הסייג, זולתי במדה הזאת לבדה מכל המדות, כלומר הגאווה, כי לגודל חסרון המדה הזאת אצל אנשי המעלה, ובהכירם את נזקה, הרחיקו ממנה עד הקצה האחרון, והטו אל שפלות הרוח לגמרי כדי שלא ישאירו בנפש רשעם לגאווה כלל בשום פנים. ע"כ. וע"ש מה שהאריך רבינו עוד בענין זה. וכו"כ רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ג): ויש דעות שאסור לו לאדם להתנהג בהן בבינונית, אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב שאין דרך הטובה שיהא עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד וכו'. ע"כ. ויש להעיר מדוע לא הזכיר רבינו כאן שמן הגאווה יש להתרחק עד הקצה האחרון, וצ"ע. (קח) הבינונה למכיר בערך עצמו ונוהג בנכבדות יתירה. [ע"י הערתנו לקמן על 'בהתנשאות' (סוד"ה ודע כי לו) ועל 'להתגדלות' (ד"ה וכן כל מה שנאמר)]. (קט) בד"ו ומאד' שילת: והסבלנות. ויש מי שתרגם: והמתינות. (קי) מבואר שהכעס הוא בכלל הדברים שבהם ראוי ללכת בדרך המיצוע, וכו"כ רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ז): הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם וכו', כיצד לא יהא בעל חימה נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני ולא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיו"ב פעם אחרת. ע"כ. אמנם שם (פ"ג ה"ג) כתב רבינו: ויש דעות שאסור לו לאדם להתנהג בהן בבינונית, אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר וכו', וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד, וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו וכו'. ע"כ. וע"י בלח"מ שם (פ"א ה"ד) מש"כ ע"פ דברי רבינו כאן בפרק זה. וע"ע בספר הליקוטים והמפתח (מאד' נש"פ טז). (א) מ'השחוק ממוצע' עד כאן, נמצא בד"ו בכמה שינוים: והסלסול ממוצע בין ההתנשאות ובין הנבלה, ופירוש סלסול הוא מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר. וההתנשאות הוא שיתכבד אדם יותר מן הראוי לו. והנבלה ידוע שיעשה אדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פחיתות הרבה וחרפה. והנחת ממוצעת בין

תקיב פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

משוכב באמת אלא המצוע, ואליו ראוי לאדם לשאוף, ולשקול את כל מעשיו תמיד על פי המצוע הזה (י).

והמלכות פחיתות ופחיתות

ויקבעו בנפש אלא בהשנות הפעולות המתהוות מן המדה ההיא פעמים רבות (יא) ובזמן ארוך וברגילות בהם. אם היו אותן הפעולות טובות נמצא כי מה שהשגנו היא מעלה, ואם היו רעות נמצא כי מה שהשגנו היא פחיתות. ומאחר שהאדם בטבעו מתחלת עניינו אינו בעל מעלה ולא בעל חסרון, כמו שנבאר בפרק השמיני (יב), והוא מתרגל בלי ספק למעשים מקטנותו כפי מנהג משפחתו ואנשי מקומו (יג), פעמים אותם המעשים הם ממוצעים, ופעמים שהם מוגזמים או פחותים כמו שתיארנו, ונמצא שנפשו כבר חולה, וצריך לנהוג עמו כדרך רפואת הגופים בשוה, כמו

שהגוף כשחרג משוויו (יד) נראה לאיזה צד נטה וחרג ונעמוד כנגדו בהפכו עד שישוב אל השווי, וכשישתוה נסתלק מן ההפך ההוא ונשוב לפעול כנגדו במה שיעמידהו על שוויו, כך נעשה במדות אותו דבר (טו). המשל בזה, כשנראה אדם שהיתה לו תכונה בנפשו להיות צר עין כלפי עצמו (טז), וזו פחיתות מפחיתות הנפש, והמעשה שהוא עושה הוא מן המעשים הרעים כמו שביארנו בפרק הזה, אם נרצה לרפאות את החולי הזה לא נצווהו על הנדיבות, שהרי זה כמי שמרפא את מי שגבר עליו החום בדבר הממוצע, שאין זה מרפאו מחליו, אלא ראוי לקבוע לו לנהוג בפזרנות פעם אחר פעם, ויהא חוזר ונשנה על ידו מעשה הפזרנות (יז) עד שתסור מנפשו התכונה שהביאה לידי כיליות, עד שאפשר (יח) שתושג לו תכונת הפזרנות

הערות וביאורים

מחסורו, כמי שפדה עשרה שבויים או השלים מחסור עשרה עניים ואפילו בעשרה דינרים. ע"כ. ונראה לבאר עפ"ד רבינו בפירושו שם, מש"כ כאן, שאלו המעלות והפחיתות של המדות, לא יושגו ויקבעו בנפש אלא בהשנות הפעולות המתהוות מן המדה ההיא פעמים רבות, שזה משום שע"י ריבוי הפעולות נקנה לו הרגל חזק, במה שנכפלה פעולתו כמה פעמים. ויש שהעירו שלדברי רבינו בפירושו שם (ע"ש נהערו), יש נפק"מ לדינא במי שיש בידו סכום מסוים לצדקה ויש לפניו כמה עניים, צריך לחלק מעט לכולם, ולא יתן הכל לעני אחד. אמנם יש לדון בזה דמ"מ מצד העני הרי עדיף שיקבל סכום גדול. וע"ז. וע"י ציונים בספר המפתח (מהד' נש"פ ה' ממנו עניי פ"ו ה"א) ובספר באורח צדקה (פ"א סעי' מד ונהערוט ט). (יב) ע"ש ריש הפרק. (יג) ובצ"ז כתב רבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ו ה"א): דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו, ונוהג כמנהג אנשי מדינתו. (יד) בחסד אברהם פ"י שטבע האדם להיות במזג השוה, מקצתו קר ולח ומקצתו חם ויבש, ואם תתגבר עליו החמימות יחלה בלי ספק, וכן אם תתגבר עליו הקרירות יהיה ג"כ חולה. (טו) ע"י בהערת הרמ"מ משקלוב לפירוש הגר"א (משלי א, ג). ובגמרא (מנחות ט ע"ב) איתא: מפני מה נברא העולם הזה בה"י מפני שדומה לאכסדרא שכל הרוצה לצאת יצא, ומ"ט תליא כרעיה דאי הדר בתשובה מעיילי ליה, וליעיל בהך לא מסתעיא מילתא וכו'. ע"כ. ופירש שם המהרש"א (נחמיוס אנזוט) ע"פ דברי רבינו כאן, שבכדי לפרוש ממעשים רעים צריך לנטות עד הקצה האחרון, ולכך אמרו שבאותו צד שחטא אי אפשר לו להכנס לצד התשובה עד שירחיק עצמו לצד אחר ומשם יכנס, ע"ש. (טז) בד"ו: וחסר בה נפשו לרוב הכילות. (יז) בד"ו: פעם אחר פעם פעמים רבות. (יח) יש מי

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקינ

או קרוב לכך, ואז נסלק ממנו את מעשי הפזרנות ונצוהו להתמיד במעשי הנדיבות, וישקוד על (יט) כך תמיד, ואל יגזים ולא ימעט (כ). כמו כן אם ראינו שהוא פזרן נצוהו לעשות מעשי כיליות ולחזור עליהם, אבל לא נטיל עליו לחזור ולעשות מעשי כיליות פעמים רבות כפי שהטלנו עליו לחזור ולעשות את מעשה הפזרנות. ונקודה זו היא חוק (כא) הרפוי וסודו (כב), והיינו כי האדם חזרתו מן הפזרנות לנדיבות קלה וקרובה יותר מחזרתו מן הכיליות לנדיבות. וכן חזרת נעדר הרגש ההנאה לפרישות (כג) קלה וקרובה מחזרת בעל התאווה לפרישות (כד), ולפיכך נטיל על בעל התאווה לחזור ולשנות בפעולות של העדר הנאה יותר ממה שנטיל על נעדר ההרגש לחזור ולשנות

בפעולות של תאוה. ונחייב את רך הלבב להסתכן יותר משנחייב את המסתכן להיות רך לבב. ונרגיל את הנבזה בהתנשאות (כה) יותר משנרגיל את המתנשא בהתבזות. וזה הוא חוק רפואת המדות, וזכרהו (כו). ומצד ענין זה לא היו החסידים מניחים שתהיה תכונת נפשם תכונה הממוצעת בשוה, אלא היו נוטים נטיה מעטה לצד היתור או החסור על דרך הסייג (כז). כלומר שהיו למשל נוטים מן הפרישות (כח) לצד העדר הרגש ההנאה מעט, ומאומץ הלב לצד ההסתכנות מעט, ומן האצילות לצד ההתגדלות מעט (כט), ומן הענוה לצד שפלות הרוח מעט (ל), וכן בשאר. והענין הזה רמזו באמנם [כ"ק ט"ז ע"ב וט"ז] **לפנים משורת הדין** (לא).

הערות וביאורים

שתרגם: שכמעט. (יט) יש מי שתרגם [במקום 'וישקוד על':] ויתנהג. (כ) פירש הגר"א על הפסוק (משלי ד, מ) "אל תט ימין ושמאל הסר רגליך מרע": שמתחילה צריך האדם לילך מעט מעט עד קצה האחרון, ויהיה בקצה האחרון עד שירגיל עצמו כן. וכאשר יהיה רגיל במדה הטובה ולא יגע ברעה, לא ישאר שם אלא יחזור לדרך המיצוע. וזהו אל תט ימין ושמאל. פירוש, אחר שתפס מעט מעט ותהיה בקצה האחרון, תראה לבוא אל דרך הישר. ע"כ. ועע"ש ג, כו. (כא) בד"ו: החידוש הטוב סדר. (כב) וב"ב רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"א מ"ג) על המשנה שם 'ארבע מדות בהולכי בהמ"ד וכו' הולך ועושה חסיד', וז"ל: והתבונן ג"כ איך קרא את המופלג ברכישת המעלות חסיד, והמתעצל לרכוש רשע. ואם ידעת את המעלות ההגיוניות והמעלות המדותיות, וידעת כל מין מהן, ואם תרצה תאמר הלא המעשה, וידעת את המצוע בדרכי העשייה הנקראות טובות, ואת ההוספה על המצוע מעט שזה מפעולות החסידים המפורסמים, וידעת את ההפלגות וההמעטות ששתיהן הן רע, אלא שאחד הקצוות יותר ראוי לשם הרע והאחר יאמר עליו חטא או מעשה בלתי נכון, המשל בזה, שהפרישות היא טובה מוחלטת בלי ספק, ורוב התאווה היא רעה לחלוטין, והעדר ההרגשה בהנאות אע"פ שהוא רע מ"מ אינו כמו רוב התאווה אלא יאמר עליו חטא או מעשה בלתי נכון, והנטיה מן הפרישות מעט לצד העדר ההרגשה הוא מן הראוי לשלמים, הנה כאשר תדע את הענינים הללו תדע כי מי שנטה מן הפרישות מעט נקרא חסיד כמו שהקדמנו, וכי נעדר ההרגשה נקרא חוטא, ולפיכך אמר בניזיר (נמדנר ג, יא) "מאשר חטא על הנפש", כמו שביארנו בפרק הרביעי. ע"כ. (כג) בד"ו: נזהר וירא חטא. [ועי' הערתנו לעיל ריש פרקין ובסוף הפרק השני]. (כד) בד"ו: נזהר. [ועי' הערתנו לעיל הנ"ל]. (כה) אין הכוונה לגאווה, אלא להכיר בערך האדם שבו. [עי' הערותינו לעיל (יש פקין)]

על 'ההתנשאות', ולהלן (ד"ה וכן כל מה שנאמר) על 'להתגדלות'. ובד"ו: ביתרון טוב הלבב. ויש מי שתרגם: בהתהדרות. (כו) ורבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ב ה"ג) ביאר ענין זה שיש לו לאדם להטות עצמו לקצה האחרון בכדי שיגיע אל הדרך האמצעית. ויש להעיר שלא ביאר שם מש"כ כאן, שיש חילוק בין הבא לחזור מן הפזרנות לנדיבות, לבין הבא לחזור מן הכיליות לנדיבות. וצ"ב. (כז) וב"ב רבינו בפירושו לקמן (פ"א מ"ט): חסיד הוא זה המעדיף בפעולות הטובות, כלומר נוטה לאחד משני הקצוות מעט. ע"כ. ובחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ה) כתב: ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד כיצד וכו' וזו היא מדת חסידות. (כח) בן יש מי שתרגם, ובד"ו ומהד' שילת: הזהירות. [ונכבר הערנו בזה לעיל ריש פרקין וסוף ב]. (כט) בד"ו [במקום 'ומן האצילות לצד ההתגדלות מעט']: ומטוב הלבב לצד יתרון טוב הלבב מעט. ובמהד' שילת: ומן הנדיבות אל הפזרנות מעט. ויש מי שתרגם: ומן הרצינות כלפי ההתהדרות מעט. (ל) משמע מדברי רבינו שאף בענוה ראוי ללכת בדרך המיצוע, ועי' מש"כ בפירושו לקמן (פ"ד מ"ד), ובחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ג, ועי"ש פ"א ה"ד): ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינוניות אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהא אדם עניו בלבד אלא שיהא שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד ולפיכך נאמר במשה רבינו עניו מאד ולא נאמר עניו בלבד. ע"כ. וצ"ע שמדברי רבינו שם מבואר שאסור לנהוג בגובה לב בבינונית, ומדבריו כאן נראה שהוא מדת החסידים לצורך רפואה. ועי' שמדבריו בהל' דעות נראה שצריך להרחיק עד הקצה האחרון, ואילו כאן כתב רק שהחסידים היו נוטים לצד שפלות הרוח מעט. וצ"ע. ועי' בלח"מ (הל' דעות פ"א ה"ד). (לא) כתב רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ה): חסידים הראשונים היו מטיין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד

תקיד פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

מעלה (מא), ושעשו (מב) טובה, ושבוה מתקריבם אל ה' (מג), כאילו ה' אויב (מד) הגוף ורוצה לכולותו ולאבדו, ואינם מעלים על דעתם שאותן הפעולות הן רעות (מה), ושבהן משיגים פחיתות מפחיתות הנפש. ואינם דומים אלא למי שאינו יודע במלאכת הרפואה, שראה את הבקיאים שברופאים שהשקו חולים מסוכנים (מו) "שחם אלחנטל" ואלחממדה ואלצבר" (מז) וכיוצא בהם, ומנעו מהם אכילת מזון, ונרפאו מחליים ונצולו מן המות הצלה גדולה. אמר אותו הסכל מאחר שאלו הדברים מרפאים מן החולי כל שכן (מח) שיעמידו הבריא בבריאותו או יחזקוה, ולכן התחיל להשתמש בהם תמיד ולהתנהג בהנהגות החולים, הרי יחלה בלי ספק. כך אלו הם חולי הנפשות בלי ספק בהשתמשם ברפואות כשהם בריאים.

אבל מה שעשו החסידים במקצת זמנים (לב), וכן רק מקצת אנשים מהם, שנטו לצד הקצה האחד, כגון הצום, ויקיצה בלילות, ועזיבת אכילת בשר ושתיית יין, והרחקת הנשים, ולבישת הצמר והשק (לג), ולשכון בהרים, ולהתבודד במדברות (לד), לא עשו דבר מכל זה אלא על דרך הרפואה כמו שהזכרנו (לה), וכן בגלל השחתת אנשי המדינה כשראו שיהיו נפסדים בקרבם אליהם ובראיית מעשיהם, ושבתם אפסר שיארע הפסד למדותיהם, ועל כן יצאו מביניהם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע (לו), כמאמר הנביא (לי) [יחזקאל ט, ב] מי יתנני במדבר וכו' (לה).

וכאשר ראו הכסילים את החסידים הללו שעשו את הפעולות האלו ולא ידעו כונתם, חשבו שהן טובות ושאפו לכך (לט) בחשבם שיהיו כמותם, והיו מענים אותם ממנו שלפניהם עינוי (מ) וחושבים שהשיגו

הערות וביאורים

הפסוק: מלון אורחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כולם מנאפים עצרת בוגדים. (לט) בד"ו ומדה' שילת [במקום 'ושאפו לכך']: וכונו אליהם. ויש מי שתרגם: ונהגו בהם. (מ) וב"כ הרמח"ל במסילת ישרים (פ"ג): אך הפרישות הרע הוא, כדרך הגויים הסכלים אשר לא די שאינם לוקחים מן העולם מה שאין להם הכרח בו, אלא שכבר ימנעו מעצמם גם את המוכרח וייסרו גופם ביסורים ודברים זרים, אשר לא חפץ ה' בהם כלל. ע"כ. (מא) בבית אלוקים למבי"ט (שער המעשה פ"ט) מביא ראייה מדברי רבינו שיסורים שהאדם מביא על עצמו מדעתו אינם נחשבים לו לכפרת עון, כיון שהיה ראוי שירחק מאותן הסיבות שגרמו לו ליסורים. (מב) בד"ו: ומדה. (מג) והגר"א (משל"א, ג) על הפסוק "לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה" פירש: כי אף אם ישר יצרו ותאותו יראה לשבר בדרך התורה, ולא יהיה צדיק הרבה, יותר ממה שכתוב בתורה, עי"ש. (מד) בד"ו: שונא. (מה) כתב רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ב): שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיו"ב דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה וכו' גם זו דרך רעה היא ואסור לילך בה והמהלך בדרך זו נקרא חוטא וכו'. ע"כ. (מו) בד"ו: נוטים למות. (מז) בד"ו: סמים הנקראים (נעני) שח"ם חנט"ל (ונלע"ז קולקוטניד"ה) ואשקמוניא"ה והצבר (ונלע"ז אלו"ב). [ונראים הדברים שיש בזה תוספת ביאור שאינו מדברי רבינו אלא מדברי המתרגם]. ובהקדמה לפיהמ"ש (סוף"ק ז) הזכיר רבינו: חלב חנט"ל וצבר. וע"ע בפירושו (שניע"ט פ"ג מ"א) בביאור החנט"ל. (מח) יש מי שהוסיף כאן: וקל וחומר. ובאחרים ליתא.

שני הקצוות, יש דעה שמטין אותה כנגד הקצה האחרון ויש דעה שמטין אותה כנגד הקצה הראשון, וזהו לפנים משורת הדין. ע"כ. ושם (הל' גולה ואגדה פ"א ה"ו) כתב: היה רוב העיר גוים וכו' הרוצה לילך בדרך הישר והטוב ועושה לפנים משורת הדין מחזיר את האבידה וכו'. ע"כ. ושם (הל' גולה פ"ג ה"ז) כתב: זה הכלל כל שאילו היתה שלו היתה טוען ופורק, הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו, ואם היה חסיד ועושה לפנים משורת הדין אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיו"ב פורק וטוען עמו. ע"כ. (לב) בד"ו נוסף במוסגר: וקצת המקומות. (לג) בד"ו ומדה' שילת: והשיער. (לד) עי' בחובות הלבבות (שער הפרישות פ"ו) שכן היה דרך בני הנביאים בדורם של אליהו ואלישע ובדורות שקדמו להם, שהניחו העסק בישוב העולם וההשגחה בעניני הגוף, ויצאו למדברות כדי שתתחד נפשם ומחשבתם לאלוקים. ועע"ש (פ"ו). (לה) כתב רבינו בחיבורו (הל' מדיס פ"ג ה"ג): מי שנדר נדרים כדי לכוון דעותיו ולתקן מעשיו, הרי זה זריז ומשובח. כיצד כגון מי שהיה זולל ואסר עליו הבשר שנה או שתים, או מי שהיה שוגה ביין ואסר היין על עצמו זמן מרובה, או שאסר על עצמו השכרות לעולם. וכן מי שהיה רודף שלמונים ונבהל להון, ואסר על עצמו המתנות או שאסר על עצמו הניית אנשי מדינה זו. וכן מי שהיה מתגאה ביופיו ונדר בנזיר, וכיוצא בנדרים אלו, כולם דרך עבודה לשם הם. ובנדרים אלו וכיו"ב אמרו חכמים נדרים סייג לפרישות. ע"כ. (לו) עי' לרבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ו ה"א) שכל זה אם אינו יכול ללכת למקום אחר או לישב לבדו. וע"ע מש"כ רבינו במאמר קידוש השם (אגרות הרמב"ם טו ע"א). (לז) בד"ו: ירמיהו הנביא. (לה) בד"ו נוסף המשך

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקמו

עליה יודעה [מסלס יט, ט] תורת ה' תמימה (מט) מחכימה פתי, לא צותה כלום מזה (ג), אלא רצתה שיהיה האדם טבעי, הולך בדרך האמצעית, יאכל מה שהוא רשאי לאכול בשווי, וישתה מה שהוא רשאי לשתות בשווי, ויבעול מה שהוא רשאי לבעול בשווי (נא), ויעסוק בשובו של עולם בצדק וביושר. לא שישכון במערות ובהרים, ולא שילבש השק והצמר (נג), ולא שילאה את גופו ויצערו (גג). והזהירה על כך כמה שקבלנו (נד), אמר בנויר [נמדכר ג, יא] וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, ואמר [פניניס יא ע"א וס"ג] וכי על איזה נפש חטא זה, על שמנע עצמו מן היין, והלא דברים קל וחומר אם מי שציער עצמו מן היין צריך כפרה, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה (נה).
ובדבחהקבלשעלביאיתחכמנה

תורתנו (נט) ראינום שהיתה מטרתם המצוה ושמירת נפשם וצרכם ופיהם ושמירתם (ס). והשיב ה' יתעלה על ידי נביאו למי ששאל על צום יום אחד בשנה (סא) אם יתמיד בזה אם לאו, והוא אמרם

לזכריה (סב) [זכריה ג, ג] האבכה בחדש החמישי הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים, והשיב להם [שם, ה-ו] כי צמתם וספור בחמישי ובשביעי זה שבעים שנה הצום צמתוני אני וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האכלים ואתם השותים. ואחר כך צוה אותם על הדרך האמצעית (סג) ומעלות טובות (סד) בלבד, לא בצום, והוא אמרו להם [שם, ט] כה אמר ה' צבאות לאמר משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את אחיו וכו', ואמר אחר כך [שם, ט] כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו. ודע כי האמת הם המעלות ההגיוניות (סח), מפני שהן אמיתיות, לא ישתנו, כמו שהזכרנו בפרק השני, והשלום הם המעלות המדותיות (סס) אשר בהם יהיה השלום בעולם (סז).

מאנשי דתנו (סא), שאיני מדבר כי אם בהם (ט), שהם אינם עושים מה שהם עושים אותו מסגוף גופיהם

הערות וביאורים

שנאמר השמר לך ושמור נפשך. ע"כ. (סא) בד"ו: בעולם. (סב) בד"ו נוסף: הנביא. (סג) בד"ו [במקום 'הדרך האמצעית']: ביושר. ובמהד' שילת: בצדק. ויש מי שתרגם: במצוה. (סד) בד"ו ומהד' שילת [במקום 'ומעלות טובות']: ובמעלה. ויש מי שתרגם: ובמעלות. (סה) בד"ו ומהד' שילת: השכליות. (סו) בד"ו ומהד' שילת: המידות. וביאור דברי רבינו נראה, שהמעלות השכליות הרי הם מוחלטות ובוררות, אמנם במעלות המידות אף שצריך ללכת בהם בדרך הממוצע, הרי יש מהם שצריך ללכת עד הקצה האחרון, ויש שעל דרך הרפואה צריך לנטות אל הקצה האחרון, ואין בהם הוראה מוחלטת. משא"כ במעלות השכליות שלא נאמרו בהם חלוקים אלו, ולכן קרא רבינו אמת למעלות השכליות. (סז) וז"ל רבינו בפירושו לקמן (צוט פ"ה מ"ג): וכבר פירש הכתוב את כנוי האדם שיש בו כלל המעלות ההגיוניות והמדותיות - מלאך ה', והוא אמרו (מלאך ג, ז) "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא". והדעת נכללים בה כל המעלות ההגיוניות כולן, לפי שלא יהיה שלם אלא לאחריה, והוא אמרו "ותורה יבקשו מפיהו", מורה על שלמותו במעלות המדותיות, כפי שביארנו בפרק הרביעי שזה הוא המכוון בתורה, ולכן אמר (משנ ג, י) "וכל נתיבותיה שלום", וכן כבר ביארנו שם בפרק הרביעי כי שלום הם המעלות המדותיות, ואמר אח"כ "כי מלאך ה' צבאות הוא". ע"כ. (סח) בחסד אברהם מביא שיש נוסחאות שכתוב בהם 'לאמת' במקום 'לאומות'. ולנוסחא זו צ"ל שהם מדמים שהאמת אתם. (סא) בד"ו: תורתנו. (ט) בחסד אברהם מבאר דברי רבינו שהיו באומות

(מט) ע"י מש"כ רבינו במורה הנבוכים (מ"ז פ"ט) בביאור פסוק זה כעין מש"כ כאן. (ג) מבואר מדברי רבינו שעצם הדבר שהתורה לא צותה על עינוי הגוף הוא סיבה להמנע מכך. (נא) ע"י לרבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ג ה"ז ופ"ה ה"ז-ד). (נג) כן יש מי שתרגם. ובד"ו ומהד' שילת: הצמר והשיער. ולשון רבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ג ה"ז-ד): השק והצמר הקשה וכו'. (גג) בד"ו [במקום 'שילאה...ויצערו']: שיענה. (נד) בחסד אברהם פ"י שדברי הנביאים נקראו דברי קבלה. אמנם דבריו צ"ב שהרי מדברי רבינו כאן משמע שכוונתו לקבלת חז"ל, וכפי ששגור בדברי רבינו על קבלת חז"ל 'מפי הקבלה'. (נה) ע"י לרבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ג ה"ז-ד). (נו) במהד' שילת: ובמסורות. (נז) בהגהות יעב"ץ: ובדברי ירמיהו (פג, טו), אביך הלא אכל ושתה וגו'. ע"כ. ובד"ו ציין ע"ד היעב"ץ לביאור הגר"א (א"ח ס' ולא ס"ק ז). (נח) כ"ה בד"ו. ובמהד' שילת: ומעתיקי. והשוה מש"כ רבינו בחיבורו (ה' מ"מ פ"ה ה"ט): והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש עד משה רבינו. (נט) במשנה לקמן (צוט פ"ז מ"ה) איתא: רבי אומר אי זו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם. ע"כ. ורבינו בפירושו שם כתב: פשוט הוא כי דרך ישרה הם המעשים הטובים שביארנו בפרק הרביעי, והם המעשים הממוצעים, לפי שבהם תושג לאדם בנפשו תכונה נעלה, וייטבו הליכותיו עם בני אדם, והוא אמרו תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם. (ס) ע"י לרבינו בחיבורו (ה' י"א פ"ה ה"ד) שכתב: וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה

תקנו פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

כדי למעט בתשמיש ואסורו (עז) ביום כפי שביארנו בסנהדרין [פ"ז מ"ד], את כל זה לא צוה ה' עלינו אלא כדי שנתרחק מגבול התאוה הרחקה מרובה (עח), ונצא מן המיצוע לעבר העדר הרגש ההנאה (עט) מעט, כדי שתקבע בנפשנו תכונת הפרישות (פ).

וכן כל מה שנאמר בתורה מנתינת המעשרות והלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות, ודין השמטה והיובל, והצדקה די מחסורו (פא), כי כל זה קרוב להתגדלות (פב), כדי שנתרחק מגבול השפלות (פג) הרחקה מרובה ונתקרב לגבול ההתגדלות כדי שתקבע בנו הנדיבות (פד). ועל פי הסתכלות זו הסתכל ברוך

ומניעת הנאותיהם אלא על דרך החינוך לכוחות הגוף (עא) כדי שיהיו נוטים אל הצד האחד מעט, כפי מה שביארנו בפרק הזה שצריך שיהיה האדם כך, זו היא טעות מצדם כפי שנבאר. והוא, כי התורה לא אסרה מה שאסרה וצוה מה שצוה אלא מן הסבה הזאת (עב), כלומר כדי שנתרחק מן הצד האחד יותר, דרך חינוך, כי איסור המאכלות האסורות כולם (עג), ואיסור הבעילות האסורות, והאזהרה על הקדשה, וחיוב כתובה וקדושין (עד), ועם כל זה אינה מותרת תמיד אלא היא אסורה בעתות הנדה והלידה (עה), ומלבד זאת עוד הגבילו רבותינו (עו)

הערות וביאורים

התורה תשלום שכר האשה בכתובה בנוסף לקידושין הוא בכדי שתהא מיוחדת לו ולא תהיה כקדשה. וי"ל עוד שכאן מיירי רבינו מהא שאסורה בביאה בלא כתובה וקידושין, ועובר בל"ת כמבואר בספר המצות (ל"ט טז), וביאר רבינו שם שענין לאו זה הוא שלא תאמר שאי"ל ישלם שיעור הקנס האמור בתורה באונס ומפתה, א"צ לכתובה וקידושין. וא"כ נאמר בזה כעין גדר לאיסור קדשה, וזו כונת רבינו כאן שחיוב כתובה וקידושין שהוא כעין גדר לאיסור קדשה ענינם אחד. (עה) וב"כ רבינו (הל' אסורי ביאה פ"ד ה"א, פ"י ה"א). (עו) בד"ו: רז"ל. ובמהד' שילת: חכמינו. ויש מי שתרגם: זקנינו. (עז) בד"ו: ומנעוהו. ובמהד' שילת ויש מי שתרגם: והזהירו מזה. וכתרגומנו לשון רבינו בחיבורו (הל' אסורי ביאה ה"י): אסור. [וכן לשון הגמ' (מ"ה י"ז ע"ב)]. ושם כתב רבינו בטעם האיסור, שעות פנים היא לו. ובפירושו (מ"ה פ"י מ"א) כתב: כפי הידוע בתורתנו שתשמיש היום נתעב מאד ואסורים בו. (עח) ע"י רמב"ן (ויקרא י"ז ו) שהביא מש"כ רבינו בתורה הנבוכים כדבריו כאן בטעם איסור עריות, והשיג ע"ז. ולרמב"ן שם יש בענין סוד מסודות היצירה והוא מכלל סוד העיבור, והנה העריות מכלל החוקים דברים שהם גזירת מלך, והגזירה הוא דבר העולה על דעת המלך שהוא החכם בהנהגת מלכותו, והוא היודע הצורך והתועלת במצוה ההיא שיצוה בה. עכ"ד. (עט) יש מי שתרגם: ההרגש בתאות. (פ) בד"ו: ומהד' שילת: הזהירות. [והערתנו בזה לעיל בפרקין כמה פעמים, ובסופ"ב]. (פא) ע"י מש"כ רבינו במורה הנבוכים (מ"ג פל"ט) בביאור ענין המצות שנכללו בחיבורו בספר זרעים. (פב) הכונה לנכבדות והכרת ערך האדם שבו, המביאה למדת הנדיבות, להיפך משפלות המביאה לקמצנות. בד"ו: ביתרון טוב לבב. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: לפזרנות. [וע"י הערותינו לעיל על 'ההתנשאות' (יש פיקין) ועל 'בהתנשאות' (סוד"ה דע"י אלו)]. (פג) בד"ו: הנבלה. ובמהד' שילת: הכילות. ויש מי שתרגם: הכילות. (פד) בד"ו: לב טוב.

העולם שעינו נפשותיהם בכמה אופני עינוי לשם עבדו"ז שלהם, ועל זה כתב רבינו כאן שאינו מדבר בהם, אלא באנשי דתנו שאינם עושים כן לשם עבדו"ז, אלא מחמת טעותם בהבנת רצון התורה. (עא) בד"ו: הנפש. (עב) רבינו במורה הנבוכים (מ"ג פ"ז-מט) האריך בביאור טעמי המצוות. ובחיבורו (הל' ענו"י פ"ג ה"ז) כתב רבינו: דרך כהני עובדי כוכבים היה להשחית זקנם לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן. ע"כ. ושם (הל' משונה פ"ג ה"ד) כתב: אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו וכו'. ע"כ. ושם (הל' מעילה פ"ח ה"ח) כתב: ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כוחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו וכו'. ע"ש. ע"כ. ושם (הל' ממונה פ"ג ה"ג) כתב: אע"פ שכל חוקי התורה גזירות הן כמו שביארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם, הרי אמרו חכמים הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה וכו', ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים. ע"כ. ושם (הל' מקואות פ"א ה"ז) כתב: דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן, ואינן מדברים שדעתו של אדם מכרעתו והרי הן מכלל החוקים, וכן הטבילות מן הטומאות מכלל החוקים שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב. ע"כ. וע"י מש"כ רבינו בספר המצות (ל"ט מג, ל"ט טז) ובפירושו (נדרים פ"ה מ"ג), ובהערות שם. (עג) [יש מי שהשמיט תיבת 'כולם']. וע"י רמב"ן (ויקרא י"ג) מש"כ בטעם איסור העופות הטמאים. (עד) במורה הנבוכים (מ"ג פמ"ט) כתב רבינו שטעם איסור הקדשה וענין הקידושין הוא כדי למעט התאוה, וכמש"כ כאן. וע"ש טעמים נוספים בזה. אמנם ענין חיוב כתובה ביאר רבינו שם שהוא מעין שכר שכיר תמורת הקידושין, ע"ש. ויתכן שדבריו שם משלימים מש"כ כאן, והיינו שמה שקבעה

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקיז

ויש לחכמים בענין הזה מאמר שלא ראיתי כלל יותר נפלא ממנו, והוא בגמרא דבני מערבא בפרק תשיעי של נדרים [ה"ב], דברו בגנות המקבלין על עצמן שבועות ונדרים עד שנשארים כעין אסירים (צד), ואמרו שם לשון זו, רב אידי בשם ר' יצחק לא דייך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים (צח). וזהו הענין שאמרנו אותו בדיוק בלא תוספת ובלא חסרון (צו).

הנה נתבאר לך מכל מה שהזכרנו בפרק הזה, שראוי לשאוף לפעולות הממוצעות (צז), ושאינן ראוי לחרוג מהן לאיזה קצה משני הקצוות אלא על דרך הרפואה (צח), והעמידה כנגד בהפך, כפי שהאדם היודע במלאכת הרפואה כשיראה שמזגו נשתנה שינוי קל אינו מתעלם ואינו מניח למחלה להתחזק בו עד שיצטרך לרפוי חזק בתכלית. ואם ידע שאבר מאברי גופו חלוש, הוא משגיח עליו תמיד, ומתרחק מדברים המזיקים לו, ודעתו על מה שיועיל לו, כדי שיבריא אותו האבר או כדי שלא יחלש יותר, כך האדם השלם ראוי לו לבדוק את מדותיו תמיד ולשקול מעשיו ולבחון את תכונות נפשו יום יום (צט), וכל זמן שיראה

המצוות ותמצאן כולן מחנכות את כוחות הנפש. כגון מה שמנעה את הנקמה (פה) וגאולת הדם (פו) באמרו [ויקרא יט, יז] לא תקום ולא תטור, עזוב תעזוב [שמות כג, ה], הקם תקים וכו' [דברים כג, ד], כדי שיחלש כח הכעס והרוגז (פז), וכן השב תשיבם [שם, פ] כדי שתסור תכונת צרות העין (פח), וכן מפני שבה תקום והדרת פני זקן [ויקרא יט, לג], כבד את אביך [שמות כ, יג], לא תסור מכל [פמ] הדבר אשר יגידו לך [דברים י, ה], כדי שתסור תכונת העזות ותושג תכונת הבושה. ושוב הרחיק גם כן מן הקצה האחרון, כלומר הביישנות המופלגת (צ), ואמר [ויקרא יט, יז] הוכח תוכיח את עמיתך, לא תגור ממנו (צא) [דברים יט, כג], כדי שתסור גם אותה ביישנות (צב) ונשאר בדרך האמצעית.

ואם בא האדם שהוא סכל בלי ספק וסבר להוסיף על הדברים הללו, כגון שיאסור מאכל ומשתה, יתר על האסור שנאסר מן המאכלים, ויאסור את הנשואין יתר על מה שנאסר מן הבעילות, ויתן כל ממונו לעניים או להקדש יתר על מה שבתורה מן הצדקה וההקדשות והערכים, הרי זה עושה מעשים רעים (צג), ואינו יודע שהוא מצוי בקצה האחד, וחורג מן המיצוע לגמרי.

הערות

וביאורים

המונע עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. לפיכך צו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד, ולא יהא אוסר עצמו בנדרים ובשבועות על דברים המותרים. כך אמרו חכמים לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר על עצמך דברים אחרים. ובכלל הזה אלו שמתעניין תמיד אינן בדרך טובה, ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית, ועל כל הדברים האלו צוה שלמה המלך ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. ע"כ. (צד) ע"י לרבינו בחיבורו (ה' נדרים פ"ג ה"ד). (צה) ע"י במסילת ישרים (פ"ג) שהקשה סתירת כמה וכמה מאמרי חז"ל בענין זה, וע"ש מש"כ בביאור הענין. וע"י מש"כ בזה הפר"ח בהגהותיו (ה' דעות פ"ג ה"א) והובא בספר הליקוטים (מה' ט"פ ע"ט). (צו) כתב בחסד אברהם: והרמב"ם ז"ל כתב רוב דברי זה הפרק באריכות בספר המדע בהלכות דעות (פ"א פ"ג ופ"ג ופ"ג), ע"ש. (צז) ע"י במכתב מאלהו להגרא"א דסלר (מ"ה עמ' מלא) שמש"כ רבינו כאן ובהל' דעות שצריך ללכת בדרך הממוצע, אין הביאור בזה שצריך להתנהג במקצת מן הקצה האחד ומקצת מן הקצה האחר, אלא ביאורו שדרך הממוצעת שבכל מדה ומדה הוא מהות אחרת. (צה) ע"י במשך חכמה (פנ"ט וילן). (צט) ע"י בחובות הלבבות (שער משען הנפש פ"ה) שהביא כמה מקורות לכך שמוטל על האדם לערוך חשבון הנפש תמיד. ובמסילת ישרים (פ"ג) כתב: והני רואה צורך לאדם שיהיה מדקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו

(פה) בד"ו נוסף: והנטירה. [וע"י לרבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ג ה"ז-ה"ח)]. (פו) בחסד אברהם פ"י שגם זה בכלל נקמה, וכע"י לשון רבינו בספר המצות (שורש המש"י), ע"ש. וע"י מש"כ רבינו במורה הנבוכים (מ"ג פכ"ח) שאזהרות אלו טעמם גלוי ולא נסתפק בהם אדם מעולם. (פז) במהד' שילת: והקנאה. [וע"י לרבינו בספר המצות (ל"ט טז) שהאיסור לקלל איש מישראל, הוא כדי שלא יניע נפשו לנקמה, ולא ירגיל לכעוס. וע"ש כל הענין]. (פח) ע"י מש"כ רבינו בפירושו (פסחים פ"ז מ"ח): וציקנים, צרי העין והקמצנים. ושם (מיומנו פ"ד מ"ג): ועין רעה כינוי לכיליות. וע"ש מש"כ רבינו לקמן (פ"ג מ"ט) בפירוש עין רעה. (פט) בפסוק: מן. (צ) בע"י בד"ו. ובמהד' שילת ליתא 'המופלגת'. (צא) בד"ו [במקום 'תגור ממנו']: תגור מפני איש (דברים א, י). (צב) בד"ו: רוב הבושת. ובמהד' שילת: הבישנות. ויש מי שתרגם: ההכלמות. (צג) וב"כ רבינו בחיבורו (ה' דעות פ"ג ה"ה): שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיו"ב דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיו"ב כגון כהני העובדי כוכבים, גם זה דרך רעה היא ואסור לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא, שהרי הוא אומר בנויר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש, אמרו חכמים ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה,

תקיה פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

על אשר מריתם [שם, כד], על אשר לא קדשתם [דברים לז, נא], כל זה אע"פ שחטאו, עליו השלום, היה שנטה לצד אחד משני הקצוות של מעלה מן המעלות המדותיות, והיא הסבלנות (קד). כאשר נטה לצד הכעס (קה) באמרו [נמנדר כ, ז] שמעו נא המורים (קו), הקפיד (קז) ה' עליו שאדם כמוהו יכעס בפני עדת ישראל, במקום שאין ראוי בו הכעס (קח). וכיוצא בזה לגבי אותו אדם הוא חלול השם (קט), מפני שמכל תנועותיו ודבריו למדים (קי), ועל ידם נכספים לזכות לאושר העולם הזה והעולם הבא (א), ואם כן איך מופיע בו הכעס והוא מן הפעולות הרעות כמו שביארנו, ואינו נגרם כי אם מתכונות רעות של תכונות הנפש (ב).

והנה מה שאמר בזה מריתם פי, הרי זה כפי שאבאר.

נפשו נוטה לצד קצה מן הקצוות ימהר לרפא ולא יניח לתכונות הרעות להתחזק על ידי חזרה על מעשה הרע כמו שהזכרנו. וכן ישים נגד עיניו את המדה הפחותה שבו ויתן דעתו עליה לרפא אותה תמיד כמו שאמרנו לעיל, שאי אפשר לאדם שיהיה ללא חסרונות, כי כבר אמרו הפילוסופים (ק) קשה ורחוק שימצא מי שהוא בטבעו מוכשר לכל המעלות, המדותיות וההגיוניות (קא). והנה ספרי הנביאים רב בהם ענין זה. אמר [איז ד, יט] הן בעבדיו לא יאמן וכו' (קב), ומה יצדק ילוד אשה (קג) [ע"ש סה, ד]. ושלמה קבע ואמר [קהלם א, כ] כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא.

ואתה יודע כי אדון הראשונים והאחרונים משה רבינו כבר אמר לו יתעלה [נמנדר כ, יט] יען לא האמתם בי,

הערות וביאורים

במה היה בזה חילול ה', ע"פ מש"כ רבינו בהמשך דבריו כאן שלא מצינו בדבר ה' יתעלה אליו בענין הזה כעס ולא קצף, וז"ל: כי לא יכעוס הש"י על שישאלו דבר המצטרך אליהם כמים, והנה היה בזה חילול השם יתברך כי יבואו לחשוב על ה' תועה, שכעס על לא דבר. וזהו ענין חטאו של משה רבינו ע"ה בענין שמעו נא המורים לפירוש רבינו ז"ל שכתב כאן. ע"כ. ולכאורה צ"ב, שמהמשך דברי רבינו כאן נראה שזה שהיו למדים מכל תנועותיו, וא"כ היתה עליו תביעה, איך מופיע בו הכעס והוא מן הפעולות הרעות, הוא הסיבה לכך שהיה בזה משום חילול ה'. (קי) ע"י לרבינו בחיבורו (הג' יסודי המורה פ"ה ה"א) וסהמ"צ (ל"מ סג). (א) ע"י ירושלמי (שקלים פ"ה ה"ג): כתיב והביטו אחרי משה עד בואו האהלה, תרין אמוראין ח"א לגנאי וח"א לשבח וכו' ומ"ד לשבח מחמי צדיקא ומזכי טוביא דזכות למיחמי יתיה. ע"כ. וע"י שם (פ"ה פ"ג ה"ג). וע"ע מורה הנבוכים (פ"א פ"ד). (ב) והיתה בזה תביעה על מרע"ה לפי דרגתו, וכ"כ רבינו בפירושו על המשנה לקמן (אבות פ"ה מ"ו) שאין לפניו לא עולה לא שכה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ופירש רבינו שם: ולא מקח שחד כמו שאמר גם בתורה (דברים י, יז) "אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד", אין ענינו שאינו נוטל ממון ומטה את הדין, כי ע"פ האמת יש לשלול ממנו יתעלה מה שלא יצויר אפילו בדמיון איך ינתן לו שוחד, ומה יהיה השוחד, אלא ענינו מה שביארו שאינו לוקח שוחד הטובות, כגון שיעשה האדם אלף טובות ורעה אחת, אין מנכה לו יתעלה אותה העבירה מרוב טובותיו ויחשבו לו אלף טובות פחות טובה או פחות כמה טובות, אלא נפרעים ממנו על זו ויקבל שכר על אלו, וזהו ענין לא יקח שוחד, והוא כמו לא ישא פנים, אלא נפרע מן הגדול במעלה על כל שהוא כמו שנפרע ממה רבינו

כסוחרים הגדולים אשר יפלו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו. (ק) ע"י האמונות והדעות (מאמר ה פ"ג-ג) וספר המדות (מאמר ז פ"ב). (קא) בעי"ז כתב רבינו לקמן (אבות פ"ה מ"ג): אבל איש שמקובצות בו המעלות כולן בכללותן, ההגיוניות והמדותיות, עד שאין מעלה הגיונית או מדותית שאינה בו - הרי זה מצוי מעט, והפילוסופים אומרים כי מציאות אדם כזה רחוקה וקשה, אבל אין זה מן הנמנע. ע"כ. (קב) רבינו במורה הנבוכים (פ"ג פ"ג) כתב שפסוק זה אינו מדבר מבני אדם אלא מן המלאכים, עיי"ש. וצ"ע. (קג) בפסוק (איז סה, ד): ומה יצדק אנוש עם אל ומה יזכה ילוד אשה. (קד) יש מי שתרגם: המתניות. (קה) כתב ר"א בן רבינו בספרו המספיק לעובדי ה' (פרק אריוט אפיס): ודייק כי הטעות שנענש עליה משה לא היתה אלא כעסו שגרם לו לומר שמעו נא המורים, ואבא מארי זצ"ל אומר כי עיקר העונש בא על הכעס כפי המבואר בביאורו למסכת אבות ואנו לא נאריך בזאת. ע"כ. (קו) מן הראוי להביא כאן דברי החת"ס (פוסק לה ע"ג) וז"ל: הרי האתרוג מרמז על צדיק יחיד בדורו וא"א להיות בתכלית השלימות, כי אפילו במשה רבינו ע"ה כתיב "ותחסרהו מעט מאלקים", וכתב רמב"ם שהיה בו קצת מדת כעס, וזאת היתה אספקלריא שלו המבדלת קצת בינו לבין אלקים אלא שהיתה מאירה, עיי"ש. (קז) בד"ו ומהד' שילת: דקדק. ויש מי שתרגם: מחה. (קה) ע"י מדרש הגדול (נמנדר כ, יט). וע"ע רמב"ן (נמנדר כ, ה) שהעתיק דברי רבינו כאן ובמה שהשיג עליהם, וכן בדרשות הר"ן (הדו"ט המשיגי) ומגן אבות לרשב"ץ (פ"ג מט"ו). וע"י מש"כ ליישב דברי רבינו בספר הזכרון המיוחס לריטב"א ובפירושי התורה לרבי שלמה אשתרוק. וע"י מש"כ בדברי רבינו כאן בדרשות חת"ס (מ"ז דף י"ט ע"ג). [וע"ע בגבורות ה' למהר"ל (סופ"ז)]. (קט) בחסד אברהם פירש

לרמב"ם תקיף

זביאורים

שמין. ע"כ. וע"ע לרבינו בפירושו (תלמוד פ"א מ"ט)
וציונים בהערה שם. (יא) [ה'שין הערבי: ינבג].
ובד"ו: צריך. וכ"כ רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ג-ד):
צריך האדם שיכין לבו וכל מעשיו כולם לידע את
השם ברוך הוא בלבד וכו', ע"ש. וכתב באור שמח
שם: זה הענין נתבאר יותר בשמונה פרקים לרבינו פ"ה.
(יב) בד"ו נוסף: תמיד. (יג) כתב רבינו בחיבורו (הל'
משנה פ"ט ה"ה): הקב"ה נתן לנו תורה זו עץ חיים היא,
וכל העושה כל הכתוב בה, ויודעו דעה גמורה נכונה,
זוכה לחיי עוה"ב. ע"כ. ושם (הל' מנחה פ"ו ה"ג): חייב
אדם להזהר במזווה מפני שהיא חובת הכל תמיד וכל
זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקב"ה
ויזכור אהבתו וכו', וידע שאין דבר העומד לעולם
ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר
לדעתו והולך בדרכי מישרים. ע"כ. ועי' מש"כ רבינו
במורה הנבוכים (ח"ג סוף פ"ד), ומש"כ ר"ש אבן תיבון
בהקדמתו לשמונה פרקים. (יד) וכ"כ רבינו במורה
הנבוכים (ח"ג פ"ח) שבצרכי הגוף ראוי למעט ולא לקחת
מהם רק לפי הצורך וישים תכליתו תכלית האדם באשר
הוא אדם, והוא ציור המושכלות אשר הנעלה והנכבדת
בהן השגת ה' והמלאכים ויתר פעולותיו כפי היכולת,
ע"ש. (טו) כתב רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ד ה"ה):
הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי
אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה,
לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את
הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים. ע"כ.
(טז) מבואר מדברי רבינו שגוף הוא כלי הנפש. ובחיבורו

לרמב"ם

אבות הקדמה

פיהמ"ש תקב

הרי זה והבהמה שוים. ואין זה פועל אדם באשר הוא אדם (כו), אלא הוא פועל אדם באשר הוא בעל חיים, נמשל כבהמות נדמו [מסלים מט, יג]. ולא יהיה פועל אנושי אלא אם אכל דבר המועיל בלבד, ופעמים הוא מניח את הערב ואוכל את הבלתי ערב לצורך התועלת, וזה מעשה על פי דעת, ובזה נבדל האדם בפעולותיו מזולתו (כז). וכן אם הוא בועל בכל עת שירצה מבלי לשים לב לנזק ותועלת (כח), הרי שעשה כך באשר הוא בעל חיים לא באשר הוא אדם. ואפשר שתהיה הנהגתו כולה לפי התועלת כמו שהזכרנו, אלא שקבע לו לתכלית את בריאות גופו ולהיות ניצול מהחלאים בלבד, ואין זו מעלה (כט), כי כפי שבחר זה הנאת הבריאות בחר האחר הנאת המאכל או הנאת התשמיש, וכולם אין תכלית אמתית למעשיהם, אלא הנכון שיקבע את תכלית כל מה שהוא עסוק בו בבריאות גופו והתמדת מציאותו בשלמות כדי שיתקיימו כלי כוחות הנפש (ל) אשר הם איברי הגוף שלמים, שתשתמש נפשו מבלי מעכב במעלות המדותיות וההגיוניות (לא). וכן כל מה שילמד מן החכמות והמדעים - שלא לדבר באיזה מהן שהן דרך לאותה התכלית, ומה שאין בו תועלת לאותה התכלית, כגון בעיות החשבון והמשוואות, וספרי הגופים ההנדסיים, והתחבולות, ולהרבות בבעיות ה"הנדסה", ויחסי הכובד, והרבה כיוצא באלו (לב), תהיה הכוונה בהם לחדוד השכל, ולהרגיל את כח ההגיון בדרכי המופת, כדי שתושג לאדם שליטה בידיעת ההיקש המופתי מזולתו, ויהיה לו זה דרך להגיע בה לידיעת אמיתות מציאותו יתעלה (לג).

להשתמש (יז) בהם בחכמות ובקניית המעלות המדותיות וההגיוניות (יח) כדי שיגיע לתכלית ההיא. ועל פי המשל הזה לא תהיה אז כונתו להנאה בלבד (יט), עד שיבחר מן המאכל והמשתה את הערב יותר, וכן בשאר ההנהגות, אלא ישאף למועיל ביותר. אם יודמן שיהיה ערב - שיהיה כך, ואם יודמן שיהיה בלתי ערב - שיהיה כך. או שתהיה כונתו אל הערב יותר על פי ההגיון הרפואי, כגון שפחת תאבנו למאכל, יעוררהו במאכלים מעוררי תאוה ערבים ומתובלים. וכן אם נתרשע ובה עליו מרה שחורה (כ), יסיר אותה בשמיעת זמירות ומיני נגינות, ובטויל בגנות ובבניינים הנאים, ובמושב צורות יפות, וכיוצא בזה ממה שמרחיב את הנפש ומסיר את רגשת המרה השחורה ממנו. ותהיה כונתו בכל זה להבריא את גופו (כא), ותכלית בריאות גופו לצורך ידיעתו (כב). וכן כשיתעורר להתעסק בקניית ממון תהיה תכליתו בקבוצו להשתמש בו בדברים נעלים, ושיהיה מצוי לו לקיום גופו ולהמשיך מציאותו כדי שישגי וידע את ה' כפי היכולת לדעתו.

ועל פי הרעיון הזה, יש למלאכת הרפואה מבוא גדול מאד במעלות (כג) ובידיעת ה', ובהשגת האושר (כד) האמיתי, ויהיה למודה והתעניינות בה עבודה מן העבודות הגדולות ביותר, ולא תהיה אז כאריגה וכנגרות, כי בה נשקול את פעולותינו, ויהיו פעולותינו פעולות אנושיות המביאות אל המעלות והאמיתות. כי האדם כשהוא נגש ואוכל מאכל ערב לחיך וריחו טוב ומעורר תאוה והוא מפסיד ומזיק, ואפשר גם שיהיה סבה למחלה מסוכנת או לכליון מוחלט (כה),

הערות וביאורים

(הל' יסודי המורה פ"ד ה"ט) כתב: אין צורת הנפש הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתפרד להם ואינה מכח הנשמה עד שתהא צריכה לנשמה כמו שהנשמה צריכה לגוף, אלא מאת ה' מן השמים היא, לפיכך כשיפרד הגולם שהוא מחובר מן היסודות ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף וצריכה לגוף בכל מעשיה לא תכרת הצורה הזאת וכו'. ע"כ. ושם (הל' משנה פ"ח ה"ג) כתב: כל נפש האמורה בענין זה אינה הנשמה הצריכה לגוף וכו'. ע"כ. ואולי הנפש האמורה בדברי רבינו כאן כונתו לנשמה, וצ"ב. (יז) בד"ו: לקנות. ובמהד' שילת: לאחוז. (יח) בד"ו ומהד' שילת: השכליות. (יט) ממש"ב רבינו שלא יכוין להנאה בלבד, משמע שיכול לכוין להנאה, כל היכא שאין כונתו להנאה בלבד. ועי' בהערה להלן. (כ) עי' מש"כ רבינו בפירושו לקמן (לכות פ"ג מ"ד). (כא) רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ג ה"ג) כתב: אלא ישים אל לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואיבריו בלבד. ע"כ. ומשמע שצריך לכוין להברות

גופו בלבד ולא יצרף כונה אחרת. וצ"ע. וביאר הבה"ח אליהו ביטון נ"י דכונת רבינו גם כאן דכשסיר המרה השחורה ממנו היינו מבריא את גופו. (כב) בד"ו: לקנות חכמה. (כג) בד"ו נוסף: השכליות והמדות. (כד) בד"ו ומהד' שילת: ההצלחה. (כה) ורבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ד ה"ט) כתב: ורוב החלאים שבאים על האדם אינם אלא או מפני מאכלים רעים או מפני שהוא ממלא בטנו ואוכל אכילה גסה. (כו) בד"ו נוסף: בעל שכל. (כז) וב"ב רבינו בהקדמת לפיהמ"ש (פ"ק ט): כי האדם קודם שישכיל אינו אלא כבהמות. ע"כ. ועי' בהערות שם. וכ"כ במורה הנבוכים (מ"ג פ"ח): ולכן ראוי למי שבחר להיות אדם באמת לא בהמה בתבנית אדם לשום כל מאודו בהשפלת כל צרכי החומר. (כח) עי' לרבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ד ה"ט). (כט) בד"ו: חסיד. (ל) ופרטם רבינו לעיל (פ"ב). (לא) בד"ו: במעלות המדות ובמעלות השכליות. (לב) עי' חסד אברהם. (לג) עי' במורה הנבוכים (מ"א פ"ד) ששם ביאר רבינו ענין זה ביתר

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקבא

המיגיעות עד שינוש וינפש ואז ישוב לתקנו, כן זקוקה הנפש גם כן להירגע ולהתעסק בשלוות חושים, כגון על ידי הסתכלות בציורים ובדברים נאים עד שתסור ממנה הליאות, כמו שאמרו (טז) כי חלשי רבנן מגרסא (טז). ואפשר שבאופן זה אין אלו רעות, ולא מעשים לריק, כלומר ההתעוררות לציורים ולכידים בבניינים ובכלים ובבגדים.

קלה להשגה (מא), ולא ישיגה אלא מעטים ואחרי הכשרה עצומה מאד, ואם יודמן שימצא אדם שזהו מצבו, איני סבור שהוא למטה מן הנביאים, כלומר שהוא מפעיל את כל כוחות נפשו וקובע להם תכלית - ה' (מב) יתעלה בלבד. ואינו עושה מעשה גדול או קטן ואינו מבטא מלה, אלא אם כן אותו המעשה או אותה המלה מביאה למעלה או למה שמביא אל מעלה, והוא חושב ומעיין בכל פועל ותנועה, ורואה אם הוא מביא אל התכלית ההיא או שאינו מביא, ואז הוא עושה אותו. וזהו מה שדורש מאתנו יתעלה להציב בפנינו, באמרו [דברים יא, טז] ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, כלומר בכל חלקי נפשך (מג), שתקבע תכלית כל חלק מהם (מד) תכלית אחת, והיא לאהבה את ה' (מה). וכבר זירזו הנביאים עליהם

כמו כן כל דברי האדם, אינו צריך לדבר אלא במה שיביא לעצמו בו תועלת, או ידחה הזק מנפשו או מגופו, או בלימוד או במעלה, או בשבח מעלה או אדם נעלה, או בגנות מדה רעה או אדם רע (נד). כי קללת בעלי מדות רעות וגיוני זכרם, אם היתה הכונה בכך לזולזלם בעיני בני אדם כדי שיקחו מוסר מהם ולא יעשו כמעשיהם, הרי זו חובה (נה) והיא מעלה (נו), ~~חמור וזהו המצוה הראשונה~~ [ויקרא יג, ג] כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען, וספור הסדומיין, וכל מה שבא במקרא בגנות האנשים בעלי מדות רעות ומגרעות, וגיוני זכרם, ושבח הצדיקים וגדולת מעלתם, אין הכונה בזה אלא מה שהזכרתי לך, כדי שילכו בני אדם בדרכם של אלו, ויתרחקו מדרך הללו (נז). וכשיקבע האדם ענין זה לו למטרה יתבטלו מפעולותיו ויתמעטו מדבריו הרבה מאד, כי מי שקבע לעצמו ענין זה לא יתעורר לצייר את הכתלים בזהב, או לעשות רקמת זהב בבגד, אלא אם כן כונתו בזה להרחבת נפשו כדי שתבריא ויסתלק ממנה חליה כדי שתהיה בהירה וזכה לקבול החכמות, כאמרם דירה נאה ואשה נאה ומטה מוצעת לתלמידי חכמים (נח), כי הנפש תלאה, ותטפש המחשבה, בהתמדת המבט בדברים הקשים, כמו שילאה הגוף בהתעסקו במלאכות

הערות וביאורים

מילתא דבדיחותא. [ועי' בהערה הקודמת]. (מא) עי' מש"כ רבינו בחיבורו (הל' יסודות פ"א ה"ט). (מב) בד": ידיעת ה'. (מג) במורה הנבוכים (פ"א פ"ט) פירש רבינו: בכל לבבך, בכל כוחות לבך כלומר כל כוחות הגוף. (מד) במהד' שילת: ממנה. (מה) עי' מש"כ רבינו בחיבורו (הל' יסודות פ"א ה"ט-ז): האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו, שנאמר ואהבת את ה' אלהיך וכו'. והאין היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד כי אראה שמך מעשה אצבעותיך וכו'. ע"כ. ושם (הל' משנה פ"א ה"ט) כתב: דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישיגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר בכל לבבך ובכל נפשך. אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, וע"פ הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו, כפי שיש כח באדם להבין ולהשיג, כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה. ע"כ. ויל"ע שרבינו בחיבורו (הל' דעות פ"א ה"ג) כתב כמש"כ כאן, רק לא הביא מקרא ד"ואהבת".

הרחבה. (נד) עי' מש"כ רבינו בפירושו לקמן (אבות פ"א מט"ו): שהדבור מתחלק ע"פ המתחייב מתורתיו לחמשה חלקים וכו'. ועי' שמה שהרחיב. ועי' בחיבורו (הל' עומות דעות פ"א ה"ט). (נה) ומעין זה כתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות יח) וז"ל: אבל האיש אשר תדע ובחנת את דרכו כי אין פחד אלהים לנגד עיניו ותמיד יתיצב על דרך לא טוב, מצוה לספר בגנותו ולגלות על חטאיו ולהבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם ולמען תגעל נפש השומעים את המעשים הרעים. (נו) יל"ע מדוע לא הזכיר רבינו דבר זה בחיבורו (הל' דעות פ"א) בהלכות איסור לשון הרע. ועי' חפץ חיים (הל' לה"ר כלל ד אות י). (נז) עי' רמב"ן (דברים כה, י). (נח) יש מי שהוסיף ע"פ כת"י תימן: מרחיבין דעתו של אדם. עי' בגמ' (נרכות נז ע"ב, ושם כה ע"ב). ועי' בחידושי אגדות מהרש"א (נרכות עט). (נט) בהגדה שבד"ו: לפי שעה לא ידעתי מקומי, ובשבת (ל ע"ב) איתא דרבא מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא. ע"כ. ועי' מגן אבות לרשב"ץ (פ"ג מ"ו) דכתב בפשיטות: וכמו שאמרו רז"ל כי הווי רבנן חלישי מגרסייהו הווי אמרי מילי דבדיחותא. ע"כ. גם עוד יתכן דכוונת רבינו באופן כללי דמצינו דאמרו על רבנן דחלשי מגרסייהו, וכדאיתא בגמרא (נרכות נח ע"ב) רבי זירא כי הווי חלישי מגרסייהו, וכן בגמרא (עיונין נח ע"ב). (מ) בד"ו נוסף: הווי אמרי

תקנה פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

השלום (מז) על ענין זה גם כן, ואמר [משלי ג, ו] **בכל דרכיך דעהו**, ופירשו **חכמים** ואמרו [נדרים סג ע"ה] **ואפילו בדבר עבירה** (מז), כלומר שתקבע למעשה ההוא תכלית לכוון האמת, אע"פ שיש בו עבירה מאיזה צד שיהיה (מח). וכבר כללו **חכמים** עליהם השלום את כל הענין הזה בלשון קצרה ככל האפשר, והקיפו את הענין הקף מושלם מאד מאד, עד שכאשר הנך מתבונן בקוצר אותן המלים איך בטאו את הענין הגדול והעצום בכללו, שכבר חוברו בו חבורים ולא הכילוהו, תדע שהוא נאמר בכח אלהי (מט) בלי ספק, והוא אמרם בצוואותיהם **במסכתא הזאת** (ז) [בבבא פ"ג מט"ו] **וכל מעשיך יהיו לשם שמים**. וזהו הענין שביארנוהו בפרק הזה (נא). וזהו כפי הצורך שראינו לנכון להזכירו כאן בהתאם להקדמות האלו.

הפרק הששי - בהבדל אשר בין החסיד (נג) ובין הכובש את יצרו (נד).

אמרו הפילוסופים (נד) שהכובש את יצרו (נה) אע"פ שהוא עושה מעשים טובים (נו), הרי הוא עושה טובות (נז) בעודו מתאוה למעשים רעים ומשתוקק אליהם, והוא מתגבר על תאוותו (נח) ופועל בניגוד למה שמעוררים אותו אליו כוחותיו ותאוותיו ותכונות נפשו, ועושה הטובות כשהוא מצטער בעשייתם (נט). אבל החסיד (ס) הוא נמשך במעשיו אחר מה שמעוררת

אותו תאוותו ותכונותו, ועושה הטובות כשהוא מתאוה ומשתוקק אליהם. והסכמת הפילוסופים היא שהחסיד נעלה ושלם יותר מן הכובש את יצרו, אלא שאמרו (סא) שהכובש את יצרו הרי הוא כחסיד בעניינים רבים, ומכל מקום הוא בהכרח בדרגה פחותה יותר כיון שהוא מתאוה לעשות רע, ואע"פ שאינו עושה אותו, מכל מקום תשוקתו אליו היא תכונה רעה בנפש. וכבר אמר שלמה כיוצא בזה, אמר (סב) [משלי כא, י] **נפש רשע אותה רע** (סג), ואמר בשמחת החסיד בעשיית הטובות ובצער מי שאינו חסיד בעשייתן, אימרה זו, [שם טו] **שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און**. זהו הנראה מדברי תורה (סד) התואם למה שהזכירו הפילוסופים (סה).

וכאשר חקרנו מדברי **חכמים** בענין הזה מצאנו להם שהמתאוה לעבירות ומשתוקק אליהן הוא נעלה ושלם יותר ממי שאינו מתאוה אליהן ואינו מצטער בעזיבתן (סז), עד שאמרו שככל שיהיה האדם נעלה ושלם יותר תהיה תשוקתו לעבירות וצערו בעזיבתן חזקים יותר. והביאו בזה מעשים (סז) ואמרו [סוה"ט ע"ה] **כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו** (סח). ולא די בזה אלא שאמרו ששכר הכובש את יצרו גדול לפי שיעור צערו בכבישת יצרו, ואמרו [בבבא פ"ה מ"ט] **לפום צערא אגרא** (סט). ויתר על כן צו שיהיה האדם

הערות וביאורים

שתרגם: הנעלים. (נו) **בד'**: אותם. (נח) **בד'** [במקום 'והוא מתגבר על תאוותו']: ויכבוש את יצרו ויחלוק עליו בפעולותיו. ובמהד' שילת: והוא נפתל עם יצרו ויתנגד במעשהו. ויש מי שתרגם: ונאבק עם שאיפותיו ונוגד בפעולותיו. (נט) **בד'** נוסף: ונוזק. (ס) **במהד'** שילת: המעולה. (סא) **במהד'** שילת נוסף: אפשר. (סב) **בד'** ליתא. (סג) **בחסד** אברהם פ' שמדייק רבינו מלישנא דקרא דקאמר "אותה" ולא עושה. (סד) **בד'**: הנביאים. (סה) **ועי'** בספר קרבן אשה (להר"א שמשע מח"ס מנח"מ מילא, דרוש למעלת כופה ילדו, עמ' סה). (סז) **ובד'** רבינו בפירושו (מכות פ"ג מט"ו): ומה שאמר כל היושב ולא עבר עבירה בשהיה אפשר לו לעשותה [קידושין לט ע"ב] ואין מונעו מלעשות אותה העבירה מונע בשום פנים זולתי מחמת צווי התורה, כמו יוסף הצדיק וכיו"ב. ואתה יודע לשון התורה בהמנעות מאכילת הדם, איך הבטיח על זה ואמר [דברים יב, כח] למען ייטב לך ולבניך אחריו עד עולם כי תעשה הטוב והישר בעיני ה', כל שכן בהמנעות מן התענוגים הגופניים החמורים שהאדם בטבעו נוטה אליהם כמו שהזכיר, והתורה היא זו שהזהירה אותו מהם, לחנך את הנפש כדי שלא תתמכר יותר ממה שבטבע. ע"כ. (סז) **בד'**: הדברים. (סה) **ועי'** בגמ' כל הענין. (סט) **ובפירו'** רבינו שם: לפי שיעור יגיעתך בתורה יהיה שכרך.

(מז) **בד'**: וכבר הזהיר הנביא ע"ה. [ומשמע מדברי רבינו ששלמה המלך שחיבר ספר משלי היה נביא, וכ"כ רבינו להדיא להלן בפרק השביעי, דשלמה המלך היה נביא. ועי' בהערה שם. ובמורה הנבוכים (ח"צ פמ"ה) כתב רבינו ששלמה היה מכלל אותם שזכו לרוח הקודש ולא לנבואה, ע"ש. ועי' בהערות לעיל (ריש ההקדמה לשמונה פרקים)]. (מז) **ברש"י** שם: תן לב אם צורך מצוה הוא, כגון אליהו בהר הכרמל, עבור עליה. ע"כ. ובחסד אברהם כאן פירש: כמו יעל אשת חבר הקיני במעשה סיסרא (מיר מג ע"ג). (מח) **עי'** מש"כ רבינו בביאור דברי חז"ל אלו בפירושו (נדרים פ"ט מ"ה), ועי' בהערות שם. (מט) **כתב** חסד לאברהם שהוא נבואה או רוח הקודש, עי"ש. (נ) **בד'** ומהד' שילת ליתא 'במסכתא הזאת'. (נא) **עי'** בהמספיק לעובדי ה' לר"א בן רבינו (פרק כנישת הטוחות והמעשים) שכתב (סז) שדבריו שם המשך למש"כ אביו כאן. (נג) **בד'** נוסף: המעולה. ובמהד' שילת כתוב רק 'המעולה'. (נז) **בד'** נוסף: והמושל בנפשו. ובמהד' שילת כתוב רק 'והמושל בנפשו'. (נד) **עי'** ספר המדות (מאמר פ"ה), והובא בעקידת יצחק (שער ק). (נה) **בד'** ומהד' שילת: שהמושל בנפשו. [וכן בכל הפרק להלן במקום 'כובש את יצרו' - 'מושל בנפשו'. ולא נעיר בזה יותר]. (נו) **בד'**: הטובים והחשובים. ובמהד' שילת: המעולים. וכע"ז יש מי

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקכג

כובש את יצרו (ע), והזהירו מלומר אני מטבעי אני מתאוה לעבירה הזאת אף אם לא אסרתה התורה, והוא אמרם [ספרא ס"פ קדושים] **רבן שמעון בן גמליאל** אומר לא יאמר אדם אי אפשר לאכל בשר בחלב, אי אפשר ללבוש שעטנז, אי אפשר לבוא על הערורה (עא), אלא אפשרי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי.

ולפי מובן פשטי שני המאמרים במחשבה ראשונה שני המאמרים סותרים זה את זה, ואין הדבר כן, אלא שניהם אמת, ואין מחלוקת ביניהם כלל. והוא, כי הרעות שהן אצל הפילוסופים רעות, הן אלה שאמרו שמי שאינו מתאוה אליהן הוא יותר נעלה מן המתאוה

אליהן וכובש את יצרו מהן, והם הדברים המפורסמים אצל כל בני אדם שהן רעות, כגון שפיכות דמים וגניבה וגזל ואונאה, ולהזיק למי שלא הרע (עב), ולגמול רעה למטיב (עג), ולזלזל בהורים, וכיוצא בהן. והן המצות שאומרים עליהן חכמים עליהם השלום [וימא סו ע"ג] (עד) **דברים שאלמלי** (עה) לא נכתבו ראויים היו לכותבן. וקוראים אותן מקצת חכמינו האחרונים, אשר חלו (עו) בחולי "אלמתכלמין" (עז), המצות השכליות (עח). ואין ספק שהנפש המתאוה לדבר מהן ותשתוקק אליו, שהיא נפש פחותה, ושהנפש הנעלה לא תתאוה לאחת מאלו הרעות כלל, ולא תצטער בהמנעה מהן (עט). אבל הדברים שעליהם אמרו חכמים

הערות וביאורים

(ע) **בד"ו**: להיות האדם מתאוה לעבירות. [וצ"ע].
(עא) **משמע** שאיסור עריות אינו מן השכל, וכ"נ מדברי רבינו להלן שפירש דברי הספרא במצות שמעיות, וכן מנה עריות בכלל המצות השמעיות. ועי' בהערות להלן.
(עב) **בד"ו** נוסף: לו. (עג) **בד"ו** נוסף: לו. (עד) **בהגהה** בד"ו: ושם חשיב גם גילוי עריות, ורבינו חשיב לקמן גילוי עריות, וצ"ע, ועי' במהרש"א ח"א [נראה דצ"ל: ולדבריו] אפשר לישב קצת. ע"כ. והיינו דבגמ' שם מבואר שעריות בכלל משפטים דהיינו מצות שכליות, וא"כ קשה מדוע מנאם רבינו בכלל מצות שמעיות. ובמסורת הש"ס שם: עי' בשמונה פרקים להרמב"ם פ"ו דחשיב גם גילוי עריות בסוג מצות חוקיות, ע"ש. ועל כרחק דלא היתה גרסתו כמו שלפנינו. אמנם לפמש"כ המהרש"א בח"א [דין הוא שיכתבו לפי שהם מצות בני נח], אפשר לישב קצת. ע"כ. ועי' במורה הנבוכים (ח"ג פמ"ט) שנתן רבינו טעם לאיסור העריות, ובחיבורו (ה' מלס פ"ט ה"א) כתב: על ששה דברים נצטוו אדם הראשון וכו', ועל גילוי עריות ועל הגזל ועל הדינים, אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממש רבינו והדעת נוטה להן וכו'. ע"כ. ומשמע לכאורה דס"ל שהוא ממצות השכליות, וצ"ע. ובספר תפלה למשה למהר"ר משה אלמושנינו (מאמר 6) הקשה ע"ד רבינו שעכ"פ איסור אשת איש הוא ממצות השכליות. ובבאור דברי רבינו כאן כתב בכלי חמדה (פ"י וילא אות ג) דמש"כ רבינו בחיבורו (ה' מלס טז) שאיסור עריות הוא דבר שהדעת נוטה לו, היינו עריות דבן נח שאיסורם מחמת קורבה, אבל איסורי עריות שמחמת קורבה כאשר אחיו ובת אשתו וכו' שאסורים אף לאחר מיתה, ואפילו שפסקה האישות שמחמתה נאסרו, אין זה ממצות השכליות. ע"כ. (עה) **בגמ' ד"ו** שם: שאלמלא. והסגירו תיבת 'לא' דלהלן. והיינו ע"פ התוס' (נגילה כא ע"ב). אך עי' הערתנו להלן (אבות פ"ג מ"ג). (עו) **פ"י** בחסד אברהם: שטעו וקראו לאלו המצות שכליות, וכבר ידוע כי שם שכליות הוא נופל דוקא על מצות העיונים כמו מצות אנכי ולא יהיה

לך ושמע ישראל ולא על מצות השמעיים, אלא שם אמיתי שלהם הוא לקרותם מצות סתם, כמו שפירש אח"כ בזה הפרק. ע"כ. וע"ע במורה הנבוכים (ח"ג פל"ג) שמציאות ה' ויחודו אינם מושגים אלא בעיני האנושי והשאר מעשרת הדברות אינם מן המושכלות אלא מן המפורסמות. ע"כ. [נראה ביאור החילוק שבין מושכלות למפורסמות במילות ההגיון (שער ט)]. ולפ"ז נראה שבדקדוק כתב רבינו ששפיכות דמים גניבה וזלזול בהורים 'מפורסמות' לרעות, והיינו המצות השכליות, והם מעשרת הדברות שכתב עליהם רבינו במורה הנבוכים שהם מן המפורסמות. (עז) **ע"י** לעיל בהערות (פ"א, ד"ה והחלק המדמה). (עח) **ע"י** ספר האמונות והדעות לרס"ג (מאמר ג פ"ב-ג), ספר חסידים (פ"י מקל"א) ואור החיים (גמדר יט, ג). ובהגהות יעב"ץ כאן כתב: נ"ב, אמנם כך נקראו בפי החכם בראש ספר משלי מוסר השכל, וכן בכל כתבי הקודש. ע"כ. ויש בנותן ענין להביא כאן מש"כ רב ניסים גאון (בהקדמתו למסכת נדרים) וז"ל: כי כל המצות שהן תלויות בסברה ובאובנתא דלכא כבר הכל מתחייבים בהם מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורים וכו', כי חיוב ידיעת הקב"ה ושמוע בקולו ולעבדו מדין הדעת הן ראויין ושפיכת דם נקי והגזל מדרך השכל הן אסורין. ע"כ. (עט) **כתב** רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ו ה"ד): ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה. אין הדבר כן, אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא, כאילו לא חטא מעולם. ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולים לעמוד בו, כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם, מפני שהם כובשים יצרים יותר מהם. ע"כ. ויל"ע מדוע לא הזכיר רבינו שם החילוק שכתב כאן בין מצות שמעיות למצות שכליות, ועי' מה שצינו בזה בספר המפתח (מהד' רש"פ טס).

תקבר פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

שהכובש את יצרו מהם הוא יותר נעלה וגמולו גדול יותר, הן המצות השמעיות (פ). וזה נכון, שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, ולכן אמרו שצריך האדם להניח נפשו לחפזן בהן (פא) ולא יהיה לו מונע מהם אלא התורה.

והתבונן בחכמתם עליהם השלום ובמה שהמשילו, שהרי לא אמרו לא יאמר אדם אי אפשר להרוג את הנפש אי אפשר לגנוב אי אפשר לכזב אלא אפשרי ומה וכו', אלא הביאו דברים שהם שמעיים כולם (פב), בשר בחלב

הערות

וביאורים

(פ) כתב בהגהות יעב"ץ: נ"ב, אע"פ שלכאורה דברים נכונים הם ומקובלים אל הדעת בתחילת המחשבה, וכמו ששמח בהם הרב החסיד המחבר ז"ל תנוח נפשו בע"ג [נראה דכוונתו: בעדן גן. ואולי צ"ל: בג"ע] אלהים, שזכה וזיכה את הרבים בדבריו הנעימים ומתובלים. מ"מ אחר בקשת המחילה אני אומר שאין זה דעת תורני מוסכם, כי לפ"ד האומר (נרמז לו ע"ג, מנהגין ט ע"א) במקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד, וכל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו (סוטה נג ע"ב). על כרחנו נאמר שגם הנפש השוקקה לעבור על מצות שכליות וכבשה יצרה היא גדולה מנפש צדיק שאינו חומד ולא מתאוה לדבר עבירה שתהיה. ודרך כלל אמרו לפום צערא אגרא, וכל שכן באלו העבירות הגדולות שהנפש מתאוה להם ומחמדתן כגזל ועריות ודומיהן אע"פ שאינן ממצות השמעיות, כ"ש ששכרן גדול ומרובה לפי הצער שיש בהמנעם, יותר ממניעת השמעיות (והפטר שאלש ישראל ילכו מקפו כל המלות המונעות כגלגל, לפי שהלך משמוקק יותר לדבר האסור ממש"ה (משלי ט, יז) "מים גנובים ימתקו" וגו', וכן אמרו (קידושין לא ע"א וס"ג, ועי' מו"ס פ"ט, ונענו"ז ג ע"א) גדול המצווה ועושה וכו', ואמרו עוד (סוטה נג ע"א) שהיצה"ר מניח עובדי כוכבים ומתגרה בישראל, וכל שיצרו גדול וחזק בהן שטבעו יותר נוטה להם ועכ"ז הוא מושל בנפשו מפני אהבת קונו ה"ז ודאי משובח יותר ושכרו גדול ביתר שאת ממי שאין טבעו מטהו לעבור עליהן ואינו מוצא צער ונוק בהמנעו. ולכן גדולים בעלי תשובה כו' מפני שהראו גבורה גדולה ועשו מלחמה חזקה עם היצר שהכריחם בודאי בכח גדול מחמת טבעם בתולדה ובמזג המבקש העבירות ורודף אחריהם, ועכ"ז לסוף עמדו נגדו ולבשו בגדי אומץ ואזרו חיל עד שנצחו אויבם החזק השוכן בין צלעיהם ובקרבם, אלו ודאי ראויים לשכר עצום נפלא יתר הרבה ממי ששוקט ועושה טוב במנוחה מבלי אויב ומאין שטן ומדיח. וזה כל האדם שעל מנת כן באו לעולם לבחון גבורתם וכחם במלחמה זו הגדולה והעצומה, ולפי כבדה וקשיה תכפול מנת שכרה, כאשר הארכת ביעו"י בביאור הגדה (פ"ק דנדרים י ע"א) מ"ד מי כהחכם כו' יע"ש בהרחבה. ואולם דרך הפילוסופים אינו דרך התורה כי מי שיעשה הטוב והישר במצות המפורסמות לבני אדם מצד היותם טוב בחיים כהסכמת השכל, עדיין אינו מוצא חן בעיני ה' בשביל כך, ולא יקבל שכר ע"ז כטוב וישר בעיני ה', עם כי לא יקופח שכרו בעוה"ב, הנה שכרו אתו, אבל התאב לעבירות

המפורסמות ומניחן מפני צווי בוראו ודאי טוב ממנו ושכמ"ה. [ע"כ בנדפס, ובנדמ"ח בש"ס הוצ' וגשל נוסף: ושמור לעוה"ב ושכרו כפול מן השמים, שוב מצאתי לר"מ בחיבורו (סוף הל' מלכס) בענין שאמרו רז"ל חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא, אמר שהמקיים אותם מפני שקול דעת ולא מפני גזירת מלך אינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם, היא ודאי דעת תורנית אלהית. (למאורה סומרת מש"כ מאן אמנס שזינן הרי שניס עולס נקטת אמת). [א"ה, עי' בשיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ תשל"א מאמר יז], וכבר יחדתי מקום לביאור דבר זה מלבד מ"ש דבר (נפ' מגדל עה) באוצר הטוב בחלון צורי. וכן ארז"ל בישראל ואל עם הארץ חסיד, כ"ש באומות העולם שעליהם נאמר וחסד לאומים חסות, ואכמ"ל בזה עוד. ע"כ. והנה בקושיית היעב"ץ מהא דבמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד וכל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו, כבר עמד בדרשות ר"י אבן שועיב (פרשת נזיר) וז"ל: ולפי דעתו ז"ל מפרשים, כי מה שאמרו חכמים ז"ל מקום שבעלי תשובה עומדים וכו', אינו למעלת השב, כי גדולה מעלת הצדיק והחסיד, אבל הרשע שהכניע עצמו ויצרו ושב בתשובה יש לו מקטרגים במרום ושונאים אותו על שהרבה לחטוא, וכששב בתשובה מדת הדין אינה רוצה לקבלו והשם מגיעו לכסא הרחמים שלו כמי שחטא למלך ושונאים אותו משרתיו ומתיירא ומפחד מהם ואינו נפרד מהמלך עצמו פן יזיקוהו או יהרגוהו, כן השב בתשובה הוא מתירא ועומד לפני השם תחת כסא כבודו שלא יגע בו שום מקטרג ושלא תהא מדת הדין פוגעת בו. וע"ע מש"כ בדברי רבינו כאן בשו"ת דברי יציב (ל"ח סי' נד). (פא) פ"באורה נראה דמש"כ רבינו שבמצות השמעיות שאלמלא התורה לא היו רעות צריך האדם להניח נפשו לחפזן בהן, היינו במצות ל"ת, אמנם בהמשך הביא רבינו שמצות פרה אדומה בכלל מצות השמעיות, ומשמע שאף במצות עשה, מי שיצרו מונעו מקיום המצוה וכופהו, עדיף על מי שמקיים המצוה בלא מניעת יצרו. ועי' מש"כ בזה באבן ישראל (מיוש) אגדות ח"צ עמ' 35. (פב) עי' מש"כ רבינו בפירושו (נרמז פ"ה מ"ג) ששלוח הקן היא מצוה שמעית. ובמורה הנבוכים (ח"ג פמ"ח) נתן לה טעם. ועי' במורה הנבוכים (ח"ג פכ"ו) בביאור ההבדל בין חוקים למשפטים. ובפירושו לקמן (פ"א מ"ג) כתב: ואמרו חכמים [ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז] עבוד מאהבה עבוד מיראה. ואמרו האוהב אינו מתעלם מן הצווי, והירא אינו עובר על האזהרה. הרי

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקנה

ולבישת שעטנז ועריות (פג), ואלו המצוות וכיוצא בהן הן שקורא אותן ה' [ויקרא יג, ד] חקותי, אמרו [יומא סו פ"ג] חוקים שחקקתי לך ואין לך רשות להרהר בהם, ואומות העולם משיבין עליהן, והשטן מקטרג עליהן, כגון פרה אדומה ושעיר המשתלח וכו'. ואותן שקוראים להן האחרונים שכליות נקראות מצוות, כפי שביארו חכמים (פד). הנה נתבאר מכל מה שאמרנו, אלו עבירות יהיה מי שאינו משתוקק אליהן יותר נעלה מן המשתוקק אליהן וכובש יצרו מהן, ואיזה מהן הענין הוא בהפך (פה). וזו נקודה מופלאה וישוב נפלא בין שני המאמרים, ולשון שני המאמרים מורה על אמיתות מה שבארנו. וכבר נשלם ענין הפרק הזה.

הפרק השביעי - במסכים (פז) ועניינם.

נמצא לרוב במדרשות ובהגדות, ומהן בתלמוד, שיש מן הנביאים מי שרואה את ה' מאחורי מסכים רבים, ומהם מי שרואהו מאחורי מסכים מעטים, לפי שיעור קושיהם. ומה שכתבנו בפרק השביעי, עד שאמרנו שמשנה רבינו ראה את ה' מאחורי מסך אחד בהיר,

כלומר שקוף (פז), והוא אמרם [יבמות מט פ"ג] הסתכל בספקלריא המאירה עינים (פח). וספקלריא שם המראה העשויה מגוף שקוף (פט) כשהם (צ) וזכוכית, כמו שנבאר בסוף כלים (צא) [פ"ל מ"ג]. והכוונה בענין הזה מה שאומר לך, והוא, כי כבר ביארנו בפרק השני שהמעלות מהן הגיוניות ומהן מדותיות. וכן הפחיתויות מהן פחיתויות הגיוניות, כגון הסכלות והאוללות (צב) וקושי ההבנה. ומהן מדותיות, כגון רוב התאוה והגאווה והרוגז והכעס (צג) והעזות ואהבת הממון, וכדומה להן והם רבים מאד. וכבר הזכרנו את הכלל (צד) לידיעתם בפרק הרביעי. וכלל הפחיתויות האלו הם המסכים המבדילים בין האדם ובין ה' יתעלה, אמר הנביא שביאר את זה [ישעיה נט, כ] כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם. אומר שעונותינו, והן אלו הרעות כמו שהזכרנו (צה), הם המסכים המבדילים בינינו ובין יתעלה (צו).

המעלות ההגיוניות ורוב המעלות המדותיות (צז)

הערות וביאורים

שתרגם: כיהלום. (צא) ע"י מש"כ רבינו בפירושו שם, ובחיבורו (פ"ל יסוד המורה פ"ו ה"י). וע"י בספר הערוך (עק) ספקלרי ורש"י (סוכה מה ע"ב, יבמות מט ע"ג) מש"כ בפירוש אספקלריא המאירה. וע"י רוח חיים להגר"ח מוואלוז'ין (פ"א מ"א). (צב) בד"ו: ודוחק (י"א וימק) התבונה. (צג) ובמהד' שילת: והקנאה. ויש מי שתרגם: והחרון. (צד) בד"ו: הסדר. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם: החוק. (צה) ע"י מש"כ רבינו בחיבורו (פ"ל משנה פ"ו ה"א): אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה כגון זנות וגזל וגניבה אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה. ע"כ. ומבואר שאף דעות רעות הם בכלל עבירות שצריך לחזור בתשובה, ולפ"ז נראה שלדברי רבינו לשיטתו יש מקום לפרש שעונותיכם האמור בקרא הם הדעות הרעות. (צז) השוה מש"כ רבינו בספר המצות (סוף שם יז): וידוע ג"כ שהנבואה והמלכות כבר נסתלקו ממנו עד שנסור מן העונות אשר אנחנו מתמידים עליהם ואז יכפר לנו וירחמנו כמו שיעדנו ושישבו. ע"כ. (צז) ע"י מש"כ רבינו בהקדמתו לפיהמ"ש (פ"ק ג): כאשר יטען בפנינו אדם לנבואה כפי שביארנו, והיה ראוי לה, דהיינו שהיה מאנשי החכמה והאמונה והפרישות והשכל ונאה בכל המדות, כפי העיקר שבידינו ראוי לנבואה [שבת צב ע"א] אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, ופרטים רבים בענין הזה שאי אפשר עתה לנססם, והדיבור בהם והראיות

וכן הביא רש"י (מגילה י"ז ע"ב) מהלכות גדולות בשם סדר
עולם שדוד ושלמה בכלל מ"ח נביאים, וע"ש בהגהות
יעב"ץ מה שהעיר ע"ד רש"י שבדוד ושלמה לא מצינו
לשון נבואה אלא ויה"ק, וכן נקט רבינו במורה הנבוכים
(ח"ג פמ"ה). אלא שא"כ צ"ב מש"כ רבינו כאן שהיו
נביאים. ואמנם בד"ו ליתא תיבות 'שהיה נביא' לגבי
שלמה. ועי' לרבינו בחיבורו (הל' ערין פ"ח ה"ג) שכתב:
ויקיים מה שצוו נביאים כבד את ה' מהנוך. ע"כ. והוא
ממשלי (ג, ט). ומבואר שנקט לשון נביא על שלמה.
אמנם במורה הנבוכים (סג) כתב רבינו שגם המדברים
ברוח הקודש יקראו נביאים. עכ"ד. וע"ע כתר כהונה
(על הספרי, פרשת פינחס פסוק מוקטנ). [ועי' הערה הבאה].
(קד) **מבואר** מדברי רבינו שדוד מכלל הנביאים, וכ"כ
רבינו בפירושו להלן (לפסוק פ"א מט"ו): ואמר הנביא [תהלים
לג, א] רננו צדיקים בה' לישירים בנה תהלה. ע"כ.
וכ"כ בפירושו (סג פ"ג מט"ו ופ"ד מ"ד, סנהדרין פ"י מ"א).
ובחיבורו (הל' ערין פ"ח ה"ג) כתב: ויהיה כמו שצוו
נביאים [תהילים קיב, ה] מכלכל דבריו במשפט. ע"כ.
ועי' הערה הקודמת, ובהערה לפיהמ"ש (סנהדרין סג, פסוק
פ"ז מ"א). (קה) עי' בד"ו ומהד' שילת. ויש מי שתרגם:
בעל לב קשה. (קה) **וכ"כ** הרמב"ן (מגדל טו, סא) והרלב"ג
(מלכים א' ג, נא). אמנם בילקוט שמעוני (שמואל ג' נז קמה)
איתא: לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת, כיון
ששמע דוד כך נתיירא אמר הרי נפסלתי מלבנות בית
המקדש, א"ר יהודה בר' אלעאי א"ל הקב"ה דוד אל
תירא חייך כי הם לפני כצבי וכאיל לכן נאמר שפכת
ארצה ואין ארצה אלא צבי ואיל שנאמר על הארץ
תשפכנו כמים. ד"א חייך הם לפני כקרבות דכתיב כי
דמים רבים שפכת לפני ואין לפני אלא קרבן שנאמר
ושחט את בן הבקר לפני ה'. א"ל וא"כ למה איני בונה
אותו, א"ל הקב"ה שאם אתה בונה אותו הוא קיים
ואינו חרב וכו', עיי"ש. ומבואר שלא מנעו ה' מחמת
כן מלבנות ביהמ"ק. וע"ב.

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקבו

אתה תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת (קז). ומצאנו לאלהיו זכר לטוב (קח) מדת הרגזנות (קט), אע"פ שהשתמש בה בכופרים ועליהם היה כועס, מכל מקום ביארו חכמים (קי) שה' סלקו ואמר לו שאינו ראוי לבני אדם (א) מי שיש בו קנאי (ב) כפי שיש לך, כי הוא יאבדם. וכן מצאנו את שמואל שפחד משאול (ג). ויעקב שירא מפגישת עשו (ד). אלו המדות וכיוצא בהן הם המסכים של הנביאים (ה) עליהם השלום, ומי שיש בו מהן שתי מדות או שלש שאינן ממוצעות כמו שביארנו בפרק הרביעי, נאמר בו שהוא רואה את ה' מאחורי שני מסכים או שלשה.

חסרון מקצת המדות ממעט בדרגת הנבואה ואל יהיה רחוק בעיניך שחסרון מקצת המדות ממעט בדרגת הנבואה, שהרי מצאנו שמקצת הפחיתויות המדותיות מונעות את הנבואה לגמרי, כגון הכעס, אמרו [פסחים סו ע"ג] כל הכועס אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, והביאו ראיה מאלישע שלא שרתה עליו רוח נבואה כשכעס עד שהסיר כעסו, והוא אמרו [מ"ג ג טו] ועתה קחו לי מנגן וכו'. וכן הדאגה והיגון (ו), שהרי יעקב אבינו כל ימי אביו על יוסף נסתלקה ממנו רוח הקודש (ז) עד שנתבשר שהוא חי אמר [נדרים סו, מ"ג] ותחי רוח יעקב אביהם, ואמר התרגום

הערות

וביאורים

(קז) ע"י מש"כ בביאור הענין בביאורים לשמונה פרקים מהגר"מ גיפטר (שו"ת כנ"י). (קח) ע"י בהערה על המשנה (שקלים פ"ג מ"ה). (קט) בד"ו ציין הגרי"ב לגמ' (פסחים ק"ג ע"ה). ויש לציין עוד לתנא דבי אליהו זוטא (פ"ו). ובתולדות האגדות (פ"ו) להגרי"ז שטון שבסוף שו"ת זכר יוסף כתב על דברי רבינו כאן: ומזה אין להכריח דעתו אם הוא לנתינת טעם על הלכיהה קודם מיתה או שהמכוון על המיתה והשלכת האדרת למשל על הגוף, וההכרח שלא הגיע זמנו למות כמות כל האדם יתכן מצד סמיכת זמן לקיחתו למה שהיה משריפת שרי החמישים בשליחות אחוזה, ולא כמו שציין הגרי"ב שמצאנו בו מדת הרגזנות מסנהדרין (ק"ג ע"ה), וזה שלא בדקדוק דשם מירי משבועתו על עצירת גשמים בימי אחאב וזה היה זמן רב קודם הלקחו, ופשטות דבריו שהמציא מדברי חכמים שהשי"ת לקחו רק מצד הענין ולא שיהיה על המיתה שאולי הגיע זמנו כמות כ"א. ע"כ. (קי) באגרת בקורת למהרצ"ח (ספרי מהר"ן מ"ז ע"ג ע"מ מקט) העיר שלא נמצא בדברי חז"ל שלפנינו מקור למש"כ רבינו כאן, וע"כ שהיו לו מדרשים שנעלמו מאתנו. והעיר הרב המגיה שם (ע"מ מקט) למדרש רבה שיר השירים ע"פ אל תראוני שאני שחרחורת, משה אמר שמעו נא המורים וכו'. והובא ג"כ במדרש רבה שם על הפסוק אל גינת אגוז ירדתי. ועי' ילקוט פרשת חוקת בשם הפסיקתא ובילקוט ישעיהו וילקוט ע"פ אל תראוני שאני שחרחורת. (א) בד"ו: למשול בבני אדם ולהיות להם לכהן. (ב) בד"ו: קנאה. (ג) ע"י שמואל (ב טו, ג). ומשמע מדברי רבינו שהיתה בזה תביעה על שמואל, ועי' בחובות הלבבות (שער הענין פ"ד). (ד) ע"י בראשית (לג, ז). ובחסד אברהם כתב: ר"ל שלא היה לו לפחד מאחר שהשי"ת היה עמו, וכן יעקב מאחר שהשי"ת אמר לו כי לא אעזבך וגו'. וצ"ע והלא כבר הקשו ע"ז בפרק קמא דברכות (ד ע"ה) ופרק חלק (פסחים ז' ע"ג) כתיב והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך וגו' וכתוב וירא יעקב. ותרגו, שמא

יגרום החטא. פרוש שמא אחר ההבטחה חטא. ועל שמואל תרצו (פ"ק דפסחים ט ע"ג) היכא דשכיח הויקא שאני. וגם ממה שהשיב לו השי"ת עגלת בקר תקח בידך וגו', נראה שדבר שמואל כהוגן כמ"ש ושמע שאל והרגני. כי אילו היה זה קיצור בבטחונו, היתה התשובה אליו אני אמית ואחיה וגו', או כדומה לו כמו שהשיב למשה רבינו ע"ה באמרו כבד פה וכבד לשון אנכי, ובאתה התשובה מי שם פה לאדם וגו'. ואחר שבדיל היו מפחדים א"כ למה חשב הרב ז"ל כאן פחדם של אלו למיעוט בטחון ולפחיתות המדות. ע"כ. ובביאורי אגדות על דרך הפשט להגר"א וסרמן (ס"ה טו, ט, נפסו נסוף קונן הערות) כתב לתרץ קושיית חסד אברהם: דקושיית הגמ' אינה ענין לקושיית רבינו, דבגמ' פריך מאחר שהבטיחו הקב"ה ליעקב בפרט שישמרהו, למה ירא מעשיו, וכי לא האמין ח"ו בדבר ה'. וע"ז תירצו, שהיה ירא שמא גרם החטא. והיינו שהיה סבור שהבטחת הקב"ה היתה על תנאי שלא יגרום החטא. משא"כ רבינו הקשה קושייה אחרת, דנהי נמי שההבטחה נתבטלה ע"י החטא, מ"מ לא גרע מאילו לא הבטיחו הקב"ה כלל, היה לו לבטוח בחסד השי"ת ממידת הבטחון וכו'. וכן בשמואל הקשו בגמ' למה ירא, והא שלוחי מצוה אינם ניזוקין, כמו שהבטיחה התורה ולא יחמוד איש את ארצו וכו'. ותירצו היכא דשכיח הויקא שאני, דבמקום דשכיח הויקא ליכא להבטחת התורה. ורבינו הקשה דמ"מ היה לו לשמואל לבטוח מעצמו, וכמבואר בכתובים מגודל מעלת הבטחון. ובוה לא שייך תירוצו הגמ' שמא יגרום החטא, דמ"מ יש לו לבטוח בחסד ה' וכו', עי"ש. (ה) בד"ו: בין השי"ת עם הנביאים. (ו) בד"ו: והאנחה. ויש מי שתרגם: והדאבון. [ועי' במורה הנבוכים (מ"ג פל"ו)]. (ז) ע"י מש"כ רבינו בביאור הענין במורה הנבוכים (מ"ג פל"ו). וצ"ב. וע"ע בשו"ת הרב"ז (י"א ט"ו מ"ה) שהקשה סתירה בדברי רבינו, דכאן משמע דרוה"ק ונבואה חד הם, [נפתח כאן ברוה"ק וסיים להלן בנבואה, וכן העיר מהדיר שו"ת חתם סופר (קונן

לרמב"ם

הערות

מסובות ס' קד אות ד (תנולאס)), ובמורה הנבוכים (ח"צ פמ"ה)
משמע דשני עניינים הם. [רע"ע לעיל בפתיחת השמונה
פרקים]. (ח) בד"ו ליתא 'המפרש העניינים המקובלים
ממשה רבינו'. (ט) וב"ה ברמב"ן (סס) בשם תרגום
אונקלוס. ויש מי שהעתיק [וכ"ה לפנינו בתרגום אונקלוס
שם]: קודשא. (י) ע"י רבנו בחיי (גראסיס ס, ד).
(יא) בביאור הדבר שנשאר בינו ובין ה' מסך אחד,
מובא (בספר נחיצות רעותיו לזית זריסק עה"ס חלק גראסיס שמות
עמ' ה) בשם הגר"ח מבריסק שאמר בזה שאילו לא היה
נשאר אף מסך אחד היתה מתבטלת ממנו מצות אמונה.
(יב) בד"ו ומהד' שילת: גשם. (יג) בד"ו: היא ידיעת
ה' יתברך מאמיתת מציאותו. (יד) וב"ב רבינו בחיבורו
(הל' יסודי המורה פ"א ה"י), ע"ש. (טו) הזכירו רבינו לעיל
בסוף פ"א, ובפירושו (הקדמת פרק חלק, יסוד השניעי) ע"י
שם עוד ציונים בהערה. (טז) בד"ו ומהד' שילת: יתרון.
ויש מי שתרגם: נבדלים. (יז) בגמ' (סנהדרין יא ע"א)
איתא: כן כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכונה כמשה
רבינו. ובמסורת הש"ס שם: ס"א אינו, רש"ל. ונוסף
בגליון: דע אע"ג שרש"ל מוחק זה מטעם הנודע, מ"מ
רבינו בשמונה פרקים (ספ"ו) כתב הנוסחא כדאיתא
לפנינו, וע"ש פירושו. וכן בילקוט (פרשת נזילת רמז רסא)
העתיק 'כמשה', וע"י בגמ' (סוכה כח ע"א, ג"כ קלע ע"א),
ובחידושי אגדות (דהלל וק ג"כ) מפרשי' מילתא בטעמא
גורסתם 'כמשה רבינו'. ודע דגם באבות דרבי נתן (רפ"ד)

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקכט

מעלה ולא בעל חסרון, כמו שלא יתכן שיהיה האדם מעיקר יצירתו בטבעו בעל מלאכה מן המלאכות המעשיות, אבל יתכן שיהיה מעיקרו בטבעו מוכן למעלה או פחיתות (כא), והיינו שתהיינה פעולות אלו קלות עליו מפעולות זולתן (כב). כיצד, כגון שהיה אדם שמזגו נוטה יותר אל היובש, ויהיה עצם מוחו זך ובמיעוט לחויות, הנה זה תקל עליו הזכירה (כג) והבנת העניינים (כד) יותר מאדם בעל לחה (כה) לבנה, ומרובה בלחיות במוח. אבל אם ישאר זה שמוכן במזגו לאותה המעלה מבלי לימוד כלל, ולא יתעורר בשום כח, הרי ישאר סכל בלי ספק. וכן אם ילמדו ויבוננו את זה שטבעו גס ומרובה בלחיות, הרי ידע ויבין, אמנם בקושי ויגיעה. ועל דרך זו עצמה אדם שמזגו לבו יותר חם מן הראוי מעט, יהיה גבור, כלומר מוכן לגבורה, שאם ילמדוהו גבורה יהיה גבור בקלות. ואחר שמזג לבו יותר קר מן הראוי והוא מוכן למורך ופחד, כשילמדוהו וירגילוהו לכך יקלטם בקלות, ואם יכונוהו לגבורה הרי שבקושי יהיה גבור, אמנם ודאי יהיה כך אם הורגל בזה.

ומעביא דאורייתא שו"ת

ההזיות שבזדים בעלי חקות הכוכבים (כו) הן אמת, בחשבם כי עתות הלידה של בני אדם קובעות שהוא

בעל מעלה או בעל חסרון, ושהאדם מוכרח על אותן הפעולות דוקא. אבל אתה דע שדבר מוסכם הוא מתורתנו ופילוסופית יון (כו) כפי שאמתוהו טענות האמת, שפעולותיו של האדם כולן מסורות בידו, אין עליו כפיה בהן, ולא מי שמושכו מחוצה לו כלל (כה) המטוה לצד מעלה או חסרון, אלא אם כן היא הכנה מזגית בלבד כפי שביארנו, שיקל לו איזה ענין או יקשה, אבל שיהיה מוכרח או יהיה מנוע, בשום פנים ואופן לא. ואילו היה האדם מוכרח על פעולותיו היו בטלות מצות התורה ואזהרותיה, והיה כל זה דבר בטל לחלוטין, הואיל ואין בחירה לאדם במה שהוא עושה. וכן היה מתחייב מכך בטול הלימוד והמוסר (כט), ולימוד כל האומנויות, ויהיה כל זה לריק הואיל והאדם מוכרח בדוקא שיהיה לו מושך מחוצה לו המושכו - לפי דעת הסוברים כך - במעשה פלוני לעשותו, ובלימוד פלוני ללמדו, ובמדה פלונית שתושג לו. ויהיו השכר והעונש גם כן עוול מוחלט, הן בינינו זה לזה, והן מה' לנו. כי שמעון זה שהרג את ראובן, אם הוא מוכרח וכפוי להרוג, וזה מוכרח וכפוי ליהרג, למה נעניש את שמעון, ואיך יתכן גם כן לו יתעלה, צדיק וישר, להענישו על מעשה שאי אפשר לו שלא לעשותו, ולו גם רצה (ז) שלא לעשותו

הערות וביאורים

שאינם מטבע ברייתו, וכ"כ רבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ה ה"ג): אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גלמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם, או חכם או סכל וכו'. ע"כ. והקשה בהגהמ"י שם: תימה דבפירוש אמר פרק כל היד (נה טו ע"ג) שמלאך הממונה על ההריון, לילה שמו, נוטל את הטיפה וכו' עד גיבור או חלש או או טיפש או חכם וכו', הרי בפירוש משמע שגם דבר זה בידי שמים. ועי"ש מש"כ בזה, ובמהר"ץ חיות (מה עט). (כה) יש מי שתרגם: מרה. (כו) בד"ו: חכמי הכוכבים. ובמהר"ש שילת: גזרת הכוכבים. ויש מי שתרגם: משפטי המזלות. ורבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ה ה"ד) כתב: או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו ללדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים כמו שבזדים מליבם הטפשים הוברי שמים. ע"כ. וראה מש"כ רבינו אודות גזרת הכוכבים בתשובתו לחכמי קהל עיר מארשיליאי (אגרות רנינו מד ע"ג). (כו) עי' ספר המדות (מאמר ז פ"ה, מאמר ג פ"ה, אגרות רנינו מד ע"ג). (כה) בד"ו: ולא מביא לו זולת עצמו כלל. (כט) בד"ו: וההתלמדות. [וע"ש בחסד אברהם]. ובמהר"ש שילת וכן יש מי שתרגם: והחינוך. (ז) בד"ו ומהר"ש שילת:

(כא) רבינו בחיבורו (הל' דעות פ"ה ה"ג) כתב: וכל הדעות יש מהן דעות שהן לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע גופו, ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מכונן ועתיד לקבל אותם במהרה יותר משאר הדעות וכו'. ע"כ. ושם (ה"ג) כתב: שתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה אינן דרך טובה, ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו, ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן וכו'. ע"כ. והיינו כמש"כ כאן שיש בטבע האדם נטיה לאחת מן המדות. וע"ע מש"כ רבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ה ה"ג, הל' גיוסין פ"ה ה"ג). והנה מדברי רבינו בחיבורו (הל' דעות טז) משמע שיש דעות שהם מטבע ברייתו, וצ"ב שלכאורה סותר למש"כ כאן. ונראה שבדקדוק כתב רבינו שם שהן לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע גופו, והיינו שאין לו מכריח על כך מצד מזלו אלא רק טבע גופו, וזה יכול לשנות ע"י בחירתו. (כב) כתב בחסד אברהם: צ"ע למה תהיה כזאת שיתחייב להיות זה האדם מטבע כבד במזגו ורחוק אל המעלה ואדם אחר קרוב קל אליה, והרצתו לעמוד על העיקר באלו העניינים יעיי' בעקדת יצחק (שער כז ושער ט) כי מה שחסר בזה גילה זה, וישים עיניו ג"כ על מש"כ שם (שער ח) על מאמר רבותינו ז"ל שאמרו (סוטה ז ע"ה) אין מזוגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו וכו'. ע"כ. (כג) בד"ו: לגרוס ולזכור. (כד) משמע שחכמה בכלל הדברים

תקל פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

אינו יכול. וכן היו בטלות ההכנות כולן עד האחרונה שבהן, כגון בניית הבתים וקניית המזון, ובריחה בעת הפחד, וזולת זה, שהרי מה שנגזר שיהיה מוכרח שיהיה. וכל זה שוא והבל מוחלט, ונגד המושכל והמוחש, והרס חומת התורה (לא), ולהחליט על ה' יתעלה בעוול, חלילה לו מזה.

אבל האמת שאין בה פקפוק, שפעולות האדם כולן מסורות בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, מבלי הכרח ומבלי לכפותו על כך, ולפיכך מחויב הוא הצווי, ואמר [דברים ל טו] ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, את המות ואת הרע, ובחרת בחיים [שם יט]. ונתן את הבחירה בידינו על כך. ומחויב הוא העונש למי שממרה, וגמול טוב למציית (לב), אם תשמעו ואם לא תשמעו. ומחויב הוא הלמוד לאחרים וללמוד (לג), ולמדתם אתם את בניכם וכו' [שם יא יט]. ולמדתם אותם ושמתם לעשותם [שם ה טו].

וכל האמור בלמוד ובהתנהגות (לד) במצות. ומחויבות הן גם כן כל ההכנות, כמו שפירש בספר האמת (לה) ואמר [שם כג טו] ועשית (לו) מעקה, כי יפול הנופל. פן ימות במלחמה [שם כ ה], במה ישכב [שמות כג טו], לא יחבול רחים ורכב [דברים כד יז]. והרבה מאד בתורה ובספרי הנבואה (לז) מענין זה, כלומר ההכנות.

אבל הלשון שנמצא לחכמים, והוא אמרם [נדרים לג ע"א] הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, הוא נכון, והוא מכוון למה שהזכרנו, אלא שהרבה טועים בו בני אדם וחושבים על מקצת פעולות האדם הנתונות לבחירתו שהוא מוכרח עליהן, כגון נישואין עם פלונית, או היות הממון הזה בידו (לח). וזה אינו נכון (לט), כי האשה הזאת אם לקחה בכתובה וקידושין והיא מותרת לו ונשאה לפריה ורביה הרי זו מצוה (כ), וה' אינו גוזר על עשיית מצוה (מא). ואם היה פגם בנישואיה הרי זו עבירה וה' אינו גוזר בעברה. וכן

הערות

וביאורים

ע"כ. ועי' בתשב"ץ (ח"צ ס"ה) שהביא תשו' רבינו, וע"ש מש"כ בזה. ועי' פרי האדמה (הל' יו"ט פ"א ה"י), מהר"ץ חיות (סוטה ז ע"ב) ופניני הקהילות יעקב. (כ) במנין המצות (רש"י הל' אשום) כתב רבינו: לישא אשה בכתובה וקידושין וכו' לפרות ולרבות ממנה. ע"כ. ועי' ספר המצות (מ"ע ריז-יג). ומבואר ששתי מצות נפרדות הם. וכ"כ בברכת אברהם לר"א בן רבינו (ס"י מז) וז"ל: שבמנין המצות בתחילת ההלכה (רש"י הל' אשום) אמר שהמצוה לישא אשה בכתובה וקידושין, ולא אמר לקדש אשה, וכן אמרין (מו"ק יט ע"ב) לישא דקעבד מצוה. וזה שאמר (שם פ"א ה"ב) וליקוחין אלו מצות עשה, לפי שהיא תחילת מצות הנישואין, וכך אמר (שם ה"ב) בתחילה יקנה אותה תחילה בפני עדים ואח"כ תהיה לו לאשה שנאמר כי יקח איש אשה ובא אליה. אבל קידושין בלא נישואין ודאי לא השלים המצוה עדיין, ומצות פריה ורביה מצוה אחרת היא, שמצות פריה ורביה כשיהיה לו בן או בת קיים המצוה, ומצות הקידושין והנישואין אפילו יש לו כמה בנים וכמה בנות ויש עמו כמה נשים כל אשה שירצה לישא אותה מצוה עליו שישא אותה בקידושין. ע"כ. ועי' בהעמק שאלה להנצי"ב (ס"י קס"א אות ב). ומדברי רבינו כאן נראה לכאורה שהוא מצוה אחת. [ומדברי הרא"ש (כמויות פ"א ס"י יב) נראה דקידושין אינן אלא הכשר מצוה למצות פור', עיי' שם]. ואולי כונת רבינו למש"כ בחיבורו (הל' אשום פט"ו ה"ז) שכל שלא קיים פור' אסור לישא אשה שאינה בת בנים. וצ"ע. (מא) כתב בהגהות יעב"ץ: נ"ב, אין זה כלום כי השי"ת יגזור אם ירצה פלוני בעשיית מצות נשואי אשה, ויתן לבו להשתדל בקיומה או יזמין לו הי"ת אשה ההגונה לו, כמ"ש חז"ל ארבעים יום לפני יצירת הולד בת קול מכרות ואומרת

השתדל. (לא) פ'י' בחד אברהם: כי זה הדעת מהרס התורה שאמרה בפירוש ראה נתתי לפניך וגו' ובחרת בחיים, אשר משם למדנו הבחירה שיש ביד האדם. ע"כ. ועי' מש"כ רבינו במורה הנבוכים (ח"ג פ"י) שיסוד תורת משה שהאדם הוא בעל בחירה. (לב) בד"ו: למי שיעבדו. (לג) בד"ו ומהד' שילת [במקום 'לאחרים' וללמוד']: וההתלמדות. (לד) בד"ו ליתא. ובמהד' שילת: ובהרגל. ויש מי שתרגם: ובקיום. (לה) [ע"י לעיל (סופ"ג) ובהערה שם]. ובד"ו: בתורה. (לו) בד"ו הועתק כל הפסוק: כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך וכו'. (לז) בד"ו ומהד' שילת: הנביאים. (לח) יש מי שתרגם: גזל בידו. (לט) כתב רבינו בתשובתו לר' עובדיה גר צדק (משי) רבינו מהד' לפסיא ס"י קנט ומהד' גלאו ס"י מלה): וזהו שאמר לך רבך בתו של פלוני ולפלוני וממון של פלוני לפלוני [ע"י בגמ' סוטה ב ע"א וש"נ], אם גזירה השוה בכל היא זאת והדברים כפשוטן למה נאמר בתורה פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה ואיש אחר יחללנו, וכי יש בעולם בעל דעה יסתפק לו דבר זה אחר מה שכתוב בתורה וכו'. וזה שאמר החכם בתו של פלוני לפלוני, דרך שחר או פורענות הוא זה שאם זה האיש או זאת האשה עשו מצוה שראוי ליתן שכרם בהן זיווג יפה ומשובח, הקב"ה מזווגן זה לזה, וכן אם ראוי ליפרע מהם בזיווג שיהיה בו קטטה או מלחמה תמיד מזווגן, וזה כענין שאמרו רז"ל אפילו ממזר אחד בסוף העולם וממזרת אחת בסוף העולם הקב"ה מביאן ומזווגן זה לזה. ואין הדבר הזה שוה לכל אלא לאלו שנתחייבו או שזכו כמו שישר בעיני השם יתעלה, וכל אלו הדברים בנויים על מה שפירשנו בפירוש מסכת אבות כמו שהבנת.

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקלא

זה שגזל ממון פלוני או גנבו או רמהו (מב) וכחש בו ונשבע לו על ממונו (מג), אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו ממון זה ושיצא מיד זה האחר, נמצא שגזר על העבירה, ואין הדבר כן, אלא כל פעולות האדם שהבחירה בהן נתונה בידו, בהן בלי ספק ימצאו הציות והמרי, כי כבר ביארנו בפרק השני שהצווי והאזהרה של התורה אינם אלא בפעולות שיש לאדם בהם בחירה (מד) לעשותן או שלא לעשותן, ובחלק הזה של הנפש תהיה יראת שמים, ואינה (מה) בידי שמים, אלא מסורה לבחירת האדם כמו שביארנו (מו). ואמרם אם כן הכל, אין כונתם בזה אלא לעניינים הטבעיים שאין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארוך או קצר, או ירידת גשם או בצורת, או קלקול האויר או צחחותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, זולת תנועת האדם ומנוחתו (מז).

ואמנם הענין הזה אשר ביארוהו חכמים שהציות והמרי אינם בגזירתו יתעלה ולא ברצונו אלא הם ברצון אותו האדם, נמשכו בזה אחר דברי ירמיה, והוא אמרו [לכ] מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. כי רעות הם המעשים הרעים, וטוב הם המעשים הטובים. אמר כי ה' אינו גוזר שיעשה האדם הרעות ולא שיעשה

הטובות, ומאחר שהדבר כן, ראוי לאדם להתעצב ולהתאונן על מה שעשה מן החטאים והאשמות הואיל והוא עבר על פי בחירתו, ולכן אמר [לכ] מה יתאוון אדם חי גבר על חטאיו. שוב חזר ואמר שרפואת החולי הזה בידינו, כי כמו שמרדנו על פי בחירתנו כך בידינו לשוב ולחזור בנו ממעשינו הרעים, ולכן אמר אחר כך [לכ] נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים.

אבל הענין המפורסם אצל בני אדם, ואפשר למצוא בדברי חכמים ובכתובים כמותו, והוא שעמידת האדם ושיכתו וכל תנועותיו הם ברצון ה' יתעלה ובחפצו, הוא דבר נכון, אבל לפי פן זה, והוא, כגון הזורק אבן לאויר וירדה למטה, אם אמרנו בה שברצון ה' ירדה למטה, הרי זה דבר נכון, כי ה' רצה שתהיה הארץ בכללותה ב"מרכז" (מח), ולפיכך בכל עת שזורקים חלק ממנה למעלה הרי הוא נע כלפי ה"מרכז". וכן כל חלק מחלקי האש נע כלפי מעלה על פי הרצון שקדם שתהיה האש נעה כלפי מעלה. לא שה' רצה עתה בעת תנועת החלק הזה של הארץ שינוע כלפי מטה. ובזה חולקים "אלמתכלמון" (מט), כי שמעתיים אומרים שהרצון בכל דבר הוא עת אחר

הערות

וביאורים

בת פלוני לפלוני, וביחוד בזיווג שני שהוא לפי מעשיו. גם אמרו (מ"ק י"ט ע"ג) שמותר לארס אפילו בט"ב [ובהגהה בד"ו כתב: צ"ל בחוה"מ, דאילו בט"ב ליתא בגמ' אלא בתוס' (יבמות מ"ג ע"ג)] שמא יקדמנו אחר ברחמים, ואין בכל לא גזירה מוחלטת ולא ביטול ושינוי רצון, אלא הוא כענין היעודים הטובים והפכים שבתורה אם בחוקותי תלכו ונתתי גשמיכם וכו', שאם יקיימו התורה יתקיים היעוד הטוב ואם לא יקיים הפכו, הרי שהגזירה תלויה בבחירת האדם. כן הדבר בחמס הנעשה לאדם נגזר לאדם ע"פ מעשיו שגרמו לו, אך לא ע"י זה החמסן, אמנם בחירתו ונטייתו הרעה גרמה לו לעשות ממנו כלי משחית. ע"כ. ועי' מש"כ בזה הג"ר אלחנן וסרמן בביאורי אגדות ע"ד הפשט שבסוף קובץ הערות (פי' ז' אות ט). (מב) בד"ז: הכה אותו. ובמהד' שילת: מעל. (מג) בד"ז: שקר. (מד) פ"י בחסד אברהם: והוא החלק המרגיש והחלק המתעורר כנוצר בפרק שני. (מה) יש מי שכתב ע"פ כת"י תימן: אינה. (מו) בגמ' (שבת ק"ט ע"ג): האי מאן דבחד בשבת יהא גבר ולא חדא ביה, מאי ולא חדא ביה וכו' אלא או כולי לטיבו אי כוליה לבישו. ע"כ. והנה לדברי רבינו כאן שמעשה האדם אינם בידי שמים קשה מה שייך לומר שתלוי בזמן לידתו. והמהרש"א בחידושי אגדות שם כתב: אין לפרש דחד מהני נגזר אי כולי לטיבו אי כולי לבישו, דהא אמרי' בפרק כל היד (מ"ג ע"ג) ואילו צדיק או רשע לא קאמר, דהכל בידי

שמים חוץ מיראת שמים. אלא ר"ל דנגזר לו לפי בחירתו או כולי לטיבו או כולי לבישו. ע"כ. והגר"א (משל כ"ו) כתב: כי האדם אי אפשר לו לשבור דרכו כלומר מזלו שנוולד בו כמו שאמרו (שבת ק"ט ע"ג) האי מאן דבצדק יהיה גבר צדקן וכו', אלא שנתנה הבחירה ביד האדם לאחוז במזלו ולהעמידו כפי שירצה או צדיק או רשע. ע"כ. ויסוד הדברים להדיא בתוספי הרא"ש (מ"ג ט"ז ע"ג) וז"ל: והא דאמרינן בסוף מסכת שבת האי מאן דמתיליד בצדק יהיה צדקן במצות ואמרינן נמי התם דאמרו לה כלדאי לאימיה דרב נחמן בריך גנבא להוי, אלמא צדיק ורשע תלוי במזל, י"ל שאף שמזלו נוטה באחד מן הדרכים מ"מ בידו הוא להתחזק על יצרו. ע"כ. ומבואר שעכ"פ תלוי ביד האדם, וע"פ הנ"ל י"ל שזהו נמי ביאור דברי רבינו כאן. [וע"ע תוס' (מגילה ס"ה ע"א, מנחות ל"ט ע"א, ז"מ ק"ו ע"ג), אור החיים (רי"ט נחומי צפירי' ט"ז, מ"ג, מ"ח), והמפרשים האריכו בזה הרבה, ואכמ"ל]. (מו) וב"ב רבינו בפירושו על המשנה לקמן (פ"ד מ"ח) 'על כרחך אתה נוצר': התבונן באמרו שעל כרחך אתה נוצר ובהמשך לזה, שהזכיר ענינים טבעיים שאין לאדם בחירה בהם, שעליהם אומרים הכל בידי שמים, ואינו אומר שעל כרחך אתה חוטא או אתה עובר או מהלך או עומד וכדומה לזה, לפי שכל אלו ענינים שבידי האדם ואינו מוכרח בהם כמו שביארנו בפרק השמיני. ע"כ. (מח) בד"ז: כמרכז. (מט) הזכירם רבינו לעיל (פ"ב), ועי' שם בהערה.

תקלב פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

עת תמיד, ולא כן נאמין אנחנו, אלא הרצון היה בששת ימי בראשית, ושכל הדברים נוהגים על פי טבעיהם תמיד, כמו שאמר [קטלם א, ט] מה שהיה הוא שיהיה, ואשר להיות כבר היה [טז ג, טו], אין כל חדש תחת השמש [טז ט]. ולכן הוצרכו חכמים לומר שכל המופתים היוצאים מגדר הרגיל (ג), אשר היו ואשר יהיו כפי שהובטחו (נא), כולם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית, ונקבע בטבע אותם הדברים אז שיתחדש בהם מה שנתחדש (נג), וכאשר נתחדש בזמן הראוי, חשבו בו שהוא ענין שאירע עתה, ואינו כן. וכבר הרחיבו בענין הזה הרבה במדרש קהלת [טז] וזולתו. ומכלל מה שאמרו בענין הזה [עצ"ז מד ע"ב] עולם כמנהגו נוהג. ותמצאם עליהם השלום בכל דבריהם תמיד בורחים מלקבוע את הרצון בכל משהו ומשהו ובכל עת ועת. ועל דרך זו אומרים באדם אם עמד וישב שברצון ה' עמד וישב, כלומר שקבע בטבעו מעיקר

מציאות האדם שיעמוד וישב בבחירתו, לא שהוא עתה רצה בעת עמדו שיעמוד או שלא יעמוד, כשם שאינו רוצה עתה בעת נפילת האבן הזאת שתפול ושלל תפול.

כללו של דבר, שתאמין כי כשם שרצה ה' שיהיה האדם זקוף קומה, רחב חזה, בעל אצבעות, כמו כן רצה שיהיה מתנועע ונח מצד עצמו, ויעשה פעולות על פי בחירה, באין מכריח לו עליהם, ולא מונע בעדו מהם (נד), כמו שביאר בספר האמת (נד) ואמר בבארו ענין זה [בראשית ג, כב] הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע וכו'. וכבר ביאר התרגום את הפירוש שעניינו כך, ממנו לדעת טוב ורע וכו', כלומר שהוא נהיה יחיד בעולם, כלומר מין שאין מין כמותו משותף לו בענין הזה שמצוי בו (נה), ומה הוא, שהוא עצמו מצד עצמו (נו) יודע הטובות והרעות ועושה איזה מהן שירצה באין לו מונע מזה. ומאחר שהוא כן, הרי

הערות וביאורים

(ג) בד"ו [במקום 'מגדר הרגיל']: חוץ לטבע. ובמהד' שילת: ממנהגו של עולם. (נא) בד"ו: אשר יעד בהם הכתוב. (נג) בשו"ת מהר"ם אלשקר (סי קי) הביא מקור לדברי רבינו מזוהר ופרקי דרבי אליעזר, ע"ש. ועי' בחסד אברהם מש"כ לבאר דברי רבינו כאן, ושם כתב שהרוצה לעמוד על עיקר אלו הדברים יעיין במש"כ רבינו בפירושו על המשנה לקמן (אבות פ"ה מ"ה) עשרה דברים נבראו בין השמשות וכו'. ע"כ. וז"ל רבינו שם: כבר הזכרתי לך בפרק השמיני שאינם מאמינים בהתחדשות הרצון בכל עת ועת, אלא שבתחלת עשיית הדברים נקבע בטבעם שיעשה בהם כל מה שנעשה, בין שהיה הדבר שנעשה מצוי לרוב והוא הדבר הטבעי, בין שהיה בלתי מצוי והוא המופת וכו', ושמא תאמר מאחר שכל המופתים נקבעו בטבעי אותם הדברים מששת ימי בראשית למה נתייחדו העשרה הללו, דע שלא נתייחדו לענין שאין שם מופתים שנקבעו בטבע הדברים מששת ימי בראשית זולתי אלה, אלא אמר כי אלה בלבד היתה עשייתם בין השמשות, ושאר המופתים לא נקבעו בטבע הדבר שנעשו בו אלא בשעת עשייתו תחלה. ע"כ. ועי' תויו"ט ונחלת אבות לאברבנאל שם מש"כ בדברי רבינו. ובפרקי משה (למהר"י משה אלוטשניץ) שם כתב לבאר דברי רבינו: כי לא יחש הרב חלילה מציאות היכולת האלהי לעשות אותות ומופתים בשמים ובארץ נגד הטבע, אף אם לא היה מתנה כן מתחילה, ולא יכחיש שמציאותם בעת הצורך הוא דבר רצוני ולא מתחייב בטבע כמו שחשבו קצת מהמפרשים, שזה דבר לא יכחישו תינוק בן יומו אשר לא ראה אור הכתובים, כתובים באצבע אלהים בכל האותות והמופתים בשמים ובארץ בכמה מקומות כמו שזכרו לעיל במצרים על הים, כי כולם עשאו משה רבינו ע"ה ברצונו ושלחותו

יתברך כפי הצורך וההכרח, כמו שביאר הרב עצמו ז"ל בחיבורו (הל' יסודי המוסר פ"ח), שאיננו חולק חלילה למש"כ בפ"ח משמנה פרקי (קאן) ובפכ"ט מהחלק השני מספרו הנכבד [מורה הנבוכים, וע"ש שהרחיב רבינו בענין זה] ובפירושו למשנה הזאת, כי כל כונתו וכוונת רז"ל היא להשתדל להסיר מעל השם ית' עקשות פה המתפלספים בשינוי הרצון בשנותו טבע הדברים ממה שהוטבע בהם. וכל חפץ הירא את דבר השם הוא לומר שכן התנה מתחילה עם כל הדברים הנבראים שיעשה בהם כרצונו, בכל עת שירצה ישנו את תפקידם כי כן יהיה שנוי טבעם בעת הצורך בצדק ובמשפט, ולא יהיה שינוי ברצונו יתברך. ע"כ. (נג) וב"כ רבינו בחיבורו (הל' משנה פ"ה ה"ד): ואל תתמה ותאמר האיך יהיה האדם עושה כל מה שיחפץ ויהיו מעשיו מסורין לו, וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו, והכתוב אומר כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ. דע שהכל כחפצו יעשה ואע"פ שמעשינו מסורין לנו, כיצד כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה והגלגל סובב בעיגול וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו, ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו, ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות. ע"כ. (נד) [עי' לעיל (סופ"ג) ובהערה שם]. ובד"ו: בתורה האמיתית. (נה) כתב בהגהות יעב"ץ: נ"ב, חשב מה שתרגם אונקלוס מיניה למדע כו', שמילת מיניה ביו"ד מלשון למינו, וזה שיבוש כי תרגום למינו לזנוהי, ועיין גלעד. ע"כ. [ועי' שו"ת קו"מ (מ"א סי' כח) מש"כ לתרץ קושית היעב"ץ]. (נו) בד"ו וכע"ז במהד' שילת: והוא שמעצמו ומנפשו.

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקלג

אפשר שישלח ידו ויקח מזה ואכל וחי לעולם [סג]. ומאחר שזה מחויב במציאות האדם, כלומר שיעשה על פי בחירתו פעולות הטוב והרע כל זמן שירצה, מתחייב אם כן ללמדו את דרכי הטוב (נז), ושיהא מצווה ומוזהר וענוש ומקבל שכר, ויהיה כל זה צדק. ומוטל עליו להרגיל עצמו בפעולות הטובות עד שתושגנה לו המעלות (נח), ויתרחק מן הפעולות הרעות עד שיסורו ממנו הפחיתויות אם כבר היו בו. ולא יאמר הרי הם כבר מצויים בי באופן שאי אפשר לשנותם, כי כל מצב אפשר לשנותו מן הטוב אל הרע ומן הרע אל הטוב, והבחירה היא בידו על כך (נט). ומצד ענין זה ובגללו הבאנו כל מה שהזכרנו מענין הציות והמרי.

והנה נשאר לנו דבר לבארו בענין הזה. והוא, כי באו מקצת כתובים שנדמה מהם לבני אדם כי ה' גוזר על המרי וכי הוא זה שמכריח אותו, וזה אינו נכון, ולכן נבארם כי הרבה דנו (ס) בני אדם בהם. ומהם, מה שאמר **ל'אברהם** [נפלאות טו, יג] **ועבדום וענו אותם וכו'**, אמרו הרי שגזר על המצרים להרע (סא) **לזרע אברהם** ולמה הענישם, והם על כרחם צריכים לשעבדם כפי שגזר (סב). והתשובה על כך, שהרי זה כאלו אמר יתעלה כי אלה שעתידים להיולד, יהיו מהם ממרה ועובד ה' (סג), וצדיק ורשע (סד), וזה נכון, אך לא על פי דבור זה מתחייב פלוני הרע להיות רע על כל פנים, ולא פלוני הצדיק להיות צדיק על כל פנים, אלא כל מי שיהיה מהם רע הרי זה על פי בחירתו, ואלו רצה להיות צדיק היה יכול ואין מונע בעדו. וכן (סה) כל צדיק אלו רצה היה רשע באין מונע בעדו. כי הדבור אינו אמור על כל פרט ופרט שיוכל לומר כבר נגזר עלי, אלא נאמר על הכלל, ונשאר כל

אדם בבחירתו כפי שהיא מעיקר יצירתו. וכמו כן כל פרט ופרט מן המצרים שהרעו להם ועשו להם עול, אלו רצה שלא להרע להם היתה הבחירה בידו על כך, כי לא נגזר על הפרט להרע (סז).

והתשובה הזאת בעצמה היא התשובה על אמרו [נפלאות טז] **הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ**, כי אין הפרש בין זה ובין אמרו מי שעבד עבודה זרה נעשה בו כך וכך, שאם אמנם לא יהיה שם לעולם מי שיעבור יהיה האיום לבטלה, ותהיינה הקללות כולן לבטלה. וכמו כן העונשים אשר בתורה. לא מחמת מציאות דין הסקילה בתורה נאמר שזה שחלל את השבת הוא מוכרח לחללה, ולא מחמת הקללות מתחייב שנאמר כי אלה שעבדו עבודה זרה וחלו בהם אותן הקללות נגזר עליהם לעבדה, אלא על פי בחירתו עבד כל מי שעבד, וחל עליו העונש, גם המה בחרו בדרכיהם **וכו' גם אני וכו'** (זכ) [נפלאות טז, ג-ד].

אבל אמרו [שמות יד, ד] **והצחקתי את לב פרעה**, ואחר כך הענישו ואבדו, בזה יש מקום לדבר ויעלה בדינו ממנו יסוד גדול. התבונן בדברי בענין הזה ושים לבך אליהם, והשוה אותם עם דברי כל מי שדבר בזה, ובחר לעצמך את הטוב יותר. והוא, כי פרעה וסיעתו אלו לא היה להם חטא זולתי זה שלא שלחו את ישראל, היה הענין קשה בלי ספק (סח), שהרי כבר מנעם מלשלח כמו שאמר [שם י"ב, טז] **כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו**, ושוב (סט) הוא דורש ממנו לשלחם, והוא הרי מוכרח שלא לשלח, ואחר כך הוא (ע) מענישו על שאינו משלחם, ומאבדו ומאבד את סיעתו, הרי היה זה עול וסותר לכל מה שהקדמנו. משמע (עא) שאין הענין כן, אלא שפרעה וסיעתו מרו

הערות וביאורים

(נז) **בד"ו** נוסף: והרע. (נח) **בד"ו** נוסף כאן במוסגר: השכליות. (נט) **ע"י** בחסד אברהם שהקשה מה יעשה רבינו עם מאמר **חז"ל** שהביא למעלה שזאת האשה שלקחה בכתובה וקידושין הוא מצוה והש"י לא יגזור בעשית המצוה, ומבואר בגמ' (סוטה ז ע"א) שקודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, ומשמע א"כ שאינו תלוי בבחירתו, וע"ש תירוצו. וע"י מה שהובא לעיל מתשובת רבינו בענין זה. (ס) **בד"ו**: התבלבלו. (סא) **בד"ו**: שיחמסו. ובמהד' שילת: שיעשוק. (סב) **וכן** הקשה רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ו ה"ה), ותיירץ כמש"כ כאן. והלח"מ שם העיר שקושית רבינו מתורצת בתשובתו (להלן נפקין וס"ה ה"ה) על שאלת הידיעה והבחירה. וע"י מש"כ בזה מרכבת המשנה ואור שמח שם. (סג) **בד"ו** ליתא. ובמהד' שילת וכן יש מי שתרגם [במקום: ועובד ה'] ונשמע. (סד) **בד"ו** [במקום: וצדיק

ורשע]: וחסיד ורע. (סה) **מכאן** עד 'בעדו' ליתא במהד' שילת. (סז) **השוה** לשון רבינו בחיבורו (ה' משנה פ"ו ה"ה): וכן המצריים כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל אילו לא רצה להרע להם הרשות בידו שלא גזר על איש ידוע וכו'. (סז) **וכ"כ** רבינו כל הענין בחיבורו (ה' משנה פ"ו ה"ה). וע"י בהשגות הראב"ד ומגדל עוז שם ורמב"ן (נפלאות טו, יד) מה שהשיגו ע"ד רבינו. וע"י מש"כ ליישב דברי רבינו בתוי"ט (אבות פ"ג מ"ד ד"ה יטופון) ובהגהות מעט צרי על רבינו שם (נסוף שו"ט ישועות מלכו). ובמשך חכמה (פסח ט"ז) כתב לבאר דברי רבינו, שלא נאמר בקרא דועבדום וענו אותם, צווי מאת ה' שיעבדו בהם, אלא ספור דברים, ולכן נענשו משום שבני נח הוזהרו על הדינים, ע"ש. (סח) **בד"ו** [במקום: קשה בלי ספק]: מסופק עכ"פ. (סט) **בד"ו**: ואין. (ע) **בד"ו**: אין. (עא) **בד"ו**: אלא. ובמהד'

תקלד פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

בבחירתם מבלי כפיה ובלי הכרח, והרעו לגרים אשר היו בקרבם, ועשו להם עֶלְ גמור, כמו שאמר ופירש [שם ב, ט-י] ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל וכו' הבה נתחכמה לו, והמעשה הזה נעשה על ידם על פי בחירתם וברוע הגיונם (עב), ולא היה עליהם בזה שום הכרח. והיה עונש ה' להם על זה למנעם מהתשובה כדי שיחיל עליהם מהעונשים מה שחייב צדקן שזהו עונשם, ומניעתם מהתשובה הוא שלא ישלחום. וכבר ביאר לו ה' את זה והודיעו שאלו היה רוצה להוציאם בלבד הרי היה מאבדו הוא וסיעתו והיו יוצאים (עב), אלא רצה עם הוצאתם להענישו על עוולתם שקדמה, כמו שאמר בתחלת הענין [בראשית טו, יז] וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואי אפשר להענישם אם שבו, ועל כן מנע מהם התשובה והיו מחזיקים בהם, והוא אמרו [שמות ט, טו-טז] כי עתה שלחתי את ידי וכו' ואולם בעבור זאת וכו'.

ואין לטעון כנגדנו שאין זה מתקבל באמרנו כי פעמים ה' מעניש את האדם שלא יוכל לשוב ואינו משאיר לו את הבחירה לעשות תשובה. כי הוא יתעלה יודע החטאים, וחכמתו וצדקו מחייבים את שיעור העונש, פעמים שהוא מעניש בעולם הזה בלבד, ופעמים הוא מעניש בעולם הבא בלבד, ופעמים הוא מעניש בשני העולמות יחד. וענשו בעולם הזה משתנה, פעמים הוא מעניש בגוף או בממון או בשניהם יחד. וכשם שהוא מבטל מקצת תנועות האדם הנתונות לבחירתו דרך ענישה, כגון שיבטל ידו מלפעול (עד) כמו שעשה בירבעם [מ"א יז, יד], או עינו מלראות כמו שעשה באנשי סדום הנקהלים על לוט [בראשית יט, יא], כך הוא מבטל ממנו את הבחירה לתשובה (עב), כדי שלא יתעורר אליה כלל ויאבד בחטאו (עב). ואין מוטל עלינו לדעת חכמתו כדי שנדע למה ענש את זה באופן זה של עונש ואינו מענישו באופן אחר, כמו שלא נדע מה הסבה שגרמה שתהיה למין הזה צורה זו, ולא תהיה לו צורה אחרת, אבל הכלל כי כל דרכיו משפט [דברים לב, ז] ויעניש את החוטא כפי חטאו, ויגמול למטיב כפי הטבתו.

ואם תאמר למה דרש ממנו לשלח את ישראל פעם

אחר פעם, והרי הוא מנוע מכך, היו באות עליו המכות והוא עומד בעקשותו, כמו שאמרנו שנענש לעמוד בעקשותו, ולא היה לו לדרוש ממנו לריק דבר שאינו יכול לעשותו. הנה זה גם כן היה חכמה מה', להודיעו כי את בחירתו אם ירצה ה' לבטלה הרי הוא מבטלה, ולכן אמר לו אני דורש ממך את שילוחם, ואלו שלחת היית כבר ניצול, אך לא תשלח כדי שתאבד. והיה הוא צריך להסכים כדי שתיראה הסתירה לטענת הנביא שהוא מנוע מלהסכים, ולא היה יכול. והיה בזה מופת גדול ומפורסם לכל בני האדם, כמו שאמר [שמות ט, טז] ולמען ספר שמי בכל הארץ, שה' פעמים מעניש את האדם במה שהוא מנוע ממנו את הבחירה באינו פעולה, וידע הוא בזה, ולא יוכל למשוך נפשו ולהשיבה לאותה הבחירה.

ועל פי אופן זה עצמו היה עונש סיחון מלך חשבון, כי לפי מה שקדם ממריו שלא היה מוכרח עליו, הענישו ה' במנעו אותו מלהיענות לישראל עד שהרגוהו, והוא אמרו [דברים ב, ז] ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו כי הקשה ה' אליהן את רוחו וכו'. ומה שהוקשה זה לכל המפרשים, מפני שחשבו כי סיחון נענש כיון שלא הניח לישראל לעבור בארצו, ולכן אמרו איך יענש והרי הוא מוכרח, כמו שחשבו כי פרעה נענש הוא וסיעתו על שאינו משלח את ישראל, ואין הענין אלא כמו שביארנו, שפרעה (עב) וסיעתו היה עונשם מאת ה' על מה שקדם מרעתם, שלא ישובו כדי שיחולו בהם כל אותן המכות. והיה עונש סיחון על מה שקדם מרעתו או עוולתו במלכותו, שימנע מלהיענות לישראל כדי שיהרגוהו.

וכבר ביאר ה' על ידי ישעיה שהוא יתעלה פעמים מעניש מקצת הממרים במנעו מהם את התשובה ואינו משאיר את הבחירה בידם עליה, כמו שאמר [ישעיה ג, י] השמן לב העם הזה ואזניו הכבד וכו' ושב ורפא לו. וזה מקרא ברור ואינו טעון ביאור, אבל הוא מפתח למנעולים רבים. ועל פי היסוד הזה הולכים דברי אליהו עליו השלום על הכופרים מאנשי דורו [מ"ז יט, טז] ואתה הסבות את לבם אחורנית, כלומר מאחר שמרדו ברצונם היה עונשן להם להסיר את

הערות וביאורים

יצחק (שער לו) מה שהשיגו ע"ד רבינו. וראה במקו"צ (מהד' נש"פ הל' משוזה שס) וביד הקטנה (הל' משוזה פ"ג מנחת עני אומ ח) ובהערת הגר"ש שבדרון ללב אליהו (ח"צ פשט בל). (עב) ע"י לרבינו בפירושו (נרכות פ"ט מ"ז), ובהערות שם בשם השל"ה, שהמתאחר מן התשובה עלול להענש בכך שאין תשובתו מתקבלת, ודבר זה נאמר אף בישראל. (עב) בד"ז ליתא מכאן עד סוף הקטע.

שילת: הרי. (עב) בד"ז: לבם. ובמהד' שילת: עצתם. ויש מי שתרגם: מחשבתם. (עב) בד"ז נוסף: מהרה מאין איחור. (עד) בד"ז: מן המלאכה שלא יכול לעשות בה מאומה. ובמהד' שילת: מן התפישיה. (עב) וב"כ רבינו בחיבורו (הל' משוזה פ"ו ה"ג). וכ"כ הרמב"ן (שמות ז, ג). וע"י ספורנו (שס) שפירש שלא מנע ממנו התשובה. וע"ע בית אלוקים למבי"ט (שער המשוזה פט"ז) ועקידת

פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם תקלה

שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני ה' צבאות, ועתה אנחנו מאשרים זדים וכו'. ופירש ואמר שהוא יתעלה עתיד לגלות האמת, ואמר [ס"ט, י"ז] ושבתם וראיתם וכו'.

והפסוקים הללו הקשים (א) שבתורה ובמקרא שנדמה מהם כי ה' מכריח על העבירות, כבר ביארנו ענינם בלי ספק, והוא ביאור נכון בהתבוננות היטב. ונשארו עם היסוד שבידינו, כי ביד האדם הציות והמרי, והוא הבחור במעשיו, מה שירצה לעשותו הוא עושה, ומה שירצה שלא לעשותו אינו עושה, אלא אם כן מענישו ה' על חטא שחטא שיתבטל ממנו רצונו כמו שיארנו. ושקניית המעלות והפחיתויות בידו, ולפיכך ראוי לו להשתדל ולזרז עצמו בקניית המעלות, הואיל ואין לו מעורר שיעוררהו אליהן חוץ ממנו, והוא אמרם במוסרי המסכתא הזאת [לפני פ"א מ"ג] אם אין אני לי מי לי (פא). ולא נשאר בענין הזה אלא דבר אחד שצריך לדבר בו מעט כדי שיושלם ענין הפרק, ואע"פ שלא רצייתי לדבר בו כלל, אבל ההכרח הביאני לכך. והוא ידיעת ה' את העתידות, לפי שהיא טענה שטוען עלינו בה מי שחושב שהאדם מוכרח על הציות והמרי, ושכל פעולות האדם אין לו בחירה בהן הואיל ובחירתו תלויה ברצון ה'. ומה שהביא לסברא זו, כי הוא אומר, אדם זה ידע ה' אם יהיה צדיק או רשע, או

לבם מדרך התשובה, ולא להשאיר להם בחירה ולא רצון לעזיבת אותו המרי, ומחמת כן התמידו בכפירתם, על דרך אמרו [ס"ט, ד, י"ז] חבור עצבים אפרים הנח לו, כלומר הוא חבר לאלילים בבחירתו ואהב אותם, ענשו שישאר באהבתם, וזהו ענין הנח לו. וזה מן המעולים שבפירושים למי שמבין דקות הענינים (עח).

אבל מאמר ישעיה [ישעיה ס"ג, י"ז] למה תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך, אינו שייך לכל הענין הזה, ואינו תלוי בשום דבר מן הענין הזה, אלא ענין אלו הדברים, על פי המובא לפניו ולאחריו, שהוא התלונן על הגלות וגירותינו ופצולינו (עט) והשתלטות האומות עלינו, אמר כמעתי, אלוה, כשיראו את המצב הזה של השתלטות הכופרים, יתעו מדרך האמת ויתרחקו לבותם מיראתך, וכאלו אתה הגורם לסכלים הללו לצאת מדרך האמת, כדרך שאמר משה רבינו [ע"י במדבר י"ז, טו-יז] ואמרנו כל הגוים אשר שמענו את שמעך מבולתי יכולת ה' וכו'. ולפיכך אמר אחר זה [ישעיה ס"ג, י"ז] שוב למען עבדיך שבטי נחלתך, כלומר שלא יהיה שם חלול השם. וכמו שביאר בתרי עשר דברי רודפי האמת הנשלטים על ידי הגוים בזמן הגלות, אמר בספרו את דבריהם [מלאכי ג' י"ז] כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט. וסיפר גם כן מה שאמרנו מתוקף הגלות [שם ג' י"ז-י"ט] אמרתם

הערות וביאורים

אותה החיצוניות הנאה ויגיעו הקושיות, ושוב יש לחזור למה שאמרתי לך, ונהיה מופסדים באריכות דברים וחיבור ספרים. אבל דברי הפילוסופים הבקיאם בפילוסופיה בענין הזה הוא דבר נפלא עמוק מאד ובדקות, שצריך להקדמות רבות והתמדה בחכמות, והאיש המשכיל ישיג מסקנת אותם הדברים וישה דבריהם עם אמרו יתגדל ויתרומם ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע וכו', אות באות, וידייק מדבריהם קרוב למה שאמרתי לך ביסוד הזה, או דבר יותר עמוק ודק ממנו. ועוד נדבר על מקצת מן הענין הזה במסכת אבות ונראה לך מקצת הסכמת דברי בקיאי הפילוסופים לחכמים בכל העניינים. ע"כ. וע"ש בהערות. (עט) בד"ו: והפסק ממשלתנו. ובמהד' שילת: ואבדנו. ויש מי שתרגם: ופזורינו. (פ) בד"ו ומהד' שילת: המסופקים. (פא) וכ"כ רבינו בפירושו שם: אמר אם לא אהיה אני בעצמי המעורר את נפשי אל המעלות מי יעוררנה, הואיל ואין שם מעורר מבחוץ כמו שביארנו בפרק השמיני. ע"כ. וכיו"ב כתב רבנו יונה בשערי תשובה (ט"ז פ"א טו): היה הלל ע"ה אומר וכו', ביאור הדבר, אם האדם לא עורר נפשו, מה יעילוהו המוסרים, כי אע"פ שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכחם היצר ויעבירם מלבו.

(עח) להשלימת הענין יש להביא מש"כ רבינו בפירושו (נרמט פ"ט מ"ו): שכאשר באה שעת הפורענות והנזק יודמנו סיבות לבני אדם איך יפרו תורה, כדי שיחולו עליהם ע"פ דין. והענין הזה ארוך ורחוק, עמוק עמוק מי ימצאנו, כי נצא ממנו לשאלת הגזירה והבחירה. ועל כן אל תדרוש ממני במה שאני עסוק בו עתה אלא בהברת דברי האומרים בלבד, בדרך פירוש פשטי הדברים, כי המקראות סותרים בזה הרבה, וכן מאמרי החכמים. אבל היסוד הוא כי הקב"ה גומל לטובים ומעניש הרעים, וזה ע"פ צדקו, כי כן העיד על עצמו שהכל בצדק, כי כל דרכיו משפט וכו'. ואופן הצדק בזה אין ביכולת האדם להשיגו, כמו שאין בכח השכלים האנושיים להקיף ידיעתו יתעלה. וכבר הודיענו יתעלה שאין ביכולת הגיונו להשיג חכמתו וצדקו בכל מה שעשה ויעשה, הוא אמרו יתעלה כי כאשר גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכים ומחשבותי ממחשבותיכם. על כן השען על היסוד הזה ואל תעסיק את עצמך להעמיק בענין הזה, כי כל מי שהעמיק בו מאנשי דתנו, וזולתם, לא השיג גדולות, אלא הוא כפי שאמרו ע"ה צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. ואף אם תראה בדברי מי שמדבר בענין הזה, מקצת רעיון ודרשה כדמות ראייה, אינו כן, אלא כשתיטיב להתבונן תיעלם

תקלו פיהמ"ש

אבות הקדמה

לרמב"ם

להבנת המון העם תחלה (פג), כי הטענות והראיות המבטלות את זה הן חזקות מאד ומופתיות (פד). הרי נתברר שהוא יתעלה תארי, ותארי, הוא, עד שיאמר שהוא הדעה והוא היודע והוא הידוע. והוא החיים והוא החי והוא הממשיך לעצמו את החיים. וכן שאר התארים. ואלו ענינים קשים, אל תצפה להבינם בשלימות משתים שלש שורות מדברי, אלא יעלה בידך מזה ידיעות בלבד. ועל פי היסוד הגדול הזה לא תתיר הלשון העברית לומר **חַי ה'** כמו שאמרו [ש"ס ב, טו] **חַי נפשך, חַי פרעה** [נרשם מ, טו]. כלומר שם נסמך, כי הנסמך והסומך שני דברים שונים, ואין דבר נסמך לעצמו. ומאחר שחיי ה' היא עצמותו ועצמותו חיי ואינה דבר אחר זולתו לא אמרוהו בסמיכות אלא אמרו **חַי ה'** (פה), והכוונה שהוא ודעתו (פו) דבר אחד (פי).

לא ידע. אם תאמר שידע, מתחייב מכך שיהיה מוכרח על אותו המצב אשר ידעו ה' מקודם, או שידעיתו היא ידיעה בלתי אמתית. ואם תאמר שאינו יודע זאת מקודם, מתחייבים מכך דברים בלתי נסבלים מאד, וחומות נהרסות (פב).

לכן שמע ממני מה שאומר והתבונן בו מאד כי הוא האמת בלי ספק. והוא, כי כבר התבאר בלמוד האלהות, כלומר מה שמעבר לטבע, שה' יתעלה אינו יודע בדעה, ולא חי בחיים, עד שיהיה הוא והדעה שני דברים, כמו האדם ודעתו. כי האדם הוא זולת הדעה והדעה היא זולת האדם, והם אם כן שנים. ואילו היה ה' יודע בדעה היה מתחייב מכך הרבוי, והיו הנמצאים הקדמונים רבים - ה', והדעה אשר בה ידע, והחיים אשר בהם הוא חי, והיכולת אשר בה הוא יכול, וכן כלל תארי. ולא הזכרתי לך אלא טענה קלה וקרובה

הערות וביאורים

קבלת הדת בלבד נודע דבר זה אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה שדין את האדם על מעשיו כפי מעשיו אם טוב ואם רע, וזהו העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו. ע"כ. וע"ש בהשגות הראב"ד ובמגדל עוז. ועוד ציונים בספר המפתח (מהד' רש"י ס). וע"ש מש"כ רבינו בפירושו על המשנה לקמן (פ"ג מט"ו) 'הכל צפוי והרשות נתונה': וזה פירושו בקיצור, ובתנאי שתבין מה שקדם בפרקים הקודמים. אמר, כל מה שבעולם ידוע לפני יתעלה והוא צופה אותו מראש, והוא אמרו הכל צפוי. אח"כ אמר, ואל תחשוב שכיון שהוא יתעלה יודע את המעשים ההכרח מחויב ושיהיה האדם אנוס על כל מעשה מן המעשים, אין הדבר כן, אלא כל אדם בחיירי במה שהוא עושה, והוא אמרו והרשות נתונה, כלומר רשות כל אדם נתונה לו, כפי שביארנו בפרק השמיני. ע"כ. וע"ש בתוי"ט מש"כ ע"ד רבינו, וכן בפ"י ר"י בן שושן שם ובפ"י החסיד יעב"ץ (ס"ט מ"ט) ובהערותנו שם. (פה) בד"ו נוסף: צבאות חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת. (פו) בד"ו: וחיי. ויש מי שתרגם: וידעיתו. (פי) וב"כ רבינו בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"ג ה"א, וע"י ה' משונה פ"ה ה"ה): הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמות שהיא ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעין שאין אנו ודעתנו אחד, אבל הבורא יתברך הוא ודעתו וחיי מכל צד ומכל פינה ובכל דרך ייחוד, שאלמלי היה חי בחיים ויודע בדעה שהיא חוץ ממנו היו שם אלוהות הרבה הוא וחיי ודעתו, ואין הדבר כן אלא אחד מכל צד ומכל פינה ובכל דרך ייחוד. נמצאת אתה אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכל אחד, ודבר זה אין כח בפה לאומרו ולא באוזן לשמעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו. ולפיכך אומר חי פרעה וחי

(פב) וע"ש מש"כ בענין זה בהאמונות והדעות לרס"ג (מאמר ד פ"ד), יד רמה (סנהדרין קו ע"ג), שו"ת ריב"ש (ס"י קיח), אור שמח (ה' משונה פ"ה), משך חכמה (פרשת נרשם) וקובץ הערות להגר"א וסרמן (ס"י מט א' יג). וע"י בהערות ע"ד רבינו בפירושו להלן (אנוס פ"ג מ"ו). (פג) **לכאורה** יש להקשות כיון שאין הידיעה מכרחת את הבחירה א"כ תתישב בפשיטות קושיית הגמ' (סוטה ז ע"ב) בהא דאין מזווגין לאדם אלא לפי מעשיו, מהא דארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני. וכיון שאין הידיעה מכרחת את הבחירה לא קשיא מידי. אמנם כבר כתבו מהרש"ל (מכמם שלמה ט) ומשך חכמה (פרשת מטעי) דכיון שיש בת קול, שוב הבחירה מוכרחת. וביאר במשך חכמה שם שע"י בת קול יודעים המלאכים וידעיתם מכרחת הבחירה. (פד) ע"י לרבינו במורה הנבוכים (פ"ג פ"ט). ורבינו בחיבורו (ה' יסודי המורה פ"ה ה"ה) כתב: שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה, וקודם שיהיה ידע שזה יהיה צדיק או רשע או לא ידע, אם ידע שהוא יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו. דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה, אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר, כבר ביארנו בפרק שני מהל' יסודי התורה שהקב"ה אינו יודע מדיעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהם ודעתם שנים, אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד. ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו וכו' וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע האיך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים, אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה מושכו ולא גזור עליו לעשות כך, ולא מפני